

VITA

SANCTI PATRIS NOSTRI PAULINI

PATRIARCHÆ AQUILEIENSIS.

[ix] PROCEMIUM.

Illustrium virorum historias describere actionesque literis commendare ut posteritati consultum sit, quantum publicæ gratitudinis scriptori conciliare potest, tantum periculi cogit subire. Res prorsus accipitis exitus alexæque incertæ, cum ut plurimum in partes distracti legentium animi vel ante ipsam lectionem iudicia sua, imo præiudicia pronuntiant, eo formidabiliora, quo inconsultiora. Ferrari namque videntur qui non sine aliqua mentis præoccupatione ad libros accedant, et non patiantur se forri quadam innata propensione, quo occulta sympathia, humorum quin etiam conformitate, suarumque quandoque actionum analogia, secreto naturæ mysterio sibi magis arridet. Hinc fit, ut ex his affectuum turbis requisita veritas vix emergat, et caput exerat; vel si tandem aliquando liberius effulgeat, odium pariat in caput scriptoris casurum. Si quis tamen historicus ab hoc periculo immunis videretur futurus, is quidem, meo iudicio, fore deberet, qui res curiosæ antiquitatis proponeret, longævamque senectam sapientes. Etenim quæ propius nos tangunt, vividius efficaciusque nos movent; quæ sunt extra teli iactum, non sollicitant; et quæ supra nos longissima temporum series collocavit, quasi nihil ad nos pertinere creduntur. Quare cum sancti Paulini patriarchæ Aquileiensis vitam describere proposuerimus, ut operum, quæ vulgare communi beneficio satagimus, auctor nedum scriptis, sed actis quoque et virtutibus orbi innotesceret, nobis gratulandum existimabamus, quod historiam remotissimam ab ætate nostra texendam aggredieremur, adeoque a præiudiciis legentium sartam tectamque futuram. Jam enim decimum excurrit nunc sæculum, a quo patriarcha optimus floruerat, paucaque annorum decades desunt, quin exæquent millesimum, qui ab ipso ad nos usque effluxit. Verum quantum a nostra per tot sæculorum curricula dissita ætas tuetur historicum ab eorum qui legunt præventis affectionibus, tantum scriptori negotium facessit notitiarum charitas, et præteritorum apud scriptores pene jejuna memoria. Papæ! Ecquis mille annorum pondere obrutas res, ingenti- que sæculorum mole sepultas et lethæa ducet abisso, et excussa carie oblivionis, velut ab antiquo supremo cinere resurgentes, media in luce constituet? Quis e tenebris rancidæ ætatis, eheu! nimium spissis fermeque velut Ægypti palpabilibus, veritatem eo in meridie collocabit, quo nullus dubitandi locus supersit, nullus vexet scrupulus lectorem? Ille ego

A non sum, qui quamvis omnem lapidem pro virili emotum nervosque omnes, quales quales sint, ingenioli mei viresque exertas crediderim, ut finem propositum assequerem, me eum tamen consecutum ita arbitrarem, ut nulla adhuc latebra excutienda, quæ veritatem occulisset, superfuerit, vel sic rem proposuisse, ut probabilius, ut clarius, ut luculentius, ut uno verbo melius proponi haud potuisset. Conatus nostros æquo animo suscipias, benigne lector, favoreque tuo proseguere efflagito. Satis erit, si perspecta facinoris arduitate, salebrosaque quam aggredior via bene cognita, ausus temeritatis non arguas; quin potius amore susceptos veritatis commendes, cui, si non semper eam consequendi datur arbitrium, saltem inquirendi honor debetur.

CAPUT PRIMUM.

De nomine Paulini.

I. Cum audis de nomine Paulini tractandum, ne putes ejusdem generis quæstionem esse, qualis in scholis ut supervacanea, nulliusque momenti diceretur *quæstio de nomine*. Non est hujus furfuris quod proponitur. Neque enim apud quemquam in dubium venit, num Paulinus noster alio donandus sit nomine. Legitima autem dubitandi ratio insurgit, quam enodare ipso in limine convenit, num scilicet Paulinus hujus sit nominis alter, an primus. Etenim ante annos præter propter ducentos alius patriarcha renuntiatus fuerat, cujus in nomine efferendo variant historici, alii Paulum, alii Paulinum scripturantes.

C II. Paulus Aquileiensis Ecclesiæ diaconus Histor. Longobard. lib. II, cap. 10, *Paulum* pronuntiat: « Aquileiensi civitati, ait, ejusque populis beatus Paulus patriarcha præerat, cum scilicet Longobardi in Italiam descendissent. Hic tamen lapsum non mirari Michaelis Bombardi e soc. Jesu haud possum, qui in Topographia magni regni Hungariæ, Vindobonæ, seu Viennæ Austriæ an. 1718 edita, Paulum hunc cum Paulino nostro enormi anæchronismo confundit. Sic enim ait pag. 42: « Porro Paulinus, quem de suo nomine Diaconus lib. II, cap. 10, Paulum appellare mavult, ob morum sanctimoniam Carolo Magno ejusque magistro Alcuino Flacco præprimis probaretur, destinatus creditur ad fidem Hunnis et Avaribus, quos armis Carolus devicerat, prædicandam. » Paulus Diaconus nec per somnium sancti Paulini nostri verbum facit, quippe neque suam historiam ad tempora sancti Paulini producit. Locus autem libri II, cap. 10, quem profert Pater Bombar-

quæ, est de Paulo priore, qui nihil habet commune cum Carolo et Alcuino, duobus integris sæculis inter utrosque excurrentibus, Hunc, ut in viam revertamur, Dandulus quoque Paulum non Paulinum appellat in Chron. lib. v, cap. 11 : « Paulus episcopus Aquilegiæ factus est anno Domini nostri DLVII. » Insuper, quod notabile, eod. cap., § 1, producens epistolam Pelagii papæ, qui, ut infra dicitur, Paulinum nominat, Paulum in ea legit, non Paulinum. « Postulamus (scribebat Pelagius Narseti ex relatione Danduli) ut Paulum Aquilegiensem pseudoepiscopum, et Honoratum Mediolanensem episcopum [x] ad clementissimum principem sub digna custodia dirigatis. » Sed et Baronius noster, qui an. 556, n. 10, affert Pelagii epistolam, Paulinum, non Paulum appellantis, n. 16 ejusdem anni, Paulum disertis verbis nominatum ait : « Hic autem, inquit, episcopus Aquileiense de quo agitur, Paulus nomine, post Macedonium sediti annos viginti duos. » Blondus, et ex ejus lib. viii Æneas Sylvius in *Epitome* : « Paulus patriarcha Aquileiense cum sacris Gradum confugit. » Sabellicus, *De vetustate Aquileiæ* lib. iv : « Scribunt Paulum ex Aquileia cum thesauro ecclesiæ Gradum transisse. » In Vitis patriarcharum Aquileiense, quas ex ms. Biblioth. Ambrosianæ dat cl. vir Lud. Anton. Muratorius in fine tom. IV Anecd. Latin. Paulus bis dicitur, et ferme omnia chronica mss. Paulum, non Paulinum præferunt. Ex quo factum est ut (renovante aulam patriarchalis palatii Utinensis, post cæteras sui incolatus ædes renovatas, qui clærum, qui populum, qui diocesium universam moribus optimis renovaverat, Dionysio Delphino patriarcha annis superioribus) loco Paulini, quo nomine antea inscribatur icon hujus præsulis, cum reliquis patriarcharum in parietibus aulæ depicta, reposita cum appellatione Pauli hæc alia fuerit :

PAULUS SUB PELAGIO I
PRO TUENDO CHALCEDONEN. CONCL.
CONSTITUTO VIGILII PAPÆ INSISTENS
CUM EPISCOPIS PROVINCIÆ
DAMNATIONI TRIUM CAPITULORUM NON ACQUIEVIT
INVADENTE POSTEA ITALIAM ALBOINO,
GRADUM MIGRAVIT.

III. Ex adverso, plerique veterum et recentiorum Paulinum, non Paulum pronuntiant. Pelagius I, epist. V ad Narsetem : « Istud est quod a vobis poscimus, et nunc iterum postulamus, ut Paulinum Aquileiensem pseudo-episcopum, et illum Mediolanensem episcopum ad clementissimum principem sub digna custodia dirigatis. » Sigonius lib. I *De Regno Italiæ* : « Paulinus patriarcha metu exanimatus... Aquileiam reliquit, atque... in insulam... Gradi se recepit. » Candidus *Comment. Aquileien.* lib. III : « Interim Paulinus, quartus et vigesimus antistes, defuncto Macedonio successit. » Palladius junior part. I, lib. I, Paulinum, non Paulum vocat, ut faciunt P. Christianus Lupus *Dissert. de quinta synodo* cap. 6, quæst. 5, Cardinalis Norisius *De ead.* quinta

A synodo cap. 9, § 1, Natalis Alexander *Histor. Eccles. sæculi vi*, cap. 3, art. 1, § 3, Pagius ad an. 558, n. 9, Schonleben *Annal. Carniol.* an. 554. His accedit Adrianus Baillet, qui in Vitis sanctorum ad 11 Januarii proferens nostri sancti Paulini Vitam, Paulinum secundum vocat, non alio præseule hujus nominis, de quo sermo, præter hunc præcedente. His quoque favet vetus inscriptio, quæ ante restaurationem aulæ patriarchalis Utinensis sic ejus sub icone legebatur :

BEATI PAULINI PIIS MONITIIS
NARSES ROMANI EXERCITUS DUCTOR,
POST EJECTOS ITALIA GOTHOS AQUILEIAM COEPIT
INSTAURARE

EJUSDEMQUE VICTUS PRECIBUS REX ALBOINUS
AQUILEIENSEM PROVINCIAM
TOTAMQUE SIMUL ITALIAM EVERTI PROHIBUIT.

IV. Sic et muri non semper sibi constant, et quædamque contradicere coguntur. Sicuti auctor *Chronicæ* relatæ a Muratorio in *Anecdosis*, supra citatæ, sibi contradicit, dum in Poppone non Paulum, ut secerat prius, sed Paulinum habet. « Thesauri, ait, qui portati erant (in insulam Gradensem) per dominum Paulinum olim patriarcham, reportati sunt per dictum dominum Popponem. » His autem potius quam superioribus standum videtur, nedum quia plures sunt, sed præ cæteris primi subselli viris; et (quod maximi faciendum) in critica peritiores a cunctis habiti Lupus, Norisius, Pagius, Alexander. Hi vidisse loca Diaconi, Danduli, Blondi, et ad trutinam revocasse non est ambigendum : et tamen adhuc non Paulum, sed Paulinum appellarunt. Eumvero elumbis auctoritas Diaconi et aliorum videbitur, si præ oculis habeatur ipso non unum in errore alias et in hac re incidisse. Quæ enim fides adhibenda Paulo, qui hunc vocat *beatum*, virum schismaticorum coryphæum, et refractarium iteratis monitis Romanorum pontificum ? Quæ fides Dandulo, qui alio lapsu cecidit, dum ab Honorato Mediolanensi præseule dicit consecratum ? Audi quæ in notis ad l. c. Pauli, n. 77, advertit V. C. Horatius Blancus, præsertim de titulo *beati*, in quo peccat Paulus, et de consecratione per Honoratum facta, in qua peccat Dandulus. « Non convenit (beati titulus) schismaticorum principi Paulino. Hunc falso serunt a sancto Honorato Mediolanensi episcopo fuisse consecratum, de quo accuratissima *Dissertatio* inter mss. codices biblioth. Ambrosianæ, quæ factum est, ut ex antiquo *Breviario Ambrosiano* error hic, qui diu invaluerat, expungeretur. » Et merito quidem; nam Honoratus, qui duobus annis episcopatum tenuit, ut in *Chron. vet. Mediolan. episcoporum* inter *Rer. Italicar. Scriptor.* tom. I, p. II, pag. 228, et tom. IV, pag. 141, videre est, tempore sui regiminis vidit Longobardos invadere Insubriam Mediolanumque, teste eodem Paulo *Diac.*, lib. II, cap. 24, qui ait hoc contigisse *indictione ingrediente tertia*, quæ correspondet annis 569 et 570, quo pariter contigit mors Paulini ab anno 557 auctore ipso Dandulo assumpti, et duodo-

cin annos sacerdotio defuncti, teste eodem Diacono A
 ibidem. Quomodo igitur fieri potuit ut ab Honorato
 consecratus fuerit Paulus, sive Paulinus, qui anno
 primo vel secundo episcopatus Honorati jam duode-
 cimam sacerdotii annum explevisset? Cum igitur
 evidens sit, non ab Honorato consecratum esse Pau-
 linum, æque manifestum est errasse Dandulum, ex
 suoque penu Honoratum extraxisse, et in epistola
 Pelagii, quæ communiter non nisi ita habet, *Illum*
episcopum Mediolanensem, inseruisse. Nutante autem
 auctoritate veterum scriptorum, cæterorum ipsos
 sequentium fides nutare necesse est. Optime ergo
 adnotator Pauli Diaconi *Rer. Italic. Script.*, loc. cit.,
 n. 79, asserit *Paulinum Aquileiensem archiepiscopum*,
 non *Paulum* dicendum.

V. Verum nedum nutare, sed prorsus labi vide-
 tur adductorum scriptorum auctoritas, consideranti
 epistolam Pelagii I pontificis. Is enim scribebat Nar-
 seti, ipso patriarcha vivente; adeoque melius, quam
 Paulus Diaconus non una ætate a temporibus ipsius
 dissitas, verum nomen patriarchæ est assecutus.
 Ipse autem non Paulum, sed Paulinum appellat in
 epistola 5, ut etiam videre est in fragmentis quæ
 profert Holstenius. Et quidem suspicio non levis
 enascitur, a Diacono *Paulinum* scriptum fuisse, ab
 amanuensibus deinde præcipitatione scriptionis, vel
 abbreviationis gratia compendioso caractere uten-
 tibus in *Paulum* contractum. Etenim apud Baronium,
 qui alias *Paulum* appellat, edit. Colon. an. 1624, ad
 an. 570, n. 9, invenio locum Diaconi lib. III, cap. 12,
 verius 25, qui sic habet: « *Paulinus* vero patriarcha
 Aquileiensis undecim annis sacerdotio functus, ex
 hæc luce subtractus est, regendamque ecclesiam
 Probino reliquit. » Credibile enim est eminentis-
 simam Annalium Ecclesiæ parentem nactum fuisse
 Historiæ Longobardicæ Pauli Diaconi exemplar a
 vulgarioribus discrepans: nam hoc solo in loco, in
 duobus differt a cæteris, et quod Paulinum dicit, et
 quod undecim annos ejus sacerdotio assignet; reli-
 quis *Paulam*, et duodecim annos sedis statuentibus.
 Ad hæc huic conjecturæ confirmationem ex Thomasino
 veteris et novæ Eccles. Discipuli. tom. I, p. 1, lib. 1,
 c. 21. Is proferens verba lib. II, cap. 8 (nobis supra
 10), legit *Paulinum*, omisso titulo beati sic: *Aqui-*
leiensis civitati ejusque populis Paulinus patriarcha
præerat. Ergo in Diacono non est constans in omni-
 bus editionibus nomen Pauli. Stet igitur Paulinum
 huic, non Paulum vocandum.

[xi] VI. Ast alia superest difficultas, num vere
 noster sanctus Paulinus hujus nominis secundus sit
 dicendus. Dubium enascitur ex epistola Pelagii ci-
 tata. Nam Paulini prioris ordinationem non obscure
 pronuntiat irritam cassamque fuisse. Sic enim ait:
 « Postulamus ut Paulinum Aquileiensem pseudoepi-
 scopum, et illum Mediolanensem episcopum ad cle-
 mentissimum principem sub digna custodia diriga-
 tis: ut et ipse qui esse episcopus nullatenus potest,
 quia contra omnem canonicam consuetudinem factus
 est, alios ultra non perdat; et ille qui contra morem

autiquam eam ordinare præsumpsit, canonum vin-
 dictæ subiaceat. » Audin Paulinum *pseudoepiscopum*,
 id est falsum episcopum vocatum, et additam ratio-
 nem, quare *episcopus esse non possit*, videlicet, *quia*
contra omnem canonicam consuetudinem factus est?
 Si autem episcopus non est, nec primus est hujus
 nominis in censu patriarcharum habendus. Adhuc
 autem nervosius procedit idem pontifex in epistola
 ad Joannem patricium, quæ est prima inter Holste-
 nianas. Sunt ejus verba: « Ab Ecclesiæ visceribus
 divisius, et ab apostolicis sedibus separatus exsecrat
 ipse potius, et non consecrat. Jure ergo exsecratus
 tantum, non consecratus poterit dici, quem simul
 sacrare in unitate conjunctis membris non agnoscit
 Ecclesia. Videamus tamen utrum vel ipsarum con-
 suetudinem partium in sua ordinatione conservaver-
 rint. Nempe is mos antiquus fuit, ut quia pro lon-
 ginitate, vel difficultate itineris, ab apostolico
 onerosum illis fuerat ordinari, ipsi se invicem Me-
 diolanensis et Aquileiensis ordinare episcopi debu-
 isent: ita tamen ut in ea civitate in qua erat ordi-
 nandus episcopus, alterius civitatis pontifex occurrere
 debuisset, ut eum ordinandi elceto a præsentis ordi-
 natore, et consensu universalis, cui præficiendus
 erat, Ecclesiæ, melius ac facilius potuisset agnosci;
 et in sua, qui ad episcopatum provchendus erat, nec
 tamen ordinatori suo subdendus fuerat, ordinaretur
 Ecclesia. » Nam vera hæc servata fuerint, non profert
 Pelagius. Videntur non servata, ex eo quod ob-
 jiciuntur. In cassum enim desudaret pontifex, ad
 trutinam revocando ordinationem Paulini, si consona
 fuisset legitimis priorum temporum consuetudinibus.
 Igitur et in hoc peccatum videtur, quod non Medio-
 lanensis ordinator Aquileiam ad ordiandum acces-
 serit, sed Aquileiensis ordinandus ad ordinatorem
 Mediolanensem profectus fuerit. P. de Rubens de
 Schism. Aquileien., cap. 4, defectum ordinationis
 Paulini in eo situm esse ait quod non intercesserit
 Romani pontificis assensus, et hanc vult esse canoni-
 cam consuetudinem, quam epistola mutila et manca
 non profert, sed indicat tantum. Vitiatam igitur con-
 secrationem pontifex innuit infra dicendo: « Noli
 eorum non consecrationi, sed execrationibus con-
 sentire. Nec existimes illos esse, vel dici Ecclesiam
 posse. » Et epist. seq. Viatori et Paneratio, nedum
 episcopatum, sed et sacerdotium reprobat. « A
 schismaticorum sacrificiis, ait, potius autem sacrile-
 giis abstinere debetis. » Et infra ad finem: « Noli
 ergo, quasi nulla schismaticorum atque Ecclesiæ
 differentia sit, velle indifferenter utrorumque sacri-
 ficiis sociari. Non est Christi corpus, quod schmaticus
 conficit, si veritate duce dirigimur. » Quæ mens
 his in verbis satis acerbis fuerit Pelagii, num scilicet
 vere asseruerit non conficere corpus Christi in Eu-
 charistia schmaticos sacerdotes: vel eo quia sch-
 maticos non conficere, tanquam membra in unione
 charitatis et obedientiæ supremo capiti corpus Chri-
 sti mysticum, quod unum est, nempe Ecclesia, quod
 ex contextu videtur probabilius: insuper num vero

invalidam et irritam crediderit ordinationem Paulini ab episcopo Mediolanensi factam; res est majoris, quam vacet nobis, indaginis et otii. De his videndus præ cæteris divus Thomas 3 p., q. 64, a. 9 ad 2, et qu. 82, a. 7 et seqq.; insuper in Supplem. q. 38, a. 2; Lessius in III p., q. 64, ar. 9, cæterique scholastici.

VII. Cæterum cum in censu Aquileiensium præsulum priora sæcula Paulinum hunc recognoverint, non est a catalogo eorum expungendus. Etenim hac exaggeratione dixisse Pelagium credendus est, atque ad summum negasse actum licentiam, non validitatem. Neque enim (ut cætera quæ perpendenda forent, omittamus) non servata priorum temporum consuetudo consecrandi in causa esse potest, non validam fuisse episcopalem consecrationem. Quid enim ad valorem consecrationis contulisset, num Aquileia Mediolanum ordinandus ordinatus, vel Mediolano Aquileiam ordinaturus ordinando occurrisset? Ipse Pelagius in epistola quæ ex editione Holstenii Valeriano patricia dirigitur, in fine hunc ordinem non semper servatum insinuat, dum loca medius, nempe Ravenna, ad consecrationem Mediolanensis fuerat electus. « Recohero debet celsitudo vestra, aiebat Pelagius, quid per vos Deus fecerit tempore illo quo Istriam et Venetias tyranno Totila possidente, Francis etiam cuncta vastantibus, non ante tamen Mediolanensem episcopum fieri permisistis, nisi ad clementissimum principem exinde retulissetis, et quid fieri debuisset, ejus iterum scriptis recognovissetis, et inter ubique frementes hostes, Ravennam et is qui ordinabatur, et is qui ordinaturus erat, providentia culminis vestri deducti sunt. » Igitur ab alba patriarcharum Aquileiensi non est delendus Paulinus, licet schismaticus; alioquin cum usque ad Sergium papam schisma productum fuerit, ut ex Beda, lib. de sex Aetatibus mundi, et Paulo Diacono, lib. VI, c. 14, probat Pagius, et post eum P. de Rubeis Dissert. de Schism. Aquil., cap. 19, ad minus septem vel octo præsules a censu patriarchali essent eliminandi, nempe ipse Paulinus, Probinus, Helias, Severus, Joannes, Martianus, forte etiam et Fortunatus, insuper Joannes alter. Sub Petro autem schisma desiisse videtur, qui Serenum antecessit, cui pallium a Gregorio II datum est, index ad communionem Ecclesiæ Romanæ reversam Aquileiensem. In eo autem quod dicit eminentissimus de Noris de quinta Synod., c. 9, § 6: « Hujus schismatis Aquileiensi terminum omnes ponunt Sergio pontifice, qui an. 678 Romæ sedit, » error est typographi characterem numeralem transponentis, cum scribendum fuerit 687. Is enim annus est primus Sergii pontificis. Ipse autem non jure cæteros emendat, cum subdit ante Sergium sub Agathone; quia an. 678 pontificatum adiit, communicasse, deposito schismate, Venetiarum et Istriæ episcopos cum Romana Ecclesia, ad cujus pontificis concilium Romanum an. 680 interfuerunt et subscripserunt Agathe patriarcha Aquileiensis, et cæteri suffraganei. Quod cum appareat quoque factum sub Martino I in Lateranensi concilio an. 649, subscribente post ipsum

immediate Maximo Aquileiensi. arguit ad id tempus unitati Ecclesiæ schismaticos adjunctos. Nam nec Agatho, nec Maximus fuerunt Aquileienses, sed Gradenenses patriarchæ, quamvis Aquileienses dicerentur. V. de Rubeis l. c.

VIII. Ergo cum Paulinum dicendum esse, non Paulum, et hunc quamvis schismaticum in censu patriarcharum Aquileiensi collocandum demonstratum sit, restat ut sanctus noster Paulinus secundus dicatur hujus nominis patriarcha. Patriarcha quidem; nam eodem Paulino primo cathedram tenente, aiunt Baronius ad an. 570, n. 10; Norisius de quinta Synod., cap. 10; et apud eundem Sirmondus in Proemptico; Bollandus ad VIII Februarii in notis ad Vitam sancti Honorati, Christianus Lupus in Dissert. de quinta Synod., cap. 6, nomen enatum, et primum de Aquileiensi præsule auditum. Imo ad schisma originem deducunt, quasi ex luto et stercore nobilioris Aquileiensi margarita fuerit extracta, et de mercede iniquitatis collata prærogativa illustrissimæ appellationis. Quod a vero exorbitari adeo visum est Philippo a Turro, episcopo Adriensi, ut Dissertationem prævalidis argumentis instructam composuerit ad sententiam hanc refellendam, quam inter schedas patrum mei Nicolai Madrisii, quondam ejusdem episcopi arcto sacroque necessitudinis nexu constricti reperiam, auro contra æstimandam, utrorumque virorum non ignobile pignus et memoriale [xii] apud me ms. religiose custodio, quamvis et aliorum ad manus exemplaria pervenisse non abnuam. Cæterum mentem Cointii ad an. 774, n. 96, paucis verbis expositam, veriore originem patriarchalis appellationis attingisse autumo, nempe imitationem Græcorum et Orientalium. Sic ait: « Paulo ante Longobardorum adventum in Italiam, patriarchale nomen more Græcorum et Orientalium sibi vindicarunt. » Quam mordicus Utinenses nostri tutati fuerint deus hujus dignitatis et nominis posteriori tempore, patere potest ex constantia qua restiterunt, ne patriarchatum in commendam daretur, quod dedecori vertebant. Nam cum Urbanus sextus Philippo de Alonconio commendasset patriarchatum, et capitulum Aquileiense videretur hoc pati, ut ex charta in Appendice 2, n. 32: insuper Civitatenses commendatarium suscepissent, ut est in charta ibid. n. 34, Utinenses restiterunt armata manu: qua in re vide quoque chartas ibidem n. 33, 35 et 37.

IX. Cum hæc autem, quæ ad historiam pertinent, producta sint circa nomenclaturam, antequam a proposita materia manus subtrahatur, non ab re erit aliam quæstionculam in orthographia proponere, et paucis absolvere: num scilicet *Paulinus* unico *l*, vel *Paullinus* duplici *ll* sit scribendum: idem dicendum num *Paulus*, vel *Paullus*, cujus illud est derivatum. Christophorus Cellarius Orthograph. Lat. part. poster. in voce *Paullum*, ex lapidaria nonnulla profert exempla duplicem *ll* habentia, additque auctoritates sequentium lapidinarum scripturam. Quos inter est Vossius in Etymolog. ne vocans quidem rem ad quæ-

ationem; additque visum esse nonnullis a Græco *παῦλος*, quod est *viliis*, vel a *παῦρος*, quod est *paucus*, originem accersendam, adducto Augustini testimonio dicentis gentium apostolorum nomen *vilitatis paucitatisque*, cum *Paulus* appellatus est, assumpsisse. Verum si Hellenicam radicem attendis, nec *παῦλος*, nec *παῦρος* duplicant mediam consonantem, adeoque non *Paultus*, sed *Paulus* scribendum. Accedit autem Prisciani grammatici auctoritas, sic de derivatis vocibus, quæ geminant *ll*, scribentis: « Excipitur unum in *las* desinens *Paulus*, quod non geminat *l* in diminutivo. Nec mirum, cum *au* diphthongus post se geminari consonantem prohibeat. » Audi hac de re iustissimam Adriani querimoniam, et quam scite elidat et conterat marmorariorum auctoritatem. Sic enim ait Adversar. lib. xxx, cap. 25: « Inducta est nuper ab eruditissimis hominibus in libros omnes nominum quædam litteratura ab usitata discrepans. *Quinctum* enim et *Paullum* scribunt. Sed nos vulgus ut consuetudinis retinentissimi sumus, ita vix istam novitatem approbare possumus, et libenter novum opus nuntiarem. Nituntur tamen marmorum Capitolinorum auctoritate, cui non puto tantum ponderis esse debere, ut adversus grammaticorum scholas et præceptiones audienda sit. Nec enim illos marmorarios lapidumque scalptores bonos grammaticos fuisse crediderim; sed operarios manu quam mente doctiores.... Suspicio autem marmorarios.... vitium pronuntiationis suæ fastis Capitolinis mandasse; nam ut notant veteres grammatici, vulgus infinitis oris vitiis laborabat. In vulgo autem, non in doctis numerantur opifices, in quorum antiquis inscriptionibus quotidie ea agnoscimus. *Paulus* autem, non *Paullus*, auctore Prisciano, qui in grammaticis locupletior est testis, quam ullus scaltor. » Igitur ne lapides loqui, vel uti lapides videamur, sed ut communi doctorum virorum calculo confirmemur, rationique adhæreamus, *Paulinum*, non *Paullinum*, hujus nominis secundum patriarcham, sanctum hunc nostrum dicemus.

CAPUT II.

Natio; locus et tempus ortus; status conditio.

I. Cujas esset Paulinus noster, ne nimium te inquirendi vexet sollicitudo, Italum natione, patria Foro-Julieasem pronuntio. Hujus autem liberæ assertionis fundamenta non desunt, ne temere prolatam putes. Alcuinus enim poem. cxxii Ansonium appellat:

O lux Ansoniæ, patriæ decus, et inclytus auctor.

Insuper Ecclesiæ canones, qui tempore Paulini a suo vigore non defecerant, stangebant ut e gremio propriæ diocesis, sive Ecclesiæ ille pontifex eligeretur, qui cleri populique suffragio, dignus honore et par oneri censeretur. Leo Magnus, epist. 84, c. 6, scribebat Anastasio Thessalonicensi episcopo, « ut omnium clericorum atque omnium civium voluntate discussa, ex presbyteris ejusdem ecclesiæ, vel ex diaconibus optimus eligatur. » Et quidem, cum cætera non decissent, seniori dignitatis presbyteratus ratio habebatur, eique cathedra episcopalis concedi

solebat, qui aliis e clero institutione sacerdotii præesset. Cujus rei exemplum habes in sancto Felice Nolano episcopatum recusante, et Quinto sacerdotei septem solummodo diebus in ordinatione se ante-eunti locum cedente, quamvis a populo se nosset ad regimen vocatum expostulatumque. De eo sanctus Paulinus alius, scilicet Nolanus, in Natali v sic cecinit:

... Non audet honore
Crescere, testaturque seni mage debita Quinto
Quod prior ille gradum socii meruisset honoris
Presbyter: hæc septem distabat summa diebus.

In capitulari Aquisgranensi lato, in synodo cui præfuit uti legatus sedis apostolicæ Paulinus noster, ut dicitur suo loco ex Baluzio, an. 803, cap. 2, statuitur a Patribus, qui se non ignaros sacrarum canonum profitentur: *Ut scilicet episcopi per electionem cleri et populi, secundum statuta canonum*, de propria diocesi... eligantur. Poterat autem evenire ut e propria Ecclesia quandoque non inveniretur, qui suscipiendæ dignitati idoneus judicaretur. Quo casu ab alia episcopum assumere canones non vetabant. Sed quam raro hoc futurum timeretur, colligitur ex verbis epistolæ Hincmari Rhemensis in ordine iv inter Formulas promotionum episcopaliū a Baluzio tom. II Capitul., pag. 596, positæ, quæ sunt: « Si, quod absit, de civitatis ac parochiæ vestræ clericis ordinandus episcopus nullus dignus, vel idoneus summo sacerdotio, quod evenire non credimus, poterit inveniri; tunc alterum de altera diocese nostræ ecclesiæ, unde vobis secundum Africanum concilium (Can. 22) sine cujusquam conditione ordinandi quemquam canonice electum et petitem est attributa licentia, eligere procurate. » Quæ cum ita tunc fuerint, quis sibi suadere poterit aliter in electione Paulini factum ac fiebat ab omnibus, et ecclesiæ Aquileiensem alium tenuisse tunc ordinem ac cæteræ tenere solebant? Non enim alio petendum erat episcopus præficiendus Ecclesiæ, quæ clericorum numero adeo se locupletem iis temporibus sentiebat, ut in prologo synodi Foro-Julienensis audierit clerum suum vocari *non modicam fratrum turbam, et sacerdotalem venerabilem cætum ipso archidiacono præeunte*. De gremio igitur Ecclesiæ suæ electum, fas est dicere origine et ordine ejus dittonis fuisse.

II. Non me latet nonnullos, quos inter est Ughellus, asseruisse Paulinum *natione Austriacum*, quorum meminit Philippus Labbe soc. Jesu in Addit. ad Bellarminum, tom. II, unde unde, ait, *illud habeant*. Verum si eam Germaniæ, quam in præsentiarum *Austriam* vocamus, indicare provinciam volunt, prorsus falluntur, eum tempore Paulini ea regio, quæ superioris [xiii] Pannoniæ pars ex parte saltem erat, nondum hoc nomen naeta fuisset: et quamvis Aquileiensis dioceseos amplitudo latius diffusa forte nonnihil ejus regionis comprehendisset, attamen nec illa eo vigore ecclesiasticæ disciplinæ tunc erat, ut episcopum suppeditare posset, nec ista adeo jacebat in imis, ut ab illa accersere episcopum debuisset.

Minus autem credibile sit, si eam Franciæ partem A intelligi volunt, quæ ortum respicit, Austriam, seu Austrasiam, sicuti quæ occasum, Neustriam dictam; cum hæc longius, quam hodierna Germaniæ Austria, a nostris regionibus sit abjuncta. Allucinationis autem originem detegere non est Niliacos fontes prodere, sed in promptu est causa. Audierunt hi quandoque Forumjulium Austriam appellatum. Hinc quantocius Paulinum, episcopum Foroju-liensem, natione Austriacum pronuntiarunt. Austriacum autem hoc in sensu dicere Paulinum idem prorsus est ac dicere Foroju-liensem, et sic affirmare et asserere quod negare videntur. Austria autem ideo Forumjulium dictum est, quia ut dicimus in Dissert. de Concil. Forojul., n. 13, cum hæc regio respectu Longobardici regni, cujus sedes Ticini habebatur, orientalis foret, et ortus plaga Austria diceretur, Austriæ nomine appellativo, seu, ut dicunt, adjectivo, non substantivo dicebatur, ac si diceres regionem orientalem. Vide Dissert. de Tabula chorograph. Italiæ mediæ ævi, sect. 8 et 9, tom. X Rer. Italic. Scriptor., ubi hæc fusius illustrantur.

III. His alia ratio, etsi non potissima, accedit, qua nosci potest non advenam, sed indigenam Paulinum provinciæ Foroju-liensis fuisse. Loquela enim Foroju-liensis talis est, ut quæ pluribus idiomatibus communicat ex parte, in toto ab aliis discrepet, adeoque singularis evadat, et quam qui expeditius loqui debet, ut est verbi Dei dispensator episcopus, optime calleat. Audi Candidum in Comment. Aquileien. lib. III, de nostra suaque lingua dissersante occasione adventus Longobardorum in Italiam, quod evenit an. 568. « In exercitu diversarum gentium ut Forumjulium incolerent, selegit (Alboinus). Quo fit ut non mirum videatur, si natio Foroju-liensis tot hominum generibus adaucta varium ac multiplex habeat idioma, Latino, Gallico, Hispano, Illyrico ac Germanico deserviens. Sermo quidem gravis, ad consequendas et proferendas alias linguas ob peculiare accentus valde accommodus. Immutatum aliquantum vides a Romano Foroju-liense idioma tot barbaris immistum; non tamen adeo censeas inversos mores, disciplinamque illam Italicam immutatam. » Disciplina autem ecclesiastica exposcit ut ille gregi præficiatur pastor qui lingua communi et vernacula prædicans, nedum D doctis, sed et indoctis, qui sapientibus et insipientibus debitor est, audiri et intelligi possit. Ea propter sanctus Augustinus, cum dandus esset Fussalensis episcopus, eum eligendum proponebat qui naturale loci idioma et populare calleret. Sic enim ait epist. 109 edit. noviss., n. 3 « Aptum loco illi (Fussalæ) congruumque requirebam, qui et Punica lingua esset instructus, et habebam de quo cogitabam, paratum presbyterum, propter quem ordinandum sanctum senem, qui tunc primatum Numidiæ gerebat, de longinquo ut veniret, rogans litteris impetravi. » In Capitularibus, lib. VI, c. 185, statuitur, ut Nullus sit presbyter, qui in ecclesia publice non doceat lingua quam auditores intelligant. » Ex

his ergo omnibus colligere est quod, si juxta canonum placita episcopus, ex gremio dioceseos et ecclesiæ, cui pastor dandus est, assumi deberet, et Aquileiensis clericorum numero abundabat, ut non aliunde petere haberet: si et per eos qui Austriacum dicunt Paulinum, ostensum est Austriam tunc Foroju-li dictam provinciam: si talis episcopus promovendus erat qui linguam populi calleret, et loquela Foroju-liensis talis sit et fuerit, quam quilibet non Foroju-liensis vix et non nisi duro labore consequeretur: restat dicendum, Paulinum Aquileiensem patriarcham natione Italum, et quidem Foroju-liensem fuisse.

IV. Apud nostrates res ita comperto est, ut neque controversiosa judicetur. Si quæ difficultas enata, ea est de originis et natalis loco. Nam alii eum Præmariaci natum asserunt, alii Gajani, alii in pago quodam prope Austriæ civitatem. Antonius Bellonus, in ms. de Vitis patriarchar. Aquil., priorem; Franciscus Palladius alteram; tertium Joannes Candidus tuetur sententiam, qui sic ait in Comment. Aquileien., lib. IV: « Paulinus proximo civitati Austriæ pago ortus, etc. » Et quidem uterque ex indicatis locus a civitate non nimium distat; nam de primo dicit Bellonus: « Præmariaci ortum, qui vicus est proximus Austriæ civitati... constat. » Estque per tria milliaria ad summum abjunctus, alter vero arctiori adhuc periodo secernitur. Præmariacus locus est, alterius quoque patriarchæ natali insignis, Gerardi scilicet, ut habent Candidus lib. V, et Palladius p. I, lib. IV, cum veteri inscriptione ad ejus effigiem in aula patriarchali Utinensi posita. Præter sancti Sylvestri ecclesiam, quæ cæterarum mater et caput, alia est titulo sancti Mauri abbatis et sancti Paulini patriarchæ in pagi parte superiore, in qua sunt Saccavinorum familiæ, ex quarum una apud indigenas traditio est ortum sanctum Paulinum. Nonnulli quidem non Saccavinis, sed familiæ de Zorzenons sanctum Paulinum tribuunt; sed præterquamquod sit hæc infirmior traditio, ut rem præsens bene perpenni; a Saccavinis præcipue die XI Januarii quotannis, invitatis sacerdotibus vicinorum pagorum ad sacrificia Deo in honorem sancti Paulini offerenda, memoria habetur solemnitas. Superest adhuc inter incolas, ab avis atavisque ad filios nepotesque propagata memoria cujusdam facti, sanctitatem Paulini adhuc juvenis, testantis: cujus non me vadem minusve auctorem accipias, sed relatores tantummodo eorum quæ in vulgus feruntur, quæ libens do, ut cum non suspectant clariora argumenta, et omni exceptione majora, ut esset in votis, saltem quæ populariter jactantur agnoscas. Tradunt igitur, cum adhuc adolescens agrum coleret, contermini agricolæ alter alteri sanctitatem Paulini (verene an ironice?) commendabat. Ex his alter reponit sanctitatem ejus suspecturum se et crediturum, si testatam miraculo videret. Cum ecce sancti adolescentis sarcolum, quo segetes sarriebat, repente in terra radices agens virescit, turget in gemmas, et flores emittit. Quo viso, locum quo res mira

acciderat, congestis duobus terræ tumulis, qui usque hodie visuntur, in signum facti notarunt, qui adhuc discriminant septentrionalem ab australi pagi plaga, illa facta exinde patriarcha ab oneribus decimarum liberata, hac obnoxia remanente. Quod in præsentiarum quoque observatur; ea, qua progenies Paulini comprehenditur, decimarum pensis immuni, ista cum reliquis pendente. Horum, quæ sunt de facto, an hoc jure nunc fiant, sententiam non profero. Alii perpendant. Ostendunt nunc usque locum habitationis ejus; et terram, quam miraculo illustravit sarculo florescente (ut dicunt) agrum vocant usque in præsentem diem *sancti Paulini*, in chartis notariorum et agrimensorum. Vidi documentum datum Rubignaci per manus Joseph Noaxii notarii Civitatem. an. 1625, quo apparent ab an. 1571 Comm. Julius Antonius, et fratres Manini possessores terræ dictæ *sancti Paulini*, camporum circiter duorum.

V. Verum, si quæ de loco nativitatis Paulini dicuntur, obscura, ut vides, et incerta prorsus sunt, quæ tamen de tempore, adhuc obscuriora et magis latentia. Si licet ex ordinatione conjectare, videtur ortus ejus non serius an. 747 locandus. Etenim communiter canones saltem annum ætatis trigesimum requirunt in episcopum ordinandum, qui correspondet ætati Salvatoris, qua se manifestavit post susceptum baptismam prædicatione, quæ onus est præcipuum episcoporum. Hæc disciplina vigeat Paulini tempore, nam in capitulari an. 789, cujus confectioni ipse Paulinus interfuit, ut suo loco dicetur, laudatur [xiv] cap. 49, concilii Neocæsariensis can. 11, qui sic habet: « In Neocæsariensi concilio, ut nullatenus presbyter (quanto magis episcopus) ordinetur ante tricesimum ætatis suæ annum, quia Dominus noster Jesus Christus non prædicavit ante tricesimum annum. » Quod et can. 47 concilii Francofordiensis an. 794 interventu quoque Paulini statuitur « De presbyteris ante tricesimum ætatis annum non ordinandis. » Et concilium Turonen. III an. 813, can. 12, decernit, « Presbyterum ordinari non debere ante legitimum tempus, hoc est ante tricesimum ætatis annum. » Viden tempestate Paulini non nisi post tres annorum decades ad presbyteratus honorem assumi, et majori jure ad episcopatum? Ergo ex his evince, quod cum Paulinus ante an. 776 episcopatum non adierit, an saltem 747 in vivis esse cœperat, severiori canonum calculo stando. Quod si perpendas ipsum jam in arte grammaticæ sibi famam nomenque celebre indeptum, ita ut aula Caroli regis optime cognitus esset, a quo etiam an eodem 776 privilegio et donatione bonorum in villa Laberiana positorum donatus fuerit; non facile credes nonnisi trigesimum ætatis annum, cum episcopus dictus fuit, habuisse. Adde quod in privilegio de eo dicitur: *Viro valde venerabili Paulino, artis grammaticæ magistro*; quæ verba nedum indicant ætatem viri provectam, sed insuper vergentem ad senium, puta saltem circa quinquagesimum annum. His igitur positis, effingere conjecturam sic

A potes: Anno ætatis suæ quinquagesimo plus minus Paulinus artis grammaticæ magister, vir valde venerabilis, nondum erat renuntiatus episcopus Aquileiensis. Renuntiatus autem fuit an. 776, ergo circa an. 726 natus est.

VI. Ex dictis autem § 4 conditionem statumque Paulini facile compertum habes. Ruri enim natus e ruricolis parentibus, aliquando terram excoluit. Vulgarem hanc traditionem insinuant Palladius junior lib. II, p. 1, et Bellonus in ms. Vit. patriarch. Aquil., cum dicunt, in electione ejus nullam rationem habitam nobilitatis et sanguinis, sed meriti. De eo sic Bellonus: « Fuit Paulinus pietate ac vitæ sanctimonia usque adeo rara præditus, ut pares ei præules minime multos invenies. Nam in optandis patriarchis non semper habita ratio stemmatis, quam magis probitatis. Præmariaci ortum, qui vicus est proximus Austriæ civitati, et religione, quæ Christianum hominem decet, a pueris ibi imbutum constat, et qualem Aquileienses exspectabant pastorem, omnibus talem se præstitisse. » Verum satis nobilitatis decore ornabatur, qui pollebat virtutibus. Etenim præterquamquod terram suam excolere in nullo officiat sanguinis charitati, sicut nec clericis inhibetur, ut docet Tiraquellus de Nobilit. cap. 32, n. 2 et 3, et licet verum sit, cum cætera sint paria, etiam in electione episcopi rationem nobilitatis habendam esse, ut ignobili nobilis præferatur, teste eodem Tiraquellus lib. eod., cap. 20, n. 17; attamen potior ratio habenda est virtuti quam sanguini, ut apud eundem ibidem, n. 14, habet Petrus Ancharanus Cons. 131. Igitur Paulinus non sanguinis ingenuitate, sed Christi potius servitute et doctrina, ad cathedram Aquileiensem evehi meruit. Ex qua originis nataliumque obscuritate, quamvis in dignitatis culmen assumptus, potuisset suos ad honores provehere, et muniis eorum præficiendo sacris auctoritate sua, vel profanis intercessionibus infulis (quæ aliunde tam magni flunt) quondam se fuisse decoratam.

CAPUT III.

Diploma Caroli Magni, Paulino grammatico datum, verpenditur.

I. Quanquam autem Paulinus adeo humilem (ut dictum est) natalium sortitus fuisset conditionem, quia tamen acri ingenio mire a D. O. M. donatus fuerat, animum affixit humanioribus disciplinis, et postposita negotiorum cura ruralium, ad mentis cultum se totum convertit. Liberalibus itaque studiis incumbens adeo profecit, ut cæteros, quæ didicerat, brevi docere potuisset. Æquum autem, et omnino rationi consentaneum est credere, doctrinæ et sanctitatis merito sibi viam ad sacros ordines fecisse, ut per gradus minores majoresque ascendendo, observatis a canonibus statutis temporum interstitiis,

ad trigesimum ætatis annum sacerdotio decoraretur. Etenim probabile sit, nedum cum ad patriarchalem eVectus est sedem, sacerdotio initiatum; verum etiam hoc munere prius insignitum, faciliorem sibi in aulam principum aditum nactum fuisse. Fama ergo sanctimonix et scientix percrebrescente, nomen ejus ad aures delatum est Caroli regis, viri ad optima quæque excolenda nati, ita ut ejus alloquio et conversatione frui dignaretur. Quo factum est ut suspectam sanctissimi sacerdotis sapientiam privilegio præclaro remuneraretur. Hoc dabimus integrum in Appendice II, n. 2, ex ms., hic tantummodo aliqua consideratione digna ad trutinam revocantes.

II. Præmittuntur in fronte diplomatis hæc verba: *Carolus rex Francorum et Longobardorum, et patricius Romanorum.* Quibus datur intelligi latum post Longobardos Italia exactos, et post consecutum a Carolo Romanum patriatium. Hunc collatum ex *Annal. Meten.* anno 754 vult Pagius ad an. 755, n. 3, et *Cointius* ad an. 754, n. 57, et ad an. 796, n. 6. Verba *Annalistarum* ad an. 754 sunt: « Ordinavit (Stephanus papa) secundum morem majorum unctione sacra Pipinum piissimum principem Francis in regem et patricium Romanorum: et filios ejus duos felici successione Carolum et Carlomanum eodem coronavit honore. » In fronte epistolæ quoque, quam idem pontifex per Willharium Numentanum episcopum ad eosdem direxit, contra Aistulphum regem Longobardorum opem quæsiturus, hæc posuit: « *Damnus excellentissimis filiis, Pipino regi et nostro spiritali compatri, seu Carolo et Carolomanno item regibus, et utrisque patriciis Romanorum, Stephanus papa.* » Rex autem Longobardorum non ante an. 774, quo eas gentes compressit domuitque, dictus est et in diplomatibus vocatus. Post hoc tempus igitur datum privilegium. Ante enim præpropera visa fuisset tituli usurpatio.

III. Sequitur diploma: « Merito quidem a nobis sublevantur muneribus, qui nostris fideliter obsequiis famulantur. Ex hinc habes, nedum Paulinum Carolo jam innotuisse, verum personale, ut sic dicam, obsequium ei præstitisse. Ad quid enim præfari hujus modi, si nullam exhibuisset remunerato remunerandus obsequelam? Anne a rationabili conjectura aberrarem, si dicerem forte unum ex iis fuisse, qui in artium liberalium magisterio famulatum regi præstiterit, officio fungens doctoris in aliqua ex variis, quas Carolus erexerat, schola? Quantum enim laboraverit, ut litteræ restituerentur, patet ex epistola seu constitutione de scholis per singula episcopia et monasteria constituendis, quam profert Baluzius in capitular. ad an. 788, et ex his quæ scribit Lupus epist. 4 ad Einardum, relatus a Pithæo in *Glossar. ad libb. Capitular., To. II, pag. 743, videlicet*: « Si quidem vestra memoria per famosissimum imperatorem Carolum litteræ ceptæ revocari, aliquantulum quidem extulere caput. » Sicuti enim Gallix Alcuinum magistrum ejus munere susceperunt, sic forte Paulinum Germania. [xv] Equidem in his præsertim

regionibus, per eum studia refluissent ait Jonas Aurelianensis in princip. lib. 1 de *Culta imaginum advers. Claudium Taurinen. episcop.* « Non solum, inquit; apud Germaniam studium litterarum, et amor sanctarum Scripturarum, verum etiam apud eandem Galliam ejusdem memorabilis viri (Caroli) solertissimo studio et ferventissimo desiderio actum est, ut Domino opem ferente in sibi commissæ ecclesiæ filiis, et liberalium artium apprime disciplina, et divinarum Scripturarum perfecte polleret intelligentia. » Quæ dicendi forma est perpendenda. Etenim cum dicat *non solum apud Germaniam studium litterarum, verum etiam apud Galliam* inventum, videtur innuere aliquam distinctionem Germanix supra Galliam, puta vel temporis, ut quæ prius fecerat pro Germania, dein fecisset in Gallia; vel inductione præceptorum sive magistrorum, ut sicut eos induxerat in Germaniam, ita induxisset in Galliam, aptos idoneosque. Quod ideo notandum fuit, ut non improbabile credatur, statim ac rex Longobardorum salutatus fuerat, in suamque ditionem regio Foro-Julien-sis advenerat, usum fuisse opera Paulini pro reparandis in contermina Germania politioribus disciplinis, quæ adeo sibi cordi erant, hoc est ab anno 774, sicuti annis posterioribus usus fuit opera Alcuini pro sua Francia edocenda. Vel, si mavis alii conjecturæ inniti, credi potest jure et merito, quod subacta provincia nostra, et a ditione Longobardorum exempta, curæ Carolo fuerit juventutem ejus humanioribus disciplinis excoli et erudiri: ea propter Paulinum ad magisterium assumpserit, eique expoliendam commiserit; quod ut alacrius faceret, eum donationis diplomate insigniverit. Pro certo enim videtur habendum, obsequio Caroli, sive domi, sive alicubi, Paulinum mancipatum fuisse. Sunt enim satis clara verba hæc: « Si petitiones eorum, pro quibus nostras pulsaverint aures, ad effectum perducimus, regiam consuetudinem exercemus, atque illorum animum nobis deserviando provocamus. »

IV. Diploma paulo infra sic habet: *Viro valde venerabili Paulino, artis grammaticæ magistro.* En virum vocat, et valde venerabilem; quibus verbis et ætatem, et ministerium sacerdotale indicari videtur, ut superiori capite dictum est § 5. *Grammaticus* autem non præcise eum significat qui legendi et scribendi artem tantummodo callat; qui grammaticus potius, quam grammaticus dicendus est. Suetonius de claris Grammaticis, cap. 4, ait grammaticos « ab initio litteratos vocatos, additque: Sunt qui litteratum a litteratore distinguant, ut Græci grammaticum a grammata, et illum quidem absolute, hunc mediocriter doctum existiment. » Hos *litteriones* vocat Augustinus lib. 1, cap. 24 et ult. in *Adversarium legis et proph.* « Litteriones, ait, potius quam litterati dicendi sunt, qui litteratos legendo nihil sapere didicerunt. » Cæterum de vera grammatica dicebat ipse lib. 11 de Ordine, cap. 12: « Quia ipso nomine profiteri se litteras clamat, factum est ut quidquid dignum memoria litteris mandaretur, ad eam neces-

sario pertineret. » Cui consona scribit ipse Tullius A lib. 1 de Oratore : « Quis huic studio litterarum, quod profitentur ii qui Grammatici vocantur, penitus se dedidit, quin omnium illarum artium pene infinitam vim et materiam scientia et cognitione comprehenderit ? » Hoc igitur sensu multiplex Paulini doctrina cogit nos interpretari verbum, quo in diplomate insignitur, cum dicitur *artis grammaticæ magister*. Et quidem sæculis sequioribus, et circa tempora Paulini, hac intelligentia accipiebatur. Ennodius episcopus Ticinensis, qui an. 521 floruit, in Parzensi didascalica, seu opusc. 7, grammaticam *genicem* et *nutricem* vocat cæterarum artium. Et Petrus diaconus, qui an. 1137 scribebat, de se verba faciens in præfat. ad lib. iv Chron. Cassinen. dicebat : « Ego namque, quem non grammaticorum scientia ornat, non, etc. » Cassiodorus, qui multa de grammatica ut grammaticus scripsit, ut is qui ab epistolis quoque Gotthorum regis epistolam 21, Var. lib. ix, Athalarici nomine senatui Romano dedit, qua et grammaticam celebrat summis laudibus, vocando eam « fundamentum pulcherrimum litterarum, matrem gloriosam sacundia, magistram verborum, ornatricem generis humani, quæ per exercitationem pulcherrimæ lectionis antiquorum nos cognoscitur juvare consiliis, » et grammatices professorem, ne imminuta decessorum suorum stipendia accipiat, Patribus Conscriptis commendat, dicendo, ibid. : « Qua de re, P. C. hanc vobis curam, hanc auctoritatem propitia Divinitate largimur, ut successor scholæ liberalium litterarum tam grammaticus, quam orator. . . commoda sui decessoris ab eis quorum interest, sine aliqua imminutione percipiat. » Hæc statuebat pro grammaticis Athalarici. Verum adhuc commendabilior magnanimitas Cuniberti Langobardorum regis, qui propria sponte honore et muneribus decoravit grammaticum. Paulus diaconus de Gest. Langob. lib. vi, cap. 7 : « Eo tempore (Cuniberti) floruit in arte grammatica Felix patruus Flaviani præceptoris mei, quem in tantum rex dilexit, ut ei baculum argento auroque decoratum inter reliqua sæ largitatis munera condonaret. » Mirum igitur non erit si Carolus Magnus hoc diplomate et donatione bene meritum grammaticum Paulinum prosecutus fuerit, qui nedum in aliis grammaticam commendaret, sed ipse quoque, ultra quam regis conditio exposcit, excoleret, et grammatici nomen non abhorreret. C. Barthius, Adversar. lib. xxix, cap. 11 : « Quale nomen etiam postremis temporibus gloriosum fuit, ut pote a Carolo Magno imperatore quoque affectatum, qui otiosus nihil agebat aliud, quam libros corrigebat, ut proditum est a Thegano chorepiscopo. »

V. Sequitur diploma : « Facultates, quæ fuerunt Waldandii, filii quondam Mimoni de Labariano, quæ ad nostrum devenerunt palatium, pro eo quod in campo cum Rotgando inimico nostro a nostris fidelibus fuerit interfectus. » Hic Rotgandus varie effertur. Baronius *Forticansum* habet. Chronica Civita-

A ten., infra citanda, *Rodigansum*. Communiter Rotgandus dicitur, et nos sic quoque cum communi appellamus. Waldandum autem istum Mimoni filium, partes Rotgandi secutum, et contra Carolum rebellantem, hinc et in prælio interfectum, et bona quæ in Laberiana villa possederat, regio fisco adjudicata fuisse, ex paucis his verbis omnia hæc cognoscuntur. Alii duo, Rotgandus et Felix fratres, partes quoque Rotgandi ducis secuti, et per hoc multati apparent ex diplomate apponendo Appendice II, num. 7. Defectio autem Rotgandi contigit ferme statim ac ab Italia, devicto Desiderio, et Longobardorum regno subjungato, in Franciam ipse Carolus repedaverat. Qui credens sibi devinciri magis posse beneficiis Langobardorum procerum animos, a ditionibus, quibus a Desiderio quondam præpositi fuerant, non semovit ; sed ducatum Beneventanum Aragiso Desiderii regis genero, Spoletanum Hildebrando, Forojulicnsem Rotgando permisit, antiquo feudi jure erga se, quod erga reges Langobardorum fuerat, conservato, » ait Sigonius de regno Italiæ lib. iv. Hi autem sollicitati ab Aragiso, Desiderii quondam regis filio, qui victori jam concessa Verona Constantinopolim apud Græcum imperatorem se recipiens, exinde res novas in Francorum perniciem et restaurationem Langobardici nominis machinabatur, jugum Francicum excutere moliebantur. Quibus animosior Rotgandus primus extulit caput, et Forojulicnsibus suis ad defectionem coactis, vicinisque provinciis verbo et exemplo in partes vocatis, rem Longobardicam jam conclamata matam pristino decori restituere satagebat. Redux a Saxonica victoria Carolus nuntium rebellionis accepit, qui ratus negotii summam obstare principiis, celeri manu remedium admovit, et « equites cum ævi armatura a Carolo præmissi Rotgandum acie occidere, fuga cæterorum majore, quam cæde, » ait P. Æmillius, lib. 11. Verum ipsius Caroli manu partam victoriam Annalistæ [xvi] Francorum uno ore falentur. Audiendus saltem Loiselianus, qui simplicitate sua magis stare a veritate videtur. Sic enim ait sub anno 775, quo Rotgandus a Francis defecerat, et est alter a Longobardis devictis. « Carolus reversus in Franciam, audiens quod Rotgandus Langobardus fraudaverit fidem suam, et omnia sacramenta rumpens et voluit Italiam rebellare. Tunc illis in partibus cum aliquibus Francis domnus Carolus rex iter peragens, et celebravit Natalem Domini in villa quæ dicitur Scaldistat, et immutavit se numerus annorum in 776. Tunc domnus Carolus rex apud Taravisium civitatem Pascha celebravit, et captas civitates Foro-Julicnsem et Taravisium, cum reliquis civitatibus quæ rebellatæ fuerant : et disposuit eas omnes per Francos, et iterum cum prosperitate et victoria reversus est in Franciam. » Idem ferme ad verbum habent annales Bertiniani, cæterique omnes, cum poeta Saxone, sicuti defectionem Rotgandi an. 775, ita ejus cladem, et mortem, victoriamque Caroli an. 776 reponentes.

VI. His in turbis Rotgandi signa secutus Waldan-

dus, fatum quoque secutus est : et in acie interfecti res, regio nomine, tanquam perduellis, apprehensas, dono habuit Paulinus artis grammaticæ magister : sicuti Rotgandi et Felicis fratrum, tandem Maxentio patriarchæ datæ sunt. Quæ autem junior Palladius meus (meus inquam, qui germanus frater matris mæx parentis fuit) lib. II habet de singulari certamine Rotgandi cum Rolando, alias vulgo Orlando, Caroli Magni necessario, quanquam videantur ex illis fabellis esse quæis vita herois hujus infarcitur, quæ poetis aliisque calidioris cerebri hominibus illustrem inventionum materiam suppeditarunt, non omni destituuntur fundamento. Nam in quadam veteri Chronica Civitatensi (est fragmentum in lib. ms. apud consobrinos meos comites de Asquinis, plurima vetera documenta complectente) sic legitur : « Ruodgausus dux XIV Forojuliensis, ex cessione Rosimundæ per Desiderium regem in ducatum intrusus, Osopii permanens diruto regno Longobardorum, captoque Desiderio cum illius per Carolum Magnum Francorum et Italiæ regem, atque in Galliam transmissio, dum ipse novas res adversus Carolum moliretur, per Rolandum nepotem Caroli bellicosissimum hominem expulsus ex Osopio, et tota regione, Juliensi principatu spoliatus est, ultimus ex Longobardis dux. » Igitur si quid in hoc vel alio peccaverit, non audiendus : quod autem verum et rectum assecutus hic vel alias fuerit, audiendus et complectendus. Etenim prior Fontanino (libello *Delle Masnade*, pag. 41) reponebat *Rotgandum*, ubi Baronius et Bollandus habent *Forticausum*, vere exscripsit *Rotgandum*. Insuper integrum diploma ponit, quod mutilum profert Candidus omittebat hæc verba, quæ summam rei continent : « Mimoni de Labariano, quæ ad nostrum devenerunt palatium, pro eo quod in campo cum Rotgando nostro inimico a nostris fidelibus interfectus est : causam videlicet in Labariano, etc. » ab uno verbo *Labariano* ad aliud secundum *Labariano* incaute transitu facto. Adde errorem alium, et quidem majoris momenti refutasse, videlicet quod Paulum Diaconum pro sancto Paulino nostro male reposuerit Candidus ; et decimum annum datam diplomatis proferente Candido, ipse cum cæteris constanter et vere octavum habeat. Sed de hoc infra. Hoc non prætereas, nempe evinci ex verbis diplomatis Rotgandum non supplicio affectum, ut habent ipse Palladius ibid., Sigonius lib. IV de Reg. Ital., forte ex Chronico Reginonis, qui lib. II ait : *Rotgandum rebellem captum decollari jussit*. Et ipse poeta Saxo (nisi poetice locutum dicas) innuere videtur, cum ait :

Com quibus Italiani properans, meritoque tyrannum
Interitu plecteus ;

sed in prælio cecidisse, ut annalisticæ non obscure indicant, et verba diplomatis satis clare, quæ sunt : *pro eo quod in campo cum Rotgando inimico nostro a nostris fidelibus fuerit interfectus*. Igitur cum Rotgando non capitis decollatione, vel alio mortis genere ignominioso pœnam luente, sed in pugna interfecto,

Waldandus quoque interficitur, cujus bona publicata Paulino donantur.

VII. Unum alterumve verbum in diplomate animadversione dignum sequitur. In recensione enim bonorum Waldandi Paulino donatorum dicitur : *Causa in Labariano*. Ita apud Bollandistas, et bene : *Causa* enim sæculo barbaro idem ac *res* est hinc Italica *cosa*. Leg. Longobard. lib. III, tit. IV, l. 5 : « Non præsumant alicui hominum suam causam tollere, vel suum laboratum. » Capitulare de Villis, c. 3 : « et neque ulla dona ab ipsis accipiant, non caballum, non bovem, non vaccam, non porcum, non vervecem, non porcellam, non agnellum, nec aliam causam. » Est igitur *causa in Labariano* idem ac *res in Labariano*. Hinc habes male legi apud Baronium *B casa*, verbo nihil ibi significante. Quod forte non assecutus Palladius pro *causa* reposuit *villa*, forte quia paulo post *casas* audit, repetitionem inutilem suspicatus. Optime a generali ad particularia descendit subjungens : *cum terris, domibus, ædificiis, accolabus, mancipiis*. Ita legendum censeo : non *accolabiis*, ut Candidus et Fontaninus ; non *accolabiis pro et colabiis*, ut Bollandus et Baronius : minus autem cum Palladio, qui habet cum *pascolibus, municipiis*. Lumen hac in re præstitit Formula 13 lib. I Marchulfi, quæ inter cætera hæc habet : « Concessimus tam in terris, domibus, ædificiis, accolabus, mancipiis, etc. Ad quem locum Hieronymus Bignonius in notis, servorum conditionem intelligit, culturæ agrorum domini addictorum ; cujus rei exempla ait passim occurrere. « Hæc (bonorum, sive jurium) inquit, enumeratio omnibus instrumentis ascripta est, ut exempla proferre frustra sit. Accolæ vero, qui hic nominantur, sunt coloni, seu ascriptitii, qui simul cum prædiis venibant : ut et de villicis et actoribus apud jurisconsultos exempla exstant. Chartul. sancti Martini : Cum hominibus ibidem commanentibus, quos colonario ordine vivere constituimus. » Igitur *accolabus* est pro *accolis* ; quod fugerat Fontaninus, qui *accolabiis*, quasi esset *accolabius accolabii*, hujusmodi servos indicatos putat, dum libell. *Delle Masnade*, pag. 41, inquit : *Gli Accolli, o Accolabii erano coloni e lavoratori della terra*. Ad summum dicitur *Accolabus*, et in plurali *Accolari*. *Accolabium autem Spelmanus perperam confixit pro domo rustica, quam accolæ habitant*, inquit Ducange in Glossar. *Accola* autem est adventitius cultor terræ : *incola* vero inibi natus ; juxta illud :

Accola non propriam, propriam colit incola terram.

VIII. Quod autem Fontaninus ibi subdit de *mancipiis*, quod servi essent bello capti, quos Waldandus signa Rotgandi secutus bello captos in prædiis suis collocasset : primum quidem veritati nititur, nam hoc importat nomen *mancipium* ; alterum autem veritati sane non repugnat : sed quia in hujusmodi privilegii formulæ tales consueverunt apponi quæ ampliore sensum continerent, et donationem largiorem per ampullosa verba præferrent, quamvis qui privilegium concessisset, scivisset nunquam et nus-

quam omni ex parte verificandas; quod intuitu laudatus Bignonius illis verbis: *Hæc enumeratio omnibus instrumentis ascripta est, ut exempla proferre frustra sit*; non videtur tamen appositum specialiter pro rebus Waldandi Paulino donandis, cum in omnibus instrumentis sub hac formula honorum concessorum enumeratio describatur.

IX. Sequitur diploma: *casas, massaritiis, servis, et aldionibus*. Hic, *casas* agrestes habitationes, quia de rusticis loquitur; et vere Latine *casas* putarem, quamvis Latini barbari ædificia etiam regum *casas* dicerent. Legg. Longobard. lib. II, tit. 47, leg. 1: « Si gastaldius, [xvii] aut quilibet actor regis, post susceptas et commissas sibi ad gubernandum regis curtes, aut casas, » etc. Lex Bajuvariorum, tit. 1, § 9, n. 5, *Ad casas dominicas stabulare. Massaritia est supellex*, vel etiam mansus ipse supellectile instructus, frequens et notæ significationis verbum apud Italos, ait Ducange. Et quidem inter nostrates, apud quos forte præ cæteris voces Longobardicæ invaluerunt, *masi, masnata, massarii, massariarum* nomina adhuc omnium ore circumferuntur. Quia vero addit *servis*, eos hos puto qui de *masnata* in chartis nostratibus frequenter occurrunt, quorum status conditionem fulse et erudite prosequitur Fontaninus libello nobis sæpius citato *Delle Masnade*. In mansis enim decenies, alias *masi masnata* nomen dederunt. Manumissio horum servorum quomodo fieret, vide documenta in Appendice II apposita n. 26, 27, 28.

X. Non est autem idem de aldionibus, qui ut et alii, liberti sunt, non assatim tamen ab omni servitutis opere exempti: hinc quandoque inter servos computati. Eam tamen, quam consequabantur, vel libertatem, vel servitutis diminutionem, non in ecclesia ut servi (sicuti ex chartis mox citatis patet), sed per chartam, vel ad libitum domini recipiebant. LL. Longobard. lib. II, tit. xxxiv, l. 5: « Si quis servum aut ancillam suam in ecclesia circa altare amodo liberum, vel liberam dimiserit, etc.... Nam qui aldiom facere voluerit, non eum ducat in ecclesiam, nisi alio modo faciat, qualiter voluerit, sive per chartam, sive qualiter ei placuerit. » Aldiones autem dicuntur, qui ex aldiis nati sunt. Ibidem tit. XII, l. 8: « Si aldius cujuscunque aldiam alterius tulerit uxorem, et filios ex ea procreaverit, sint filii ejus alditiones. » Genus id erat servorum in Italia sub Longobardis notissimum, et satis frequens, ut de eo in LL. Longobard. passim decreta regum occurrant. Hujusmodi autem homines apud Italos hi ferme censebantur, qui fiscalini et liti in Francia. Sic enim de iis statuit Carolus Magnus in capitul. additionis ad leg. Longobard., an. 801, cap. 6: « Aldiones vel alditiones ad jus publicum pertinentes ea lege vivunt in Italia in servitute dominorum suorum, qua fiscalini vel liti vivunt in Francia. » Fiscalini autem erant, qui prædialia regio fisco addicta colebant, et incolebant. Capitul. de Villis, c. 50: « Fiscalini qui mansos habuerunt, inde vivant. » Et c. 52: « Volumus, ut de fiscalibus, vel servis nostris, sive ingenuis, qui per

fiscos, aut villas nostras comitant. » etc. Liti vero seu liti mitiori onere premebantur quam servi; ut colligitur ex leg. Ripuar. cap. 62, n. 1, ubi dicitur: « Si quis servum suum tributarium, aut Litum fecerit. » etc., hoc est, ei jugum servitutis alleviaverit. Cætera quæ in diplomate nostro sequuntur, non magnum negotium legenti facescunt.

XI. Præ omnibus autem, quæ hucusque dicta sunt, peculiare expostulat examen tempus et locus, quo latum est diploma. Sic enim in fine apponitur: *Data xv Kal. Julii, anno VIII regni nostri, e Lorea civitate, in Dei nomine feliciter. Annus 776 octavus* vere erat, quo Carolus adiit regnum Francicum mortuo Pipino patre an. 768. Hinc, nisi adverterem et Baronium fuisse hominem, mirarer insignem errorem (sic eum vocat Pagius ad an. 802, n. 7) irreperisse in Annales ejus, qui ad an. 773 diploma referunt. Sic habet Baronius an. 802, n. 13: « Hactenus diploma datum anno Domini septingentesimo septuagesimo tertio, quo ipse Carolus adversus Desiderium in Italiam venit, quo numerari contigit octavus annus ejusdem regni. » Ex his verbis videtur adventus Caroli in Italiam adversus Desiderium in causa fuisse, qua Baronius allucinetur: non advertens quod quamvis datum in Italia dicatur diploma, alios quoque adventus Caroli in Italiam fuisse posteriores; puta an. 776, quo descendit in Forumjulium, rebellionem Rotgandi repressurus. Insuper bona Waldandi, qui ceciderat in prælio cum Rotgando, assignantur Paulino. Prælium autem non contigit nisi an. 776. Non igitur an. 773 erant adhuc fisco adjudicata bona Waldandi, ut donari possent Paulino. Insuper non nisi an. 774 rex Longobardorum dicitur, non est ergo an. 773 locandum diploma, in fronte habens *Rex Longobardorum*. Humaniter ergo peccavit Baronius noster, et qui eum secutus est Bollandus, sicuti etiam a veritate exorbitat, cum dicit an. 773 esse octavum regni Carolini, qui non nisi quintus est. Candidus non octavum, sed decimum legit (ut ms. quod proferimus in Appendice II, n. 2), sed error est; nam annalistæ Francorum, Bertiniani scilicet, Lambeciani, Loiseliani, Carolum implicatum habent bello Hispanico et Saxonico an. 778, qui est decimus regni ejus, de rebus Italiæ alte silentes. Fontaninus libello *Delle Masnade*, pag. 42 et seq., a cæteris discedit, et epocham annorum Carolini regni, quæ hoc diplomate profertur, auspiciari vult non ab anno quo adiit regnum Francicum, sed ab eo quo regnum Longobardicum in Italia; adeoque in an. 781 diploma refundit, quo anno in Italiam denuo venit Carolus, sicque potuit optime in Lorea civitate, ad ripas Athesis sita, privilegium concedere. Sic vir ill. sentit. Verum nonnullæ rationes non contemnendæ militat in hanc sententiam. Prima: Ex quo regnum Italicum nactus est Carolus, non convenisse unico tantum regni Italici titulo se nominare; sed vel Francici tantum, vel Francici simul et Italici, ut diplomata ejus consideranti patebit. Hic autem non nisi regem Italiæ se diceret, eum

antea esset et Franciæ. Inveniuntur quidem chartæ A cum data regni tantum Italicæ; sed hæ non sunt inscriptæ nomine Caroli, tanquam scriptum illud proferentis. Sic inscribuntur ab Italis ei subjectis, qui acta sua per regnum Italicum consignabant, ut sunt illæ Petri Mediolanensis archiepiscopi apud Puricellum, p. 21 : *Anno dominorum nostrorum Caroli et Pipini regum in Italia XVI et IX*, et sancti Paulini nostri de concilio Foro-Julienensi : *Anno principatus eorum XXIII et XV Itali in Italia* scribentes de rebus in Italia gestis, per regnum Italicum chartas suas inscribebant, non curantes epochas aliorum regnorum. Non ita autem est sentiendum de rege cui plura regna subdebantur, qui sicuti in fronte regem se dicit Francorum et Longobardorum, ita in fine dare solitus erat litteras suas ab epocha primi regni, vel utrorumque, nunquam omissis primo. In casu autem nostro ipse rex Francorum et Longobardorum Carolus dat diploma : annus ergo regni Francici ; quia prior et potior omnino est attendendus, cum desit alter. Altera : Hæc bona dantur Paulino antequam cathedram patriarchalem conscendat ; conscendit autem eam anno præsentis (id est 776, ut cap. seq. videbitur), non ergo datum diploma an. 781. Adde datum diploma (ut mox probabiliter dicitur) extra Italiam ; ratio igitur Fontanini corrumpit, qui quia datum vult in Italia, vult quoque annos regni Italicæ numerandos. Cum igitur hæ rationes excludant annum 781, et ex alia parte conveniat annus 8 regni Francici cum an. 776, quo et auctoritates scriptorum et res gestæ evincunt datum diploma, non est ab hac sententia sine clariori fundamento recedendum.

XII. Non minus autem difficultatis ingerit ipse locus. *E Loreia civitate* datum dicitur. Sed ubinam gentium Loreia civitas sita est? Fontaninus expedite pronuntiat eum esse locum qui vulgo hodie *Loreo* dicitur, ad fauces Athesis. Quod forte a Colntio hausit, qui ad an. 776, n. 8, ait : *Loream* interpretatur hodiernum *Lauretum* ad Athesim fluvium in ducatu Veneto. Verum non videtur probabilis hæc opinio. 1° Quia nullo tempore *Loredum*, vel *Lauretum* ducatus Veneti, nomine civitatis dignum habitum, quod veteres geographi et lexicographi vix nomen attigerunt. 2° Locus hic nullibi *Loreia* dicitur, sed *Loredum*, vel *Loretum*, vel *Lauretum*; adeoque non talis est nominis affinitas, ut pro ea civitate habeatur, [xviii] e qua Carolus dedit diploma. Vulgo quidem nunc *Loreo* dicitur, sed hoc a conterminis Venetis, qui dialecto naturali solent penultimas participiorum consonantes adimere, ut, verbi gratia, pro *andato*, *andao*, vel *anda*; pro *avuto*, *abuo*, *abbu*; pro *aceto* quoque *aseo*: sic pro *Loredo*, vel *Loreto*, *Loreo* dicunt. 3° Quia tempore Caroli Magni vel non erat in rerum natura *Loretum*, vel ad summum nullius momenti fortilitium. Primum asseritur a Leandro Alberto, dum loquens de Romandiola Transpadana (*Romagna di la dal Po*) ait : *Loredo, contrada posta nelle paludi, già fabbricata da Vi-*

tale Falerio duce di Venezia. Hic autem longe post tempora Caroli ducatum tenuit, adeoque nondum erat *Loredum*. Cui astipulari videtur diploma foundationis, quod editores *Rer. Italicar.* scriptor. addiderunt ex codice bibliothecæ Ambrosianæ ad part. VIII, cap. 9, lib. IX, *Chronici Andree Danduli*, cujus formula et apud ipsos *Loredanos* servata est, ut ibi in fronte dicitur. Datum est autem an. x ducatus *Vitalis, qui fuit a Christi natali 1094 mensis Decembris III, indictione Rivoaltii*. Puto deesse numerum indictionis, et 70 III ad numerum dierum mensis Decembris referendum, et ad indictionem addendum numerum 11; nam anno 1094 vere secunda indictio, et non tertia excurrerat. Sic vero inter cætera habet : *« Nos Vitalis Faletro... nostro proprio expendio et pretio castrum, quod vocatur Lauretum, ædificari a fundamentis, et construi cum universis munitionibus suis jussimus. »* Et infra tradens incolendum locum sic : *« Vobis totis clericis, castellanis, et cæteris omnibus, qui ibi venturi sunt, et vestris hæredibus, et successoribus ad perpetuo retinendum... totum prædictum castellum concedimus. »* Vidistin a fundamentis castrum ædificatum, et constructum impensis ducis Falerii? Audistin formulam loquendi cum iis qui incolendum susceperant, tanquam primum illo commigraturis? Hoc enim sonare videtur, *vobis, et cæteris, qui ibi venturi sunt*. Neque dicere verba : *Castrum quod vocatur Lauretum*, indicare *Lauretum* jam fuisse. Subdit enim, *ædificari jussimus*; ac si diceret : *Nos jussimus ædificari castrum, quod vocatur nunc Lauretum*. Appellatio enim nominis post ædificationem est accipienda. Non igitur *Loredum* antea erat, ut potuisset Carolus ibi degens signare diploma.

XIII. Verum quia ipse Dandulus citato capite 9, part. 8, dicit : *« Iste dux (Vitalis) Laureti fortilitium vetustate corruptum in formam castrum renovavit, et incolis terris et aquis, et immunitatibus pluribus privilegiatis custodiendum dedit; »* quod et innuit strictioribus verbis Petrus Marcellus in *Vitis ducum Venetorum de Vitali Falerio duce XXXII* : *« Falerius, inquit, e iam Lauretum vetustate collapsum instauravit; »* non ausim asserere, ante ducem Falerium *Lauretum* omnino non exstitisse. Sat tamen est ostendisse, adeo minutum oppidulum fuisse, ut pro summa gloriæ ejus et decoris habeatur ab exiguo desertoque fortilitio ad rationem castrum, an. 1094 fuisse evectum. Fortilitium autem cum audis, non arcem quidem suspicaris, sed potius munitiunculam ad incursiones prædonum coercendas. Non enim ad majora destinatum fuerat fortilitium quam castrum. Castrum autem in privilegio dicitur *« constructum securitate inde transeuntium, ne a multorum calliditate et insidiis latrocinia, quæ sæpissime ibi fiebant, ulterius exercerentur. »* Hujusmodi autem rationis locus quis unquam sibi suadeat potuisse civitatis nomine insigniri?

XIV. Addenda quarta ratio ex tempore. Datum est privilegium xv Kal. Julii. Ita lego in ms. thesauri

sanctæ ecclesiæ Aquileiensis, ex quo illud diploma habebis in Appendice II, n. 2, et apud Candidum, Baronium, Bollandum, Cointium, Pagium, Fleury, uno Palladio juniore excepto, qui habet Junii, et Schonleben ipsum sequente. Carolum autem xv Kal. Julii (id est xvii Junii) non est credibile Loredi fuisse, sed forte neque in Italia. Nam in Annalibus Francorum dicitur Carolum, qui sub finem anni 775 descenderat, ineunte anno 776 ingressum esse Italiam, et Forumjulium factionibus Rotgandi in rebellionem actum repressisse, et Tarvisium, cui socer Rotgandi Stabilinius præerat, cepisse, ibique Pascha celebrasse. Annalista Petavianus hoc anno sic habet: « Perrexit dominus rex Carolus in Italiam, et occiso Hrogaundo, qui illi rebello exstiterat, obsideruntque Stabilium socerum suum Taravisio civitate. Eo capto, dispositisque omnibus, prosper redit cum suis in Franciam. » Loiselianus vero sic: « Apud Taravisium civitatem Pascha celebravit, et captas civitates Foro-Juliensem et Taravisium... reversus est in Franciam. » Idem et Bertinianus. Quanquam autem dicatur prius, *apud Taravisium Pascha celebravit*, et postea addatur, *et captas civitates, etc.*, manifeste tamen adhuc apparet captum Tarvisium ante Pascha. Etenim si inibi Pascha celebravit, ipsum jam coeperat. Nec officit quod sequitur, *et captas civitates*, barbara phrasi; nam positum est pro *et captis civitatibus reversus est*. Igitur tempore Paschatis, hoc est die 14 Aprilis, quo anno 776 Pascha inciderat, jam absolutum erat bellum Foro-Julienense. Expeditis autem rebus Foro-Julienensibus, et præfectis regioni administrandæ comitibus, statim in Franciam repedavit. Poeta Saxo ad hunc annum:

..... Urbes servare receptas
Francorum comites, quos ipse locabat in illis,
Jussit; et ut venit velox, sic inde recessit.

Cui consonat Eginardus, cæteris (teste ipso Pagio) diligentior hac de re in Annalibus, dum ait: « Ad quos motus comprimendos raptim in Italiam proficiscitur (Carolus) Rotgaudoque, qui regnum affectabat interfecto, civitatibus quoque quæ ad eum defecerant, sine dilatione receptis, et in eis Francorum comitibus constitutis, eadem qua venerat velocitate reversus est. » Compone nunc, si potes, celeritatem Caroli a bello Foro-Julienensi jam ad minus die 13 Aprilis confecto revertentis, cum 17 Junii, quod datum dicitur diploma, et nunquam tibi suadere poteris tunc in Loreia civitate (id est Loredo) fuisse. Quæ enim sollicitudo ab Italia recedendi fuisset, si a bello confecto et rebus compositis, quorum gratia in Forumjulium descenderat, supra duos menses occupatus (ut sic dicam) in nihil agendo, hinc inde divertisset, ut ad diem 17 Junii Loredi fuisset diploma daturus?

XV. Hinc quæ dicunt Pagius ad an. 776, n. 4, et ante eum Cointius, eodem an., n. 11, non arident. *Ne Romam Carolus adiret, impedimento fuit tumultus Saxonicus*. Nil minus. Jam enim in Franciam Carolus remeaverat, cum nuntium accepit de nova

PATROL. XCIX.

Saxonum rebellionem. Audi annalistam Bertinianum, cui cæteri consentiunt: « Disposuit civitates quæ rebellatæ fuerant per omnes Francos, et iterum cum prosperitate et victoria reversus est in Franciam. Tunc (nota vim hujus tunc nuntius veniens, dixit Saxones rebellatos, etc. Et infra, postquam narravit acta rebellionis, innuit locum, ubi hæc audivit, nempe Wormatiam: « Et cum pervenisset, inquit, dominus Carolus rex Wormatiam, omnes istas causas audiens (quarum una ipsa rebellis erat) conjunxit synodum ad eandem civitatem. » Igitur ex hac relatione manifeste evincitur jam discessisse Carolum ab Italia, cum nuntium rebellionis Saxonice suscepit. Non ergo hi tumultus in causa fuere, ut ab Italia discederet. Hæc autem regredientis Caroli festinatio

B alterum saltem ex his probabile facit, vel privilegium citius datum esse quam communiter circumferretur, nempe xv Kal. Junii, ut habent Palladius, et Schonleben, hoc est 18 mensis Maii, et sic componi possent etiam simpliciter intellecta, et prout sonant verba annalistæ Nazariani, quæ ad hunc annum sunt. *Maii campus ad Wormatiam*. Adhuc enim [xix] supererat tantum mensis Maii, ut conventus, qui a Martio primum vocatus, *Campus Martius* dicitur, in Maium translatus *Campus Maius* appellatus, eo quod, teste Ducangio, tunc expeditiones bellicæ et negotia regni agerentur, mense saltem exeunte suæ institutionis (suæ institutionis, inquam; nam extra Maium non raro habitum, etsi Maii campum dictum, docet Gointius l. cit., n. 10), Wormatiæ

C posset haberi, vel saltem inchoari: vel extra Italiam datum, a qua bello confecto recesserat. Et forte utrumque verum: et citius datum, et extra Italiam. Ut ut res sit; in Loreia civitate, quæ sit *Loredum*, inter paludes Athesis fluvii mare Adriaticum subeuntis situm, datum hoc diploma fuisse ægerrimæ, ne dicam nullatenus, est acquiescendum.

XVI. Verum subaudio quid mihi lector meus reponat, videlicet: Si Loreiam excludis, quem locum alium status? Non enim nullibi diploma datum est. Ut verum fatear, hic hæret aqua; et experimento comperio facilius esse alienam oppugnare, quam suam propugnare sententiam. Ludovicus Schonleben in Annalib. Carniolæ, ad an. 776, sic ait: « Loream suspicor esse Laureacum, quod a Germanis forte jam tunc *Lorch* appellabatur: nisi malis intelligere *Louranam* in Liburnia vicinam Foro-Julio. » Non improbo conjecturam; usque dum melior appareat quæ plenius arrideat. Gallice quidem nunc *Lauree* effertur a Dupinio in Symmacho P. P., loquens de epistola ejus 12, qua pallium Laureacensi episcopo concedit (Tom. V *Concil.*, pag. 440), licet ut suppositam habeat. An sit autem *Laurisham* Germanis *Lorsch*, ubi monasterium Laureshamense tribus leucis a Wormatia dissitum, ubi campum Maium, ut modo dictum est, habuit hoc anno Carolus? Norciam dicerem sequens Amasæum, Leandrum Albertoni, Palladium seniore, dicentes (non adversantibus Lexicographis) Goritiam nunc esse, quæ Noreia ve-

teribus Straboni, Cæsari, Plinio fuit, et vitio amanuensium *N* in *L* mutata, si tempore Caroli Magni nomen saltem urbis superasset, quam jam suo tempore excisam Plinius commemorat, lib. III, c. 20 : « Interiere, ait, . . . ex Venetis Attina, et Calina; Carnis Segeste, et Oera; Tauruscis Norcia. » Auctor dissertationis in Tabulam chorographicam Italie mediæ ævi (inter *Scriptor. Rer. Italicar.*, tom. X, n. 73) omnem lapidem movet, ut ostendat Goritiam præsentem non esse veterem Noreiam. Quod quidem et nos non sinit magni facere conjecturam de Lorea pro Noreia civitate. Alium autem locum, qui Noreia fuerit, non assignat. Ita et nos Loredum Loreiam esse negamus; et quin alium proferamus, lectori nostro inquisitionem relinquimus: satius judicantes nullum, quam dubium vel improbabilem exhibere.

CAPUT IV.

De assumptione sancti Paulini in patriarcham.

I. Non levis momenti res agitur, cum tempus seu epocha assumptionis Paulini ad fastigium Aquileiensis cathedræ statuenda est. Etenim non omnes conveniunt in assignando tempore patriarchatus ejus. Alii annos 26, alii minus, alii non nisi 25 ei consignant. Hinc fit ut quamvis non nimis discrepent in statuendo annum ejus emortualem, attamen argui non potest, ob inæqualitatem durationis assignatæ, quo anno fuerit assumptus. Iusuper prædecessorum patriarcharum adeo male digesta annorum series est in chronicis Aquileiensibus, ut Delio opus sit natatore. Hoc unum tamen pro certo statuendum, doctrinæ et sanctitatis meritis ad mitram adeo celebrem sibi viam stravisse: et qui generis dotibus, et sanguinis claritate caruerat, sapientia, prudentia, morumque probitate sibi cathedram promeruisse. Ut aliquid tamen circa tempus suæ assumptionis proferamus, quoniam in conjecturis versamur, quæ probabiliores videbantur, seligemus.

II. Callisto patriarchæ, quem dicit Ughellus decessisse circa an. 770, post annos 40 episcopatus, substituit communiter Sigualdus, vel Siginaldus Paulini nostri decessor, cui chronica Aquileiensis, quam profert Muratorius (*Anecd.* tom. IV, pag. 240), annos 42 sedis attribuit. Quæ si innocenter bibis, sæculo sequenti, nempe ad an. 812, inauguratio Paulini tibi erit quærenda. Quid autem erit, si inter Callistum et Sigualdum cum Baronio Joannem repones? Is enim est qui (ut habet eminentissimus Annalium parens, ad an. 772, n. 5) vexando Gradensem ecclesiam, Longobardorum fretus potentia, occasionem dederat legationi a Venetis directæ Stephano papæ, sed eo mortuo ab Adriano susceptæ, per ipsummet Gradensem patriarcham, Magnum presbyterum, et Constantinum tribunum de quibus et Dandulus in *Chron.*, lib. VII, cap. 12, part. XIII, obitæ, qua exposebant apostolicis minis finium suorum transgressorem perterrefieri, et armis spiritualibus ejus audaciam confringi. Is quoque est (nisi dubito de veritate diplomatis mox citandi) qui astitit Zachariæ papæ, quando consecratum venerat capellam sancti

A Petri Lubniæ, cujus jura et proventus intercessionem Waldonis Frisigensis episcopi eidem Ecclesiæ Frisigensi Arnulphus concessit, ut patet ex diplomate prolato ab additore Ughelliano in Aquileiensibus post Callistum. Zacharias autem fato functus est an. 752. Ante ergo hoc tempus Joannes in Ecclesia Aquileiensi eminebat titulo præsulatus. Verum res adhuc magis implicatur, si consideretur quod an. 762 Sigualdus jam sedem patriarchalem conscenderat, ut patet ex documento erectionis monasterii Sextensis, et sanctæ Mariæ in Salto, dato an. 6 Desiderii, et 3 Aldagisi, qui correspondet an. 762. (Documentum habebis in Appendice.) Ex quo corrigendus Wolphangus Latius, qui *Comment. Reipub. Rom.* lib. XII, sect. 5, cap. 8, ait de Paulino, quod **B** *Ut Sextum et ad Ripam Salli monasterium is (Carolus) poneret, hortator exstitit.* Quomodo enim Carolus hortatus est Paulinus in Sexto et in Salto monasteria exstruere, quæ sub ejus decessore Sigualdo jam erant exstructa? Insuper ex alio diplomate, anno 772 dato, evincitur non Joannem, sed Sigualdum patriarchalem cathedram occupasse. Sigonius de *Reg. Italiæ*, lib. III: « Eodem anno (772) Sigualdus patriarcha Aquileiensis Papæ fuit. Exstat enim diploma ab illo monasterio sanctæ Julię Brixieno indultum, ac III Idus Octobris, indict. 11, anno Desiderii et Aldagisi regum 16 et 14 Ticino datum. » Is enim, quia regio Longobardorum sanguine, et quidem (ut habet Candidus) Grimoaldi regis, ortus erat, Ticinum quod gentiles sui incolebant, ibique et regia dominabantur, eos visendi gratia advenit, deditque privilegium die 13 Octobris an. 16 Desiderii, qui est ab anno 757 primo quo regnare post Aistulfum cœpit, annus 772, convenitque cum indict. 11, quæ tamen non nisi per mensem secundum ab ingressu suo excurrebat. Non ergo anno 772 Joannes patriarcha erit credendus; nec Callistum anno tantummodo 770 decessisse, sed forte an. 760, saltem in decennio errante Ughello.

III. Non casu dixi, Joannem non patriarcham credendum an. 772, qui nunquam patriarcham fuisse crediderim. Sic enim rem alioquin implicatam resolvo, facem præferente juniore meo Palladio. Is cum inter patriarchas Aquileienses in patriis chronicis Joannem non reperisset, uti revera non reperitur, et alias vidisset, quæ Baronius de ejus in Gradensibus insolentia scripserat; putavit non fuisse vere patriarcham, sed rectorem loco Sigualdi, et ferme vicarium ejusdem, in Ecclesiæ Aquileiensis administratione. Quæ Palladii sententia mihi omnino fit verisimilis. Nam hic Joannes nec in privilegio Arnulphi, nec apud Sabellicum mox citandum, a quo sumperat hujus præsulis notitiam Baronius, patriarcha dicitur, sed [xx] tantummodo præsul vel antistes. Sigualdus dicit apud monachum sancti Galli, § sequenti afferendum, se *diu tenuisse episcopatum*, et quidem ad minus ab an. 762, ut supra visum est, tenuit usque ad ann. 776, ut infra videbitur. Licet autem demas a numero annorum Callisti, quem

profert Ughellus, integrum decennium, et decessum a vivis non an. 770, sed 760 putes: adiuoc locum Joanni non invenis, qui tamen an. 752 astitit Zachariae papae, ecclesiam in Sclavinia consecranti. Non ergo Joannes patriarcha, sed patriarcharum vices gerens, et sub Callisto, et sub Sigualdo, forte utriusque chorepiscopus. Chorepiscopi enim vicariam opem praestabant episcopis, praesertim in dioecesi rusticana, de quibus vide Marcham, de Concord. sacerdot. et imper., lib. III, c. 13; Thomassin., Vet. et Nov. Eccl. Discipl. passim; Ducange in Glossar., quorum quoque non infrequens mentio in Capitularibus, praesertim anni 828, ubi vocantur *adjutores ministerii episcoporum*. Potuit igitur Joannes chorepiscopi munere fungi sub Callisto et sub Sigualdo: et sub illo an. 752 interesse consecrationi ecclesiae sancti Petri in Lubnia, a Zacharia papa facta, et sub hoc, forte absente et Papiae commorante, an. 772 vexare ecclesiam Gradensem, a cujus vexatione non tantum monitis pontificis Adriani, quam metu cessavit. Nam Longobardici regni eversio in id tempus incidit, ex cujus favore pendebat Aquileiensis Ecclesia, ait Sabellicus Ennead. VIII, lib. VIII, paulo ante finem. Quibus verbis innuitur an. 774, quo res Longobardicae pessum iere, superfuisse ipsum Joannem. Igitur viventibus eomet tempore, modo Callisto et Joanne, ut acta an. 752 produnt; modo Sigualdo et Joanne, ut acta an. 772 et 774 ostendunt, nec ullibi patriarcha dicatur, merito a censu patriarcharum expangitur, cum duo patriarchae uno tempore non sint admittendi: et vicarius patriarcharum tantummodo, vel administrator, sive chorepiscopus dicendus.

IV. Ut ut tamen res sit, Sigualdus in vivis erat die 13 Octobris an. 772, ut constat ex dato Ticini diplomate an. 16 Desiderii, quod addit Ughellianus in *Sigualdo* ex Bullario Cassinensi, tom. II, an. 774 datum ait. Quod tamen falsum esse apparet, et ex numero annorum Desiderii regis, cujus an. 16 cadit non in 774, sed in an. 772, et ex factis an. 774: nam die 13 Octobris non Desiderius, sed Carolus, capta Papia paulo a Paschate, Longobardorum rex dicebatur. Monachus Sangallensis, lib. II de Gestis Caroli M. ad Carolum Crassum, filium Ludovici Regis Germaniae, nepotem Ludovici pii, pronepotem Caroli Magni, c. 27, ex edit. Duchesne, tom. II, pag. 153, quaedam de extrema infirmitate cujusdam patriarchae Aquileiensis narrat, quae perpendenda hic et nunc omnino sunt. Civitatem (*Papiam*) superavit. Exin ad ulteriora progressus venit religiosissimas Carolus ad urbem Furiolanam, quam qui sibi sciolii videntur, Forum Julienne nuncupant. Contigit autem, ut eodem tempore episcopus civitatis illius, aut (ut modernorum loquar consuetudine) patriarcha, occasui vitae suae appropinquaret. Ad quem cum religiosissimus Carolus visitandi gratia properaret, ut successorem suum ex nomine designare deberet, ille religiose admodum ex imis praecordiis spiria trahens: Domine, inquit, episcopatum diu

sine aliqua utilitate vel profectu spirituali retentum, iudicio divino et vestrae dispositioni relinquo, ne ad cumulum peccatorum, quem vivens exaggeravi, etiam mortuus aliquid superinjicere apud inevitabilem et incorrumpendum iudicem deprehendar. Quod sapientissimus Carolus ita cepit, ut eum antiquis Patribus non immerito coequandum iudicaverit. Cum autem in eadem regione aliquantisper immoratus fuisset exercitatissimus inexercitatissimorum Francorum Carolus, donec episcopo decedente dignum ei successorem substitueret; quadam festiva die post missarum celebrationem dixit ad suos: Ne otio torpentes ad ignaviam perducamur, eamus venatum, donec aliquid capiamus, et singuli in eodem habitu pergamus, quo nunc induti sumus. Erat autem imbriferus dies, et frigida. Et ipse quidem Carolus habebat pellicium berlicinum non multum amplioris pretii, quam erat roccus ille sancti Martini, quo pectus ambitus, nudis brachiis Deo sacrificium obtulisse astipulatione divina comprobatur. Caeteri vero, ut pote feriatis diebus, et qui modo de Papia venissent, ad quam nuper Venetici de transmarinis partibus omnes Orientalium divitias advectassent, Phoenicum pellibus avium serico circumdatis, et pavonum collis cum tergo, et clunis mox florescere incipientibus, Tyria purpurea vel diacedrina litra decoratis, alii de lodicibus, quidam de gliribus circumamicti procedebant, saltusque peragrantes, ramis arborum, spinisque, et tribulis laerati, vel imbribus infusi, tum etiam sanguine ferarum, pelliumque volutabro foedati remanebant. Tunc astutissimus dicit Carolus: Nullus nostrum pellicium suum extrahat, donec cubitum eamus, ut in nobis ipsis melius siccati possint. Quo jussu singuli, corpora magis quam indumenta curantes, usquequaque focos inquirere, et calefieri studebant, ac mox reversi, et in ministerio ejus usque ad profundam noctem persistentes, ad mansiones remittebantur. Cumque tenuissimas illas pelliculas, vel tenuiores brandeas extrahere coepissent, rugarum et contractionum rupturas, quasi virgarum in ariditate fractarum procul audiri fecerunt; gementes, et suspirantes, conquerentesque, se tantum pecuniae sub una die perdidisse. Praeceptum vero ab imperatore susceperant, ut in eisdem pellibus crastina die se illi praesentarent. Quod cum factum fuisset, et omnes non in novis splenderent, sed potius pannis, et decolori foeditate horrerent; dixit industria plenus Carolus ad cubicularium suum: Fer illud pellicium nostrum inter manus, et affer in conspectu nostrum. Quo integerrimo et candidissimo allato, assumens illud inter manus, et cunctis astantibus ostendens haec pronuntiavit: O stolidissimi mortalium, quod pellicium modo pretiosius et utilius est! Istud ne meum uno solido comparatum, an illa vestra non solum libris, sed et multis coempta talentis? Tunc vultibus in terram inclinatis, terribilissimam ejus animadversionem susinere nequibant. Quod exemplum religiosissimus pater vester non semel, sed per totam vitam suam imitatus est, ut

nulus, » etc. Huc usque narratio Sangallensis monachi, quæ quamvis omnia ad rem presentem laud faciant, tamen omnia exscribere placuit ad patriæ nostræ in posterorum memoria perennandum decus, quod Caroli Magni nedum victoriis illustrata fuerit, sed et pacis studiis exulta, et genialibus exercitiis decorata.

V. Hæc, quæ suppresso nomine patriarchæ, et tempore quo gesta sunt, non indicato, narrata sunt a monacho sancti Galli, nescio cui alii appingi possint, nisi Sigualdo. Non enim Paulino, qui anno 792 diploma habuit a Carolo, de quo cap. 6 § 4, ut cærus Ecclesiæ Aquileiensi sibi episcopum eligeret. Hic autem et Carolus a moriente successore nominandum deposcit, et moriens patriarcha ipsi Carolo electionem remittit. Insuper cum Paulinus decessit, jam annus] trigesimus excurrerat a capto Ticino. Hæc autem statim ab hoc bello confecto evenerunt. Adde, quod Carolus sub finem an. 803 et principio an. 804, quo Paulinus e vivis excessit. Italiam non vidit, sed *celebravit natale Domini, et hiemavit Aquigrani*, ut habent annales Bertiniani. Igitur de Paulino hæc intelligi non possunt. Minus autem de quocunque alio qui Sigualdum præcessisset, quia non alius, sed ipse Sigualdus cathedram Aquileiensem implebat, cum Ticinum est expugnatum, a cuius expugnatione hæc contigerunt. Tene ergo Sigualdum esse de quo monachus hic loquitur.

VI. Verum non evenisse an. 774, quo capta Papia fuit, patenter evincitur ex hiemali tempore, [xxi] quo hæc gerebantur; quod indicat, nedum *dies imbrifera et frigida, sed et habitus pellicinus* Caroli et palatinorum, qui nisi brumali tempestate vestiri solet. Natale autem Domini celebravit sub finem an. 773 in ipso castrorum vallo, ut ex annalistis Loiseilian. Bertinian. cæteris docet Coitius ad hunc an. n. 48, et Pascha an. 774 seq. Romæ. Expugnata autem urbe, non dicunt annalists ipsam excurrissè Italiam, provinciasque ditionis Longobardicæ, sed « ibi venientes omnes Longobardi de cunctis civitatibus Italiæ, subdiderunt se dominio domni gloriosi regis Caroli et Francorum, » ait annalista Bertinianus. Addunt Lambeciani interfuisse « dedicationi Ecclesiæ, et translationi corporis sancti Nazarii in monasterio Lauresham, anno incarnationis Dominicæ 774 die Kalendar. Septembris. » Lauresham, sive Lorsch in episcopatu est Wormatiensi, a cognomine civitate tribus in ortum leucis dissitam. Frustra igitur quæritur an. 774 vel ineunte, vel exeunte, id est hiemali tempestate in Foro Julio Carolus, episcopum decedenti suffecturus.

VII. Quæ cum ita sint, non alius annus occurrit cui hæc possint probabilius aptari, quam annus 776. Hoc enim hiemis tempore Carolus Forum Julium advenit, de Rotgando perduellionis reo pœnas sumpturus. Hic stativa habuit, et qui Natalem Domini in villa quæ dicitur Scaldistat celebravit sub finem anni 775 (ut dictum est cap. superiori § 5), hic hiemavit, et Pascha Tarvisii celebrato remeavit in Gallias.

A Cum autem hic an. 776 ineunte moraretur, contigit Sigualdi decumbentis casus, quem narrat monachus laudatus.

VIII. Oppones fortasse quod Sangallensis monachus non indubie est fidei, quippe ab Henrico Canisio, librorum ejus editore, *Historia* taxatur veluti *nonnunquam fabulis aspersa*. Talis vero hæc, quæ Sigualdum Longobardorum genere adeoque hostili nomine, apud Carolum ita pie et religiose locutum inducit, ut æquari primoribus patribus meruerit a Carolo. Nec in illo pietas tanta, nec in hoc tanta commendatio arguenda videtur. Insuper indicat facta hæc eo anno, quo capta Papia fuit. Ait enim: « civitatem superavit; » et statim sequitur: « Exin ad ulteriora progressus . . . venit ad urbem Furiolanam, etc. » Non hæc ergo differenda ad ant. usque 776. Adde hæc evenisse hiemis tempore, ut dictum est. Si ergo hiemis tempore decessit Sigualdus, etiam hiemis tempore et quidem ejusdem anni sufficiens fuerat Paulinus: ad hoc enim Carolus hic diversabatur, videlicet « donec episcopo decedente dignum ei successorem substitueret. » Cum autem Paulinus, per mensem Martium, vel Junium, non nisi *grammaticus* appelletur in privilegio, de quo cap. præced., et in consequens non adhuc esset patriarcha renuntiatus, manifestum est hæc haud componi posse cum anno 776 quo Carolus statim a Paschate ab Italia recesserat. His accedit, quod infra dicitur: « Præceptum ab imperatore susceperant, ut in eisdem pellibus, etc. » Carolus autem imperator non est dictus nisi anno octingentesimo. Non ergo hæc conveniunt an. 776.

IX. Hæc tamen ea facilitate qua opponuntur, reluctantur solvunturque. Nam de veracitate scriptoris et fide, non inficias eo, ipsum nonnulla fabulam sapientia interserere, non tamen omnia. Ait enim laudatus Canisius, quod « stylus licet humilis et abjectus, et historia ipsa nonnunquam fabulis conspersa sit, tamen ea insunt, quæ memoriam omnis posteritatis merentur. » Et Caspar Barthius Adversar. (lib. XLV, cap. 41) postquam fusius dixerat non esse reprobandum scriptorem hunc, etsi fabulosus quandoque deprehendatur, imo in plurimis ei adhærendum ob styli simplicitatem, qua veritas magis emicat, quam fucato verborum apparatu, concludit: « Fateor me capi simplicitate hujus monachi, et veriora ejus simplicia dicta censere, quam tumidas aliorum tragœdias, qui cum ornate nobis loqui volunt, ænigmata non raro nectunt. » Insuper in titulo librorum, auctoritas quæ fidem faciat, profertur; nam dicuntur « scripti a quodam sancti Galli monacho ex relationibus Adalberti militis, qui Hunico, Saxonicoque, et Slavico Caroli bello interfuit, ejusque filii Werimberti sacerdotis. » In hac autem decumbentis patriarchæ historia, nihil fabulosi subodorari mihi videor, ut clausis oculis sit reprobanda.

X. Quod vero de pietate decedentis Sigualdi et comitate Caroli eum laudantis mirum videtur et incredibile, ei quidem qui sine judicii præcipitatione procedit, nihil mirum aut incredibile videri debet.

Carolus enim ejus erat magnanimitatis et bonitatis, ut virtutem vel in hoste diligeret. Præterquam quod Longobardos a bello in Desiderium confecto non ut hostes habuit, queis ditiones Spoletanam, Beneventanam, Foro-Juliensem jure feudi, ut a prioribus suæ gentis regibus habuerunt, retineri voluit et administrari, ut dictum est, minus vero Ecclesiæ principes, ut erat Sigualdus patriarcha, cujus vel ipsa animam agentis conditio sanæ mentis viro suadet omnino probabile fieri, quod ea quæ allata sunt verba protulerit. Etenim vere affatim desipit, qui nec in morte sperare possit. Verum enim vero Sigualdus non ejus vitæ et moris erat, ut pessum dederit boni pastoris officium, et virtute præsule digna non excelluerit. Vetus chronicon a Muratorio in Anecd. Lat. tom. IV relatum, ait eum « prospere et laudabiliter Ecclesiam suam gubernasse. » Et *optimi antistitis* titulo inscriptio vetus in patriarchali Uticensi palatio eum donat, quæ est hujusmodi :

SIGUALDCS
DESIDERII REGIS, AFFINIS SUI,
IMMANITATEM MITIGARE SATAGEBAT :
SED REGNI LONGOBARDORUM
INTERITUS ANTISTITIS OPTIMI
OFFICII FINEM FECIT.

XI. Quod vero additur, connexionem verborum « Papiam superavit, » et « Exin ad ulteriora progressus . . . venit ad urbem Furiolanam, » indicare eo anno, quo captum Ticinum, Forum-Julium Carolum adventasse, hoc est an. 774 non 776 nihil pariter officit. Fateor quidem accuratorem dicendi formam desiderandam, verum Teutonico cœnobitæ, parum admodum Latine lingue canones callenti, sæculo eruditione adeo indigo, veniam dandam esse omnis æquitatis ratio expostulat, et indigestam narrationem humanius condonandam. Cæterum si exactius verba *perpendis*, nihil aliud indicant, nisi post captam Papiam Forum-Julium Carolum adiisse, tempore tamen quo adierit non designato. Adit autem Forum-Julium, non quidem an. 774, sed an. 776, et *to exin idem est* monacho Sangallensi, ac *cum venit* (id est alia occasione) Forum-Julium. Et verba illa *ad ulteriora progressus* non eandem, sed potius novam inuere videntur expeditionem. Non enim Ticino capto et Italia jam in suum jus asserta, ulteriora facinora aggressus tunc fuit, sed tantum postea ad ulteriora progressus est, cum turbas cienti Rotgando adfuit, Forum-Julium rebellionem ducis emotum sibi denuo subacturus. Hanc temporis interpositionem innuit non obscure quod additur de palatinis, indutis vestibus allatis de Papia, ad quam Venetici ex Oriente advexerant. Nam non est credibile eo tempore, quo civitas vel obsessa, vel in tumultu adhuc erat, illac Venetos merces suas attulisse. Sed pacatis rebus, commodiori delatione adventas annis sequentibus (puta 775, vel 776) advenis Francis venditasse.

XII. Majorem implicat difficultatem, quod apponitur, videlicet hæc tempore hiemali accidisse : Pauli-

num autem non tunc renuntiatum patriarcham constat, qui mense Maio, vel Junio sequenti adhuc [xxii] magister grammatices dicitur in diplomate anni 776. Verum et hanc paucis explico. Nullibi dicitur ab historico Sangallensi defunctus patriarcha, sed tantummodo « occasui vitæ appropinquare ; » et Carolus Foro-Julii « aliquantisper immoratus fuisse, donec episcopo decedente dignum ei successorem constitueret. » Quibus verbis nihil aliud haurire possumus, nisi vel senium Sigualdi, mortem vicinam prænuntians, vel ægritudinæ, a qua melius habiturus non sperabatur. De morte autem ejus altum silentium. Ex quo inferendum, mortem quæ imminens credebatur, non tunc accidisse. Possunt enim componi hæc omnia cum statu morti proximo, quamvis interitus viri longius protrahatur. Ad intentionem quidem historici nihil intererat num tunc vere obiisset ille, cujus moriturus, ut videbatur, verba sibi erant commendanda. Ergo cum non constet de morte ejus tunc secuta, in aliud tempus par est credere contigisse. Igitur hanc mea sententia satis probabilem conjecturam efformo. Carolus, qui Paulinum Sigualdo decedenti successorem ob præclara doctrinæ et sanctitatis merita destinavisset, si idoneiorem non protulisset Sigualdus, cum vidisset ipsius Sigualdi vitam protractam quam credebat brevi finiendam, interim favoribus prosequi sibi charissimum hominem percipiens, ipsi res Waldandi in Labariana villa dono dedit, quasi præstito de patriarchatus dignitate (quam contulisset tunc si vacasset, suo tempore tamen conferenda) arrhabone. Etenim quæ illo diplomate contulit Carolus (imperator a monacho dictus, vel quia aliquando sic vocati sunt Francorum reges, ut adnotat Baluzius in notis ad concilium Narbonense, de quo nos in Dissertatione de Felicis et Elipandi hæresi n. 27 vel quia post ejus ad imperii assumptionem historiographus scripserat) Carolus, inquam, rex Paulino majora, quam quæ grammatices magistro, de litteris quantumvis benemerito, quem non ingenuitas sanguinis, nec militaria gesta commendarent, forent largienda. Donavit igitur viro, quem brevi statuerat fore locandum ea in sede, in qua cum locatus fuisset, digna donato et donante appareret donatio. Itaque anno 776 post mensem Junium, jam a Foro-Julio Carolo Franciam regresso, defuncto Sigualdo (anno exeunte 776, ait G. Cave, et bene) Caroli ope Paulinus patriarcha salutatur, ad annos 28 nostra sententia sedem Aquileiensem gloriosissime occupaturus.

XIII. Ughellus et cæteri, qui dicunt an. 774 auspicasse regimen patriarchale Paulinum, omnino falluntur; nam constat eum an. 776 grammaticum dictum in diplomate, non patriarcham; quod nomen, si tunc ipsi debitum, non omissem fuisset. Hi quidem, qui an. 802 e vivis subtractum asserunt, annos 28 pontificatus (ut et nos facimus) coguntur admittere. Sed non an. 802, imo an. 804 fato succubuisse suo loco ostendetur, adeoque an. 776, non an. 774 est assumptio ejus collocanda. Qui vero annos tantummodo 15

episcopatus assignant, si denatum volunt an. 804, A vel lapso mense Junio ad patriarchalem dignitatem cathedram ascendisse dicunt an. 789. Si excessisse aiunt annum 802 patriarcham dictum habent an. 787. Neutrum verum, quia chronica illa, a quibus spatium 15 annorum haustum est, multis peccant, nec ipsis fidendum, ut visum est; cum Callisto an. 40, Sigualdo an. 42 appingant, sicque Paulini assumptionem ad sæculum sequens referre compellant. Concinnator eorum, præterquamquod recens, quippe cum usque ad Nicolaum successorem beati Bertrandi, hoc est ad annum 1350 regestum suum producat, eo sub tempore se scripsisse ostendit, Sigualdum natione *Civitatensem* dicens, qui genere erat Longobardus, etsi forte Forojulii natus, hoc vocabulo satis modernum scriptorem se prodit, nemine non veteris originis usurpato. Insuper an. 789 Paulinus conciliis Caroli Magni interfuit ut episcopus, et quidem Aquisgranensi celebrato x Kal. Aprilis, ut in Dissert. de concil. Forojuliep. num. 10 ostenditur. Non ergo an. 789 patriarcha renuntiatur, quem ut Aquileiensem episcopum jam sub die 23 Martii comperimus absentem, et munia episcopi in synodo agentem. Igitur cum nec an. 774 ut nimis præpropera, nec an. 787 minusve an. 789 ut nimis serotina statui possit Paulini in patriarcham inauguratio, eam amplectimur sententiam, quæ plures et nobiliores patronos habet, et firmioribus innititur fundamentis, nempe an. 776 ad finem suum inclinante ad Aquileiensem sedem Paulinum assumptum. Hujus mentis sunt Onuphrius apud Bolland. in Vit. sancti Paulini § 1, n. 7, qui annis 25 patriarchatam ejus concludens, an. 801 demortuum subindicat. Palladius junior, Schonleben, Labbe in addit. ad Bellarminum tom. II insinuat priorem de an. 774, sed propendit in alteram an. 776, ut facit Morerius in Dictionar. Bellarmini autem regestum in lib. de Scriptoribus ecclesiasticis est notabile, quia Paulinum sub anno 780 florentem reponeus, annis aliquot præcedentibus præsullem fuisse subindicat. Hoffmannus, in Lexico universali, non nimium distat, qui annos 26 sedis admittens, et an. 803 mortui assignans, an. 777 auspiciatum arguit episcopatum. Cui astipulari videtur M. de Fleury, qui tom. IX, pag. 588 edit. Paris. an. 1703, ait accepisse privilegium a Carolo (de quo cap. præced.) 17 de Juin, la huitième année de Charles, c'est-à-dire l'an 776, et il succéda peu de temps après à Sigualde dans le siège d'Aquilée. Cui accinit et Pagius ad an. 776 in fine. Adrianus autem Baillet (*Les Vies des saints, tom. I, 11 janvier*) sic habet: *Il y fut élevé contre son gré l'an. 776 par l'autorité de Charlemagne, non pas pour récompenser sa vertu, mais pour donner un bon pasteur et un excellent maître aux peuples de Carnie, et un habile défenseur à l'Eglise contre les hérésies de son temps.* Cointius, ad an. 776, n. 9, ex diplomate dato mense Junio hoc an. 776 Paulino grammatico, excludit opinionem anni 774 et Sigonium asserentem an. 776 tuetur dicens: « Posterior igitur opinio (quæ est Sigonii) præferri debet, nec hæc Carolino diplomati repugnat, modo Paulinum labente,

vel lapso mense Junio ad patriarchalem dignitatem assumptum dicat. »

XIV. Sed adhuc conjecturam liceat afferre, qua convellatur opinio chronicis nostris innixa, spatium tantummodo 15 annorum sædi Paulini assignantium. Carolus an. 776 invisit Sigualdum, morti (ut putabatur) proximum, ut hic supra visum est. Hominem hujusmodi, alioquin ætate confectum, cui tot annos cathedræ a chronicis prædictis assignantur, curis quoque ob deploratas gentis suæ res, ut æquum est credere, contritum, vitam ad undecimum, vel ad decimum tertium annum adhuc protraxisse non sit credibile. Credibile potius sit eomet anno 776, quo sic se male habentem, vel infirmitate vel senio, Carolus inviserat, Sigualdum decessisse, ejusque loco suffectum Paulinum, anno, inquam, ad occasum vergente, qua anni tempestate facilius diuturnis infirmitatibus fatigati, vel ætate nimia consumpti hieme appropinquante e vivis subtrahuntur. Etenim quia in conjecturis versamur, rationabilior ea apparet, quæ hominem morti proximum intra annum suspicatur sublatum, quam quæ eum adhuc 11 vel 13 annis vitæ donat.

XV. Hæc cujuscunque sint ponderis, et non nisi fulcita conjecturis, aliquod tamen verisimilitudinis momentum addunt sententiæ nostræ, quæ est communior et probabilior, annos scilicet 776 patriarchatum Paulini auspicianti.

[xxiii] CAPUT V.

Sancti Paulini peregrinationes, et concilia quibus interfuit ab an. 776 ad. an. 791.

I. Circa finem itaque anni 776 Paulinus, qui Carolo Magno doctrina et virtutum meritis perhæsus erat, ejus ope ad patriarchalem sedem, invitus licet reluctansque, evehitur. Quo in munere cum partes cunctas pastoris optinui expleret, vinceretque vota et spes populorum, promotori suo visum fuit, nedum ad peculiarem Ecclesiæ Aquileiensis utilitatem sanctissimum doctissimumque virum prælucere, sed universæ Ecclesiæ Dei, cujus res sibi adeo cordi erant, fore profuturum. Ea propter, cum a rebus Longobardorum protritis Forojuliensis provincia Francico sceptro est addita, episcopus ejus quoque inter illos annuerandus esset, qui Carolinæ ditionis dicebatur, factum est, ut Carolo quam frequenter conventus non solum regni procerum et dynastarum cogente, sed abbatum et episcoporum sibi subditarum diæceson, Paulinus noster non raro extra provinciæ fines peregre sit profectus. Non ausim tamen asserere cuique coitioni ipsum interfuisse. Quandoquidem locorum distantia et cœtum coactorum frequentia quolibet ferme anno indicta hoc non suadent. Verum sicuti omnibus adfuisse non sit credibile, ita a celebrioribus adfuisse non sit probabile.

II. Primus post initiationem Paulini in episcopum conventus qui occurrat est Paderbonensis anni 777, qui sane et *synodus, et publica* vocatur ab annalistis Bertin, et Loiselii, et forte episcoporum non levis manus adfuit, quippe Saxones olim fœdifragi,

oppignorata fide datisque obsilibus, nomen Christo A dederunt, et baptismo innumeri expiati. Adfuisse Paulinum, neque negandi, neque affirmandi fundamentum suppetit cum nulla episcoporum mentio fiat, et ex actis concilii, quæ ab auctoribus non proferuntur, nullus conjectandi aditus pateat. Non adfuisse potius putandum suadet, et quod Francorum Saxonumque tantummodo dicatur conventus, et quod Paulinus, recens in sede positus, novis gregis lustratione implicitus fuerit et prædeditus ne accederet.

III. Non ita de synodo an. 779 venit pronuntiantiam, in qua vel ipse primus canon, qui de metropolitans inscribitur, suspicionem ingerit Paulinum adfuisse. Nam eo tempore Aquileiensis Ecclesia suffraganei episcopi, in partes hinc Longobardorum, inde Græcorum jam distracti, obedientiam capiti detrectabant. Videtur igitur synodus occurrisse opportune ad tuenda Ecclesiæ Aquileiensis violata jura, forte ipsius Paulini querelis excitata, statuendo sic: « Can. 1. De metropolitanis, ut suffraganei episcopi eis secundum canones subjecti sint; et ea quæ erga ministerium illorum emendanda cognoscunt, libenti animo emendent atque corrigant. » Joannes Candidus, initio lib. IV Commentar. Aquileien. fulcimentum conjecturæ suppeditat, dum ait, cum primum Paulini meminit: « Paulinus sextus et trigesimus patriarcha ad eum (Carolus) accurrit, Aquileiensis Ecclesiæ ac regionis ferme interitum deplorans, a quo clementissime exceptus munificentissima retulit privilegia. » Quo accurrerit, non profert; sed sollicitudo Paulini, jura Ecclesiæ suæ vindicandi percipidi, primo post assumptionem suam episcoporum interventu coacto, huic conventui accurrisse suadet, et opem rebus Ecclesiæ suæ pessumdati impetrasse. Titulus hujus conventus talis est, in Capitularibus, et apud Cointium hoc an. 779, u. 1: « Anno feliciter undecimo regni domni nostri Caroli gloriosissimi regis in mense Martio capitulare factum, qualiter congregatis in unum synodali concilio episcopis, abbatibus virisque intustribus [sic Capitular. Baluzii; illustribus apud Cointium] comitibus, una cum piissimo domno nostro, secundum Dei voluntatem pro causis opportunis consenserunt decretum. » Cointionem hanc Haristalli factam esse, adeoque vocari Haristallensem posse suspicatur Sirmondus (in Notis ad hanc locum) ex eo quia annalistæ Francorum et Eginardus asserant hic Natalem Domini et Pascha Carolum celebrasse, quod III Id. Aprilis eo anno contigit et in consequens Martio mense ibidem commemoratum fuisse æquum est credere.

IV. Annis sequentibus (quorum res non nisi summam excurrimus, tantum ne series temporum abrupter) alia concilia celebrata esse a Carolo scribunt annalistæ, puta an. 780 ad Lippizæ fontes, et ibidem pariter aliud an. 782, anno autem 785 Paderburnæ; in quibus tamen nullum suspicandi locum Paulinum interfuisse deprehendimus. Sicuti nec in Wormatiensi an. 786 et 787, nisi quia in his aliquando actitatum de institutione episcopatum sedium in Saxonia,

nuper sincerius ad fidem conversa. De præsentia tamen Paulini quam nec asserimus, nec negamus, libitum sit unicuique opinari. Hæc medio tempore duo itinera Romana instituit Carolus, aliud an. 781 quo Pascha cum Adriano pontifice in urbe celebravit, Natalitia autem festa sub finem præcedentis, Papiæ. Dum Romæ esset, baptizatus est Carolomannus ab Adriano, et ab eodem a fonte susceptus (facto sic Caroli compatre, uti deinde papa se vocare consuevit) dictus est Pipinus, et inunctus in regem Italiæ, sicuti frater ejus Ludovicus Aquitanicæ, quos Hildegardis Carolo pepererat, illum an. 776, hunc ann. 778, adeoque primum quinquennem, alterum hoc anno triennem dices. Cum vero rediret, Mediolani Gisla nuper ei nata baptizatur a Thoma archiepiscopo. Ex his cum Carolus euntem et redeuntem, Insubriam pertransisse appareat, nihil commune cum rebus Foro-Julienibus hoc iter habuisse patet. Aliud iter aggressus est an. 786, quo occasui appropinquante, Natalem Domini Florentiæ celebravit, et statim Romam versus tendens, benignissime exceptus ab Adriano, ab eoque qui Aragiso non fidebat, sollicitatus, in Apuliam descendit, Capuam deinde Beneventumque ab Aragiso recepit, et rediens Romam Pascha cum pontifice celebravit an. 787. Auditis autem nuntiis Tassilonis, Adriano missis ad conciliandam ope pontificis inter eos abruptam jam pridem concordiam, ne tunc quidem sincero animo procuratam, revertitur ad sua, et Wormatiæ Fastradam ob Hildegardis mortem, quæ an. 783 in vigilia Ascensionis, die ultima Aprilis evenerat, nova uxorem complectitur, deque rebus ad Tassilonem pertinentibus actis vel agendis synodum cogit. Sequenti anno 788 in Ingelheimensi villa aliam synodum convocat, qua ejusdem Tassilonis perfidia convincitur, et præsertim de Avaribus, in perniciem rerum Carolinarum advocatis in societatem rebellionis, et eo ipso anno revera præsto factis, et regiones ditionis regis vastantibus, postulatur. In cujus caput omnes qui aderant « Franci, Bajoarii, Longobardi, et Saxones, vel omnes provinciales, » tanquam reum mortis indubium, pronuntiarunt. Verum mitis Caroli animus sententiam temperavit, et data reo quid de se agi voluisset potestate, se cum filio Theodone pro aris totondit. Hæc omnia fusius habes in annalistis, præsertim Bertiniano. Cum autem hic disciplinæ ecclesiasticæ mere et præcise non appareat consultum, nihil ausim de præsentia Paulini proferre.

V. Sed jam devenimus ad annum 789 quo Aquis concilium Carolus adunavit, cui adfuisse Paulinum non dubitamus, sicut et aliis ejusdem anni conventibus, quos episcoporum cœtus fuisse, et Paulinum interfuisse, satis superque in Dissert. 2 de synodo Foro-Julien., n. 10 ostendimus. Hoc unum tantummodo argumentum hic liceat proponere, quod etiam l. c. refricamus. Anno 796 in Foro-Julien. concilio dicebat Paulinus annis superioribus se vocatum a Carolo sæpe conciliis ab eo indictis adfuisse. Nullum [xxiv] autem (si demas Francofurtanum) invenies, cui ma-

gis consonum rationi sit putare ipsum adfuisse, quam huic quod synodus generalis dicitur, quo res Ecclesiæ Saxonice, si non eadem sessione et loco, saltem eodem anno aguntur sub eadem convocazione episcoporum.

VI. Hac in peregrinatione Paulini, et extra suas diocesis fines commoratione, ut credimus, eventit, quod Ermoldus Nigellus litteris consignavit, et metro cecinit (prope finem lib. 1) quem, ut et tres sequentes, Ludovico pio Caroli Magni regis filio nuncupavit. Hæc ex bibliotheca Vindobonensi augustissimi nunc imperantis Caroli VI gratia extractos, ope cl. viri Nicolai Garellii ejusdem bibliothecæ præfecti, publici juris fecit, et tom. II, parte altera, *Rer. Italicar. Scriptor. in principio inseruit, et notis illustravit semper de litterarum republica optime meritis Ludovicus Antonius Muratorius. Versus igitur (quorum nullus est omittendus, cum inducit Ermoldus Carolum alloquentem filium Ludovicum ex recepta relatione de ejus victoria Barcinonensi et clade Saracenis an. 801 inflicta) sic se habent :*

O soboles præclara nimis, quam semper amavi,
Corde tenens retulit quod patriarcha mihi
Paulinus quondam. Fama est, patriarcha benignus
Venerat ad sedes, rege jubente, pius.
Cumque die quadam ecclesia resideret in alma,
Attonitus Christo psalleret ille melos,
Contigit ut Carolus soboles præclara parenti
Oratu procerum pergerit auctus ope.
Isque aram properans cum recessisset ad illam;
Quo sacer antistes munia digna dabat,
Paulinus, quis at ille foret, mox flagitat ultro;
Intendens famulus reddidit orsa sibi.
Ile ut cognovit primam sobolem hunc fore regis,
Conticuit: ceptum ille peragrat iter.
Denique post spatium Pipinus venerat heros,
Magnanimum juvenum cum comitante choro.
Paulinus celebrans famulum compellat eundem,
Et rogat; ille iterum verba referra parat.
Præsul ut agnovit nomen, regique recordans,
Mox caput inclians pergit at ille celer.
Ultimus ecce venit Hlodovicus, et oculus aram
Amplexens, supplex sternitur atque solo.
Ilacrymansque diu præcibus posebat Olympi
Regnantem Christum, quo sibi ferret opem.
Hoc sacer aspiciens, sella se sustulit, ardeus
Compellare sacrum cum pietate virum.
Antea nam Pippin, Caroloque abeunte, sed illi
Hæserat, et nullis vocibus orsa dabat.
Denique rex valent prostrato corpore adorat:
Paulinus regem suscipit ecce plium.
Hymnica dicta dedit vario sermone referta,
Perge, ait ad Carolum, pro pietate. Vale.
Cæsaris ut primo vates pervenit ad aurem,
Ordine cuncta suo hæc recitavit ei.
Si Deus e vestro Francorum semine regem
Ordinat, iste tuiq; sedibus aptus erit.
Hæc paucis sapiens Carolus pandebat alumnis,
Quorum causa sibi credula, sive placeas, etc.

Hæc Nigellus, quæ acri ponderatione digna sunt.

VII. Caroli hic tres filios nominat: Carolum majorem cæteris natum, Pipinum, et Ludovicum. De Caroli Magni prole audiendus Paulus diaconus in episcopis Metensibus. « Hic (Carolus) ex Hildegard conjugè quatuor filios et quinque filias procreavit. Habuit tamen ante legale connubium ex Himiltrude nobili puella filium nomine Pipinum. Natorum sane ejus, quos ei Hildegard peperit, ista sunt nomina. Primus dictus est Carolus, scilicet patris et proavi vocabulo nuncupatus. Secundus item Pipinus, fratri atque avo æquivocus. Tertius Lodobich, qui cum Hlotario (qui hiennis occubuit) uno partu est genitus.

Ex quibus jam Deo favente, minor Pipinus regnum Italiæ, Lodobich Aquitanicæ tenent. Hi igitur tres Caroli et Hildegardis filii non erant antea cogniti Paulino, adeoque antea nondum eos viderat. Non quia pridem non fuisset, ubi ipsi iherant, cum saltem an. 779 putamus ad Carolum accessisse, sed quia adhuc infantuli in conspectu præsulum hæud præsentati credantur. Lodovicus enim unius erat anni, Pipinus triennis, Carolus septennis. Vel si infantes tunc viderat, specie obliterata, adolescente ætate eorum non meminerat. Neque enim credimus prima vice, qua Carolum adiit, hæc contigisse. Quandoquidem ea in ætatis teneritudine versabantur, ut sacris in consessu episcoporum et procerum regni astasse omnes nullo modo fiat probabile. Adde hæc non contingere potuisse ante an. 781 quo Pipinus quinquennis dictus est rex Italiæ, quo sub nomine proponitur cognoscendus Paulino interroganti. Sic enim ait Ermoldus: « Præsul ut agnovit nomen, regique recordans. » Ad quem locum eruditissimus Muratorius sic: « Potius regemque, scilicet, recordatus eum esse Italiæ regem, mox ei caput aperuit. » Differre autem hæc post annum, quo versamur 789 vero non simile apparet. Qui enim fieri poterat, ut non cognitus esset Paulino Pipinus, qui sub hoc tempore (ut vult Pagius ad hunc an. 789, n. 6). Istriam et Liburniam Græcis eripuit, adeoque regiones vel nostras, vel proximas excurrerat? Insuper hoc anno adfuit palatio Caroli Paulinus. Quid ergo obest, ne hæc acta hoc anno credantur, quo non conveniunt obices qui in anterioribus vel posterioribus annis occurrunt? Nam in prioribus ætas filiorum Caroli, præsertim Lodovici, non suadet factum, in posterioribus facta quibus filii Caroli in dies innotescabant, et Paulini frequens in aulam adventus, obstant quo minus ignorasse eos dicatur, ut hic fit. Adde quo magis ab hoc anno recedimus, magis quoque a tempore, quo probabilius fit Paulino notos factos filios Caroli, recedimus. Hoc autem anno hæc evenisse, suadet vel ipsa ætas filiorum, quæ satis congrua facta videtur. Nam Carolus septemdecim, Pipinus tredecim, Ludovicus undecim annorum erant.

VIII. Non me latet vaticinium de Ludovico post patrem exakando in Vita Paulini et ipsi Alcuino appingi. Quod nec latuit scitissimum Muratorium, et hoc advertit in notis; sed caute et sapienter concludit: « Utri ex hisce scriptoribus potius adhibenda sit fides, aliorum esto judicium; fortassis utriusque. » Quod ipse autem sub dubitatione proposuit, absolute proferre non est verendum cuncta perpendenti. Narrationem, quam profert Muratorius ex cap. 10 part. 1, pag. 156, sæcul. iv Benedictin., eammet esse credimus, qua nos usi sumus, quæque præfertur operibus Alcuini, nam utrinque *d'coætaneo*, vel *æquali* dicitur scripta. Quam nos vidimus, est hujusmodi: « Rex siquidem magnus, imperatorque jam Carolus, potens orationis gratia, unaque desideratæ colloctionis mutuatæ cum Albino, sepulcrum sancti Martini suis cum filiis Carolo, Pipino, ac Ludovico visitare studuit. Quo in

loco tenens manum Abini, ait secrete : *Domine magister, quem de his filiis meis videtur tibi in isto honore, quem indigno quanquam dedit mihi Deus, habere me successorem?* At ille, vultum in Ludovicum dirigens, novissimum illorum, sed humilitate clarissimum, ob quam a multis despiciabilis notabatur, ait : *Habebit Ludovicum humilem, successorem eximum.* Hoc tunc solus audivit Carolus. Sed cum eosdem reges erecta cervice, et Ludovicum humili post orationis gratia in ecclesia sancti Stephani incedere cerneret, sedens in loco, quo sepeliri volebat, infit sibi assistentibus : *Cernitis Ludovicum fratribus suis humiliorem? Certe videbitis hunc patris celsissimum successorem.* Nec non cum post communionem corporis Christi et sanguinis, manu propria eis misceret, idem Ludovicus, humilitate clarissimus, prae omnibus patri sancto se inclinans, ejus osculatus est manum. Tunc vir Domini assistenti sibi ait Sigulfo : *Omnis qui se exaltat, humiliabitur; et [xxv] qui se humiliat exaltabitur. Certe istum, post patrem, Francia gaudebit habere imperatorem.* Hoc nos jam factum et vidimus et gaudemus. » Hæc auctor vitæ, synchronus (ut ex his ultimis verbis apparet) ipsius præcipienti imperatoris Ludovici. Conferreque hanc autem cum superiori narrationem, indubium videri debet non esse ejusdem facti historiam, sed plane diversi. Nam hic, Carolus ipse interrogat; ibi, non interrogatus Paulinus vaticinium profert. Hic, jam Carolus est imperator, ut æsertis verbis auctor prodit : *imperatorque jam Carolus.* Diceres ne Paulinum filios Caroli non agnovisse ante an. 800 quo Carolus imperator est renuntiatus? Non puto. Paulinus ignorat prima vice filios Caroli; Alcuinus quemquam ignorasse eorum non dicitur. Amplius, Paulini est unica, simplexque, et spontanea vaticinatio; Alcuini quæsitæ et replicata. Duplex igitur factum, et gemina historia. Carolus enim, quod prius a Paulino sibi vaticinatum fuerat, ab Alcuino quoque exposcit, non dubitans de priori, sed optans per secundam prophetiam confirmari vaticinium, uni sancto etiam alio beato astipulante.

IX. Ex hinc usque ad an. 792 extra diœcesis suæ limites, vel ut aulam adiret, vel ut conciliis interesset, pedem extulisse non sit credibile. Etenim annus 790 sicuti nullum bellum, nullam expeditionem militarem, nullum iter Caroli profert, ita nec ullo concilio est insignitus. Anno autem sequenti 791, ob motus Avaram, quibus retundendis Carolus Ratisponam venit, exercitum in Hungariam ducturus Paulinus Ecclesiam suam non deseruit, sed ad tuitionem gregis sui, non parum ex proximis belli motibus perterriti, consilio et ope præsto fuisse non est ambigendum. Convertit autem hoc medio tempore animam ad res Ecclesiæ reparandas, disciplinam instaurandam, moresque cleri et populi poliendos.

CAPUT VI.

Paulinus ad concilium Ratisponense proficiscitur. Diploma ibidem ei datum examinatur.

I. Anno 792 Ratisponæ concilio convocato in causa Felicis Urgelitani episcopi, adoptionem in Christo

A Filio Dei disseminantis, eo occurrit Paulinus, libenter cum cæteris Patribus solemniter ritu damnaturus pestilens dogma. In dissertatione 4 de Felicis et Elipandi hæresi n. 32 et seq. luculenter ostendimus præsentiam Paulini in hoc conventu, uti verba ipsius indicant lib. 1, cap. 5 contra Felicem, quæ sunt : « In hoc quippe gymnasticæ disputationis conflictu, contigit etiam humillimæ nostræ parvitatæ personæ liter præsentiam adfuisse. » Quæ de nulla alia synodo, in qua disputatum sit de errore Felicis, possunt intelligi, nisi de hoc Ratisponensi, ut l. c. fusius demonstramus. Cum igitur huic concilio adfuisset, impetravit a Carolo privilegium, quod integrum exhibemus in Appendice II, n. 3, quo libera patriarcharum Aquileiensium electio futura deinceps clerico Aquileien. Ecclesiæ permittitur. Insuper exemptiones nonnullæ a publicis oneribus eidem clericali congregationi conceduntur. Quæ omnia hic sunt accuratius perpendenda.

II. Interfuisse quandoque in episcoporum electionibus principum auctoritatem, et aliquando eligentium libertatem infractam fuisse, historici superiorum temporum satis comprobant. Vel ipsa tempestate Paulini primi Aquileiensis patriarchæ principum manus in episcoporum electionibus immistæ, dum Pelagius papa (Epist. supra cap. 1, n. 7, citata) scribit Valeriano Patrio : « Non ante Mediolanensem episcopum fieri permisistis, nisi ad clementissimum principem exinde retulissetis, et quid fieri debuisset, ejus iterum scriptis recognovissetis. » Quod ea temporum iniquitas ne dum tolerabile, sed ut plurimum commendabile faciebat. Ab hujus nimium productæ auctoritatis abusu nec ipsa Romana sedes fuit immunis. Plura cum hujus rei occurrant exempla, solius Symmachi papæ sufficiat illud, petitum ex Anastasio Bibliothecario in eumd. n. marg. 77, qui postquam contentionem enatam in ejus electione, et delatam Ravennam « ad judicium regis Theodorici » descriperat, subdit : « Divisus est iterum clerus; alii communicabant Symmacho, alii Laurentio. Tunc Festus et Probinus senatores miserunt relationem regi, et cœperunt agere, ut visitatorem daret rex sedis apostolicæ. Tunc rex dedit Petrum Altinæ civitatis episcopum, quod canones prohibebant. » Sed in concilio coacto purgavit se de oppositis criminibus Symmachus, « et damnatur Petrus Altinas invasor sedis apostolicæ, et Laurentius Nucernus; quia vivo episcopo Symmacho pervaserunt sedem ejus. » Viden, quo pervenerat principum in sacerdotes Dei licentia? Cum autem Patrum canones clero quandoque et populo, una tamen cum clero adunato, eligendorum episcoporum facultatem impertiantur, ut dicebat Leo papa Anastasio Thessalonicens. episcopo, epist. 84 cap. 6 : « Ut omnium clericorum, et omnium civium voluntate discussa.... optimus eligatur; » et sit exemplum in Cornelio, de quo Cyprianus epist. 52, edit. noviss. : « Factus est Cornelius episcopus, de Dei et Christi ejus judicio, de clericorum pene omnium testimonio, de plebis quæ tunc adfuit

suffragio, et de sacerdotum antiquorum et honorum virorum collegio; adeo vel ipsi pontifices Romani hanc eligendi normam tutati, nedicam venerati sunt, ut nec suam auctoritatem in his immisceri aliquando paterentur. Sanctus Gregorius Magnus (lib. II, epist. 29, indict. 11) scribebat clero Mediolanensi, propendenti in electionem Constantini, commendans quidem eligendum: « Verumtamen (addebat) quia antiquæ meæ deliberationis intentio est, ad suscipienda pastoralis curæ onerâ, pro nullius unquam misceri persona, orationibus prosequar electionem vestram. » Idem de se testabatur Adrianus I papa, idque suadebat Carolo Magno epist. in ordine 7, tom. VIII conciliorum, quæ est codicis Carolini 85: « Nunquam nos in qualibet electione invenimus, nec invenire habemus. Sed neque vestram excellentiam optamus talem rem incumbere. Sed qualis a clero, et plebe, cunctoque populo electus canonice fuerit, et nihil sit quod sacro obsit ordini, solita traditione illum ordinamus. » Quo exemplo et monitu (etsi eo pietas Caroli, et reverentia semper ecclesiasticæ hierarchiæ exhibita, non indigeret) adeo profecit, ut si quid hac in re tunc usque peccatum utcunque fuisset, reparandum satis superque procuraverit in concilio Aquisgranensi an. 803 prolatione secundi canonis, qui est hujusmodi: « Sacrorum canonum non ignari, ut in Dei nomine sancta Ecclesia suo liberius potiretur honore, assensum ecclesiastico præbuimus, ut scilicet episcopi per electionem cleri et populi secundum statuta canonum de proprio (*sic*) Diocesi, remota personarum et munerum acceptione, ob vitæ meritum et sapientiæ donum eligantur, ut exemplo et verbo sibi subjectis usquequaque prodesse valeant. » Hujus Capitularis concilio præfuit Paulinus noster, tanquam apostolicæ sedis legatus, ut suo loco dicitur. Qui forte ipse Carolini assensus et sententiæ conciliator fuit, respiciens commune bonum ecclesiarum; quippe antea Ratisponæ, in mente habens patrum statuta, et incommoda quæ sequuntur ex immistione laicæ auctoritatis in electione Ecclesiæ ministrorum, impetratione privilegii, de quo nunc agimus, sæ Ecclesiæ voluit deinceps consultum.

III. Post consuetum iis temporibus præfandi modum, ait rex de Aquileiensi Ecclesia, cui « vir venerabilis Paulinus patriarcha præerat, quæ est in honore sanctæ Dei genitricis Mariæ, vel sancti Petri principis apostolorum, sive sancti Marci constructa. » Videtur prima fronte nimis ambigue locutum fuisse, cum particulæ *vel et sive* dubitandi præseferant characterem. Verum ea ætate, quæ severiores haud colebat musas, disjunctiva pro conjunctiva particula usurpabatur, [xxvi] ut advertit P. de Marca, de Concord. sacerdot. et imp. lib. IV, cap. 5, et lib. VI, cap. 24, quo sic ait: « Vox illa *vel* apud mediæ ætatis scriptores equivalet conjunctioni *et*. Itaque cum legis in hoc canone *vel episcopis, vel comitibus* intelligendum est *et episcopis, et comitibus*. Item *sacerdotibus vel servis Dei*, id est *et servis Dei*, hoc est *abbatibus*. »

* Id est, *Idib.*

A Ex his collige quibus divorum sacra fuerit Aquileiensis ecclesia; nimirum beatæ Mariæ virgini, sancto Petro, et sancto Marco, cujus prædicatione in Christo Jesu per evangelium est genita. Cum non audis hic sanctos martyres Hermagoram et Fortunatum, te forte angit scrupulus, num tantum sub Poppone patriarcha his martyribus primum dicata fuerit, dicente ipso in suo documento, quod profert Ughellus tom. V in Poppone: « Ego Poppo... hanc ecclesiam fabricavi, et eam in honorem sanctæ Dei genitricis et perpetuæ virginis Mariæ, sanctorum martyrum Hermagoræ et Fortunati, una cum pluribus episcopis consecravi. » Verum an ignoras, argumenta a negativis petita infirmiore proferre probationem? Apud eundem Ughellum ibid. diploma est Henrici B III Ratisponæ an. 1040, III Non. Januar. in quo dicitur « sancta Aquileien. ecclesia in honorem sanctæ Mariæ dedicata; » et aliud datum Augustæ eodem an. 1040, IV Id. Januar. in quo dicitur « in honorem sanctorum Hermagoræ et Fortunati constructa; » in hoc sanctæ Mariæ, in illo sanctorum martyrum nominibus suppressis. Non ergo arguas ex omissione nominum, in traditione nostra immemorabili peccatum, nec auctorem fingas Popponem, quia potius ipse quod erat in vulgus jam radicatum confirmavit, non autem fuit auctor. Martyrologium, quod Hieronymi nomine inscribitur, et appellat vetustissimum Dacherius, qui illud prodit tom. IV Spicilegii, et fatetur in præfatione cum Henrico Valesio, tempus præcessisse Gregorii Magni, habet sub 12 Julii sic: « IV Idus Julii. In Aquileia Fortunati, Armageri. » Error est quidem in positione, et in nomine. Sed quis non videt, sub nomine Armageri Hermagoram nostrum indicatum? Insuper Martyrologium Wandalheriti, tom. V Spicilegii a Dacherio pariter insertum, qui in prælatione ait floruisse auctorem circa an. 845, ad IV Id. Julii, sic habet clarius:

Hermagoram quarto ^a supplex Aquileia frequentat,
Antistes precibus populum qui folcit et urbem.

Argue potius in recentiores qui nostris evangelistam Marcum perperam abjudicant, vere ad nostram Ecclesiam, ut parentem ejus, pertinere. Qua de re visne scriptorem, sæculo Paulini florentem, ut testem indubium? Accipe, Notkerus, qui sæculo IX floruit, et Martyrologium suum circa an. 894 (ut observat Basnagius tom. II, part. III, pag. 88, Antiq. lect. Canisii edit. Amstel. an. 1725) scripsit, sic habet: « IV Id. Julii. Apud Aquileiam nativitas sancti Hermagoræ, vel, sicut in antiquis codicibus invenitur, Hermechoræ, primi ejusdem civitatis episcopi, discipuli sancti Marci evangelistæ. Item Fortunati. » Antiqui codices, qui dicebantur an. 894 arguunt sæcula superiora Hermagoram agnovisse primum episcopum Aquileien. et discipulum sancti Marci.

IV. Post pauca hæc leguntur: « Ipsa sancta congregatio, quæ ibidem sub sancto ordine vitam gerere videtur... licentiam habeat super se eligendi pastorem. » Ex his vide, quam stricto jure dixerimus c. 4,

§5, non esse Paulinum illum patriarcham, cui orienti Carolus electionem successoris remittebat. Nam hic congregationi clericorum eligendi pastorem datur licentia, Paulino ipso privilegium intercedente. Insuper innuitur, clerum Aquileien. vitam vixisse (ut dicunt) communem, et sub regula positam. Nec verba, *vitam gerere videntur*, rem ancipitem important. Alibi enim (si memoria non fallat) dicemus, *videri in scripturis ejus temporis idem ac esse significare*. Quandoquidem ut monachi monasticam, ita clerici clericalem, quam et *canonicam regulam et ordinem* dicebant, custodiebant, illi sub abbatum, hi sub episcoporum manu constituti. In Capitulari Veronensi sub Pipino an. 755, c. 11, de utrisque sic statuitur: « De illis hominibus, qui dicunt quod se propter Deum tonsorassent, et modo res eorum vel pecunias habent, et nec sub manu episcopi sunt, nec in monasterio regulariter vivunt, placuit ut in monasterio sint sub ordine regulari, aut sub manu episcopi sub ordine canonico. » Hinc aliquando clerici dicti canonici, non solum vel quia in *canone* seu *maticula* recenserentur ecclesiarum, vel quia stipem quæ *canon* dicitur, eis præberet ecclesia, vel (quod malo) ex utroque; non enim solebant clerici fieri, nisi se addicerent ecclesiarum servitio et censui: qui vero catalogo horum adoptabantur, li tantummodo, non cæteri si qui forent, stipendia *sportulasque* (ut vocat Cyprianus epist. 34) promerebantur; hinc *fratres sportulantes* epist. 66 ab eodem dicti, sed etiam ex canonica vivendi ratione et regulari disciplina quam profitebantur. Præcipue vero Carolo Magno adnitante, forte et Paulino, quod in sua ecclesia jam in usu erat, proponente et suggerente, in Aquisgranensi conventu, cui et ipse Paulinus interfuit an. 789 hujusmodi clericalis convictus sub regula degendus inculcatur. Capite enim 71 Capitularis sic de clericis statuitur: « Qui ad clericatum accedunt, quod nos nominamus canonicam vitam, volumus ut illi *canonice* secundum suam regulam omnimodis vivant, et episcopus eorum regat vitam, sicut abbas monachorum. » En tibi communis vita, adeoque intra easdem aedes, clericorum convictus. Sed melius disciplinæ hujus rationem percipies ex concilio Meldensi an. 845, quod c. 53 sic habet. « Ut canonici in civitate, vel monasteriis, sicut constitutum est, in dormitorio dormiant, et in refectorio comedant, et in domo infirmorum necessario subleventur, et tam sani quam infirmi canonice vestiantur, atque in claustris horis congruis degant, et sub custodia canonica lectionibus et cæteris divinæ institutionis insistant officiis. Qui vero episcoporum loci convenientiam, aut facultatem non habuerit, ut hoc perficere et ordinare possit, princeps secundum constitutionem domni imperatoris Ludovici annuat. Id est si vicina episcopo terra de eadem ecclesia esse repta fuerit, et ab alio possidetur, ecclesiarum rectori ad claustra clericorum, vel alia quælibet ecclesiarum commoda faciendâ reudatur. Si autem de fisco fuerit, regia liberalitas eandem terram ad servorum

A Dei habitacula construenda largiri dignetur. Si autem de alia casa Dei, aut de cujuslibet proprio fuerit, ex convenientia commutandi licentia tribuatur. Et si paupertas loci ad ædificandas domos necessarias non suffecerit, eos ad adjutorium ædificandi potestas regia cogat, qui res de eadem ecclesia in beneficiis retinent. » Hæc erat ratio convictus clericorum circa tempora Paulini. Et quam vocat diploma *sanctam congregationem sub sancto ordine* in Aquileiensi Ecclesia, cui liberam eligendi sibi pastorem tribuit facultatem, una ex his erat, de quibus hic sermo, quorum clerici ex convictu forte communi *fratres* vocabantur etiam an. 1129, ut ex charta Azonis donantis apparet, in Append. 2, n. 15, apposita. Vigebat in Ecclesia nostra hæc disciplina quartum post sæculum, hoc est an. 1278, ut constat ex documento, quod libens lubensque dabo in Append. 2, n. 19, quo Raimundus patriarcha ad exemplum, ut ait, cæterarum Ecclesiarum circa ecclesiam Utinensem nostram (nunc Dei genitricis ab angelo salutata, tunc sancto Uldarico episcopo sacram) aedes pro convictu canonicorum emendas, ampliandas, construendas disponit. Ex hinc autem et ex documento Append. 2, num. 20, cognoscat, quicumque honorem capituli et canonicorum, saltem sub Gregorio de Montelongo institutorum, ut in Append. 2, n. 18, urbi nostræ invidendo ante tempora beati Bertrandi, qui circa dimidium sequentis sæculi floruit, denegare pergit, se nec dicere bene, nec vere.

C [xxvii] V. Inter exemptiones autem publicorum onerum, quas, ne iis premerentur Aquileiensi congregationis clerici, Carolus indulsit, una est immunitas ab herbatico: « Non debeant solvere herbaticum. » « Herbaticum autem, quod et *herbagium*, jus est herbas secandi, » *Du Cange*. Hic tamen putarem innui exemptionem ab herbis vel fœnis subministrandis, vel quod verius videtur, a multa, sive pecunia pro fœnis et herbis solvenda, quam cæteri præstare tenebantur. Arguitur ex sequentibus exemptionibus *mansionatici et foderi*, salvis quibusdam honestissimis conditionibus, eidem congregationi pariter concessis. « Concessimus (ait Carolus) in elemosyna nostra memorato viro venerabili, ut a supra servientibus jam fatæ ecclesiarum *mansionaticos* vel *foderum* nullus audeat prætereundere vel exigere ullo unquam tempore; excepto si veniat, quod nos ipsi aut dilectus filius noster Pipinus, vel regale reditum propter impedimenta inimicorum partibus Foro-Juliansibus, aut in fine Tarvisani advenerint: tunc propter necessitatis causam, si contingat, mansiones homines nostros ibidem accipiant. » *Mansionaticum* autem et *foderum* onera erant publica principi pendenda, vel vicaria pecunia redimenda. Illud quidem, mansionis seu habitationis locum parando; quod vel re ipsa præstatur (qua de re est illud lib. II Capitular. cap. 17. « In illis vero locis, ubi modo via et *mansionatici* a genitore nostro ordinati sunt, » etc.), vel solvebatur numerata pecunia, de quo est illud Capitulare de Villis Caroli Magni cap. 11: « Ut nullus

judex *Mansionaticos...* prenda, id est exigat, quæ pro mansionibus indictis essent pendenda. Hoc vero, scilicet *fodri*, vel *fodri* nomine, annonæ militaris impendium importat, quod præcipue a subditis Italis exigebatur, cum reges Francorum Italiam suam inuisuri descenderent. Otto Frisingensis lib. 11 de Rebus gestis Friderici I imperat. cap. 13, post medium: « Mos enim antiquis, ex quo imperium Romanum ad Francos derivatum est, ad nostra usque deductus est tempora, ut quotiescunque reges Italiam ingredi destinaverint, gnavos quoslibet de familiaribus suis præmittant, qui singulas civitates seu oppida peragrando, ea quæ ad fiscum regalem spectant, quæ ab accolis *fodrum* dicuntur, exquirant. » Idem ibid. cap. 23: « Cum *fodrum* a civitatibus... exquireretur, Spoletani indignationem principis incurrunt. » Radevicus lib. 11, cap. 10: « Fridericus nuntios præcolligendo *fodro* per totam Tusciam, et maritimam, atque Campaniam direxit. » Ab his ergo oneribus Ecclesiæ Aquileiensis clericos hoc privilegio eximebat Carolus, et quidem intuitu Paulini; nam expresse una ex causis, quarum gratia hæc præstabat, tertio loco est: « Ut ejus (Paulini) meritis compellentibus ita præstitisse, et in omnibus concessisse cognoscant. »

VI. In fine autem locus et tempus sic adnotantur: « Facta prid. non. Aug. an. 24 et 19 regni nostri. Aetum Regemesburg in palatio publico. In Dei nomine feliciter. Amen. » Locus is est, ubi concilium in causa Felicis Carolus congregaverat. Et quidem satis probabiliter asserimus tempore celebrationis concilii datum diploma. Nam ex chronico Sandionysiano, citato a Cointio sub hoc an. 792, n. 1: « Saxones interfecerunt Francos super fluvio Alpia, prope mare, prid. Non. Jul. feria vi. » Post hanc cladem sequitur detectio et damnatio conjurationis Pipini in patrem Carolum, in chronico Moissiacensi et codice Canisiano. Cointius ibid., n. 2: « In codice Canisiano et in chronico Moissiacensi hæc proxime sequuntur de Pipino, etc. » Annalista quoque Laureshamensis: « Rege ibidem (id est apud Reginum) ætatem agente, facta est contra eum conjuratio a filio suo majore. » Damnatur autem Pipinus perduellis, in conventu Regensburg habito. Chronicon Moissiacense: « Rex Carolus cum cognovisset consilium Pipini, et consentaneorum suorum, coadunavit adventum Francorum, et aliorum fidelium suorum ad Regensburg, ubi universus populus Christianus, qui cum rege aderant, judicavit Pipinum, etc. » Populus Christianus, qui tunc ibi aderat, cœtus erat episcoporum et religiosorum virorum, in causa Felicis convocatorum. Huic cœtui interfuisse Paulinum jam ostendimus, et vide Dissert. 4 de Felicis et Elipandi hæresi n. 52 et seq. Cum ergo hæc omnia contigerint post prid. Non. Jul., et hic habeamus diploma non nisi post unicum mensem datum (id est prid. Non. August.), satis probabiliter nobis videtur, tempus diplomatæ tempus esse concilii, et ejus occasione impetratum et datum.

VII. Annus autem 24 regni Francici ab an. 768 Octobri incepto est an. 792, sicuti ab anno 774 est regni Italici 19, si perpendas ejus epocham auspiciari a mensibus hac data diplomatæ anterioribus, puta Aprili vel Maio, quo regnum Italicum, sive Longobardorum Caroli initium ducit. Currebat enim annus 19 regni Italici prid. Non. Aug. Arguit Fontaninus in libello *Delle Masnade*, pag. 21, omissionis Mabillonium, quod in censu palatiorum regum Francorum, quem profert lib. iv de Re diplomatica, omiserit Ratisponense palatium, in quo vidimus datum diploma, de quo sermo. Sed injuria arguitur, et immerito. Non enim ipse, sed Michael Germanus, in quem « valetudine aliisque rebus impeditus hanc operam transtulit » (ut ipse Mabillonius testatur n. 4) auctor fuit *lucubrationis*, in qua ipse Germanus *verbis*, non Mabillonii, sed *suis rem edisserit*, ut dicitur ibi. Sed ea fuit modestia Mabillonii, ut non in socium lapsum refunderet, sed tanquam ipse peccasset, gratias ageret arguenti, ut ipse Fontaninus non sinit in lib. *De Vindictis diplomatæ*.

CAPUT VII.

Paulini gesta in concilio Francofordiensi; a quo regressus scriptio librorum se addicit, et celebrationi concilii Foro-Julienensis.

I. Cum in dissertatione peculiari quam exhibemus, de Felicis et Elipandi hæresi, an. 42 et seqq. latius de concilio Francofordiensi fusiusque loquamur, ibi colligi possunt, quæ ad argumentum præsens facere videbuntur. Hic nonnulla tantummodo attingemus. Anno 794 Franci, Aquitanis, Germanis, Italis Patribus ad synodalem conventum vocatis, cum eis Paulinus venit Francofurtum, ubi Pascha Carolus celebraverat. Non tamen statim ab hoc festo concilium celebratum est, et eo minus in ipso festo Paschatis, ut vult G. Cave in fine sæc. viii. Apparet ex Eginardo in Annalibus, qui sic ait: « Rex ad condemnandam hæresim Felicitanam ætatis initio, quando et generalem populi sui conventum habuit, concilium omnium episcoporum ex omnibus regni sui provinciis in eadem villa (Francofurt) congregavit. » Cum autem hoc anno 794 Pascha in diem 25 Martii incidit, non videtur coactum concilium in ipsa solemnitate Paschali; sed neque (ut canones quandoque innuunt) Dominica III post Pascha, quæ cadens in diem 13 Aprilis, non congruit cum ætatis initio. Sed quia hic nedum conventus episcoporum in solis fidei causis adunatus, sed et Placitum (ut dicebant) erat procerum regni pro rebus politicis, nil mirum, si tempus canonicum non est adamussim observatum. Adde: episcopalium sedium, a quibus evocandi erant Patres, distantia; itinerisque, tempore adhuc rigida, difficultas necessario exigebat, ut tempus, etsi serius, tamen opportunius commodiusque concilium nancisceretur. Ex diplomate infra n. 8 citando dato xiii Kal. Aug. Aniano abbati monasterii Caunensis, argui potest circa finem mensis Junii, vel initium Julii coactum concilium, quod [xxviii] non unica sessione celebratum est, sed

primo proposita hæresi, postea dato aliquot dierum A spatio Patribus res mature prospiciendi, et hæresi respondendi, denuo adunatum. Quod manifeste docet Paulinus, in Sacrosyllabo suo sub initium: « Quadam die, ait, residentibus cunctis... jubente rege, recitata est epistola Elipandi. » Et infra: « Cumque imprecata et concessa esset morosa dilatio per dies aliquot, placuit, etc. » Cum igitur diploma, datum 20 Julii, latam sit post actum concilium, et concilium diebus aliquot duraverit, captum videtur saltem initio Julii, vel fine Junii.

II. Episcoporum, qui interfuerunt, numerum ad tercentos circiter ascendisse asserit G. Cave. Qui addit, ex multitudine Patrum *universale* dici posse concilium. Et revera ipse Paulinus *plenariam synodam* appellat, quam continuator Histor. Pauli Diaconi *magnam* denominavit. Scriptor hic in hoc concilio primas inter Patres dat Paulino, qui vere cæterorum caput et coriphæus videbatur. Recensendo enim (veluti Scriptura II Reg. xxiii milites David strenuiores) tres fortes, et inter cæteros præstantiores eminentioresque, proponit Paulinum primum, tanquam inter tres nobiliorem, deinde Petrum Mediolanensem, et tertio Alcuinum. « Quam hæresim (ait, de Felicianâ loquens) sanctissimi viri Paulinus Aquilegiensis patriarcha, et Petrus Mediolanensis archiepiscopus, seu Alcuinus insulæ Britannicæ archidiaconus, cum cæteris episcopis destruentes, etc. » Quem ordinem ipse Carolus servat in epistola sua ad Hispanos episcopos directa, una cum decretis et sententia concilii; nam post recensionem epistolæ C Adriani summi pontificis, Sacrosyllabum profert, et tertio loco epistolam episcoporum Gallicæ et cæterorum reponit.

III. Sacrosyllabus libellus est quo Paulinus hæresim Felicianam perstringit et conterit. De eo, suo loco. Cointius ad an. 794, n. 15, ait scriptum *Franconofurti*, cum synodus illic haberetur. Sed cum duplici modo editus reperitur (ut et ipse Cointius advertit ad eund. an. n. 7), nempe in una editione loquitur in singulari *censeo*, *decerno*, in alia in plurali *censemus*, *decernimus*, puto Paulinum, qui optime callebat rem *Franconofurti* agendam, librum tanquam privatum doctorem præparasse domi, antequam ad concilium accederet. Cum autem in concilio recitatus libellus omnibus arrisisset, et universali concilii sanctione communi nomine mittendus esset ad contumaces Hispanos episcopos, cum transcriberetur *Franconofurti*, aptum exordium ad facta præsentia appositum, et numerus pluralis pro anteriori singulari sit substitutus ab eodem Paulino, sicque verum utrumque sit, quod a duabus editionibus profertur; et juxta earum alteram verum dicat quoque Cointius *Franconofurti* scriptum, nempe efformatum nova transcriptione ad orationis conciliaris characterem. Hoc suadet Petri episcopi Mediolanensis in una editione silentium, in altera nomen appositum et præsentia indicata. Cum enim nescisset Paulinus domi degens, qui præcise episcopi futuri essent concilio, et qui

præ cæteris sibi opem laturn, nomen nullius appositum. Sibi autem manus dante Petro Mediolanensi, cum res in scena fuit producta, præ cæteris Italianis episcopis, in secunda libri editione strenui commilitonis gratissimus commilito nomen expressit. De Petro Mediolanen. vide Dissert. 4, n. 44.

IV. Scopus quem petebat hac synodo Carolus, erat hæresis Felicianæ proscriptio, adeoque et primum decretum, seu canon ex 56 in ea latis, sicuti prima quæstio proposita, de ea eliminanda statutum. « In primordio capitulorum exortum est de impia et nefanda hærese Elipandi Toletanæ sedis episcopi, et Felicis Orgellitanæ, eorumque sequacibus, qui male sentientes, in Dei Filio asserebant adoptionem. Quam omnes, qui supra, sanctissimi Patres et respuentes una voce contradixerunt, atque hanc hæresim funditus a sancta Ecclesia eradicandam stauerunt. » Patres autem, qui ore tenus sic unanimiter in hæresim pronuntiarunt sententiam, pari unanimitate librum Sacrosyllabum Paulini nervose eam impugnantem omnes subscripserunt. Eginardus in annalibus: « In quo concilio et hæresis memorata condemnata est, et liber contra eam communi episcoporum auctoritate compositus, in quo omnes subscripserunt. » Qui iste liber fuerit, in Dissert. 4, n. 45, non alium esse, nisi Sacrosyllabum Paulini ostendimus.

V, VI. Multa extra alcam hæreseos Felicianæ actitata fuere. Et quidem canon secundus, qui circumfertur, de abrogatione concilii Nicæni II ob cultum imaginum, manifeste loquitur. Quæ de hac quæstione proferuntur a catholicis et modernis hæreticis, nostrum nolumus esse pertractare, cum in ea quæstione nullibi implicatum inveniamus Paulinum suis scriptis. Mirum sane et ponderatione dignum, duo puncta fidei eadem synodo pertractata, duobus capitulis sibi immediate sequentibus definita, adeo alterum ex his jejune contactum, ut nec nominatum invenias a Paulino, et in epistolis Caroli ad Adrianum, et Adriani ad Carolum par de altero silentium. Paulinus nunquam loquitur de quæstione imaginum, sed de hæresi Felicianâ; in epistolis quæ circumferuntur Adriani et Caroli, de imaginibus agitur: de hæresi Felicianâ nec per somnium. Quid est hoc Paulini, in causa adeo gravi et consona, quia de rebus fidei quas pertractabat; ex adverso, hoc Caroli et Adriani, in causa tam patenti et nota, silentium? Equidem cum causa Felicis in controversiam non veniat et ab omnibus fateatur; altera de imaginibus quæstio in dubium veniat, et impugnetur a multis: ex hinc saltem suspecta fit, et quæ credatur minus probabilis. Sed de his (ut diximus) videant alii.

VII. Præter autem eam, quæ dogma contingebat, varii ordinis res acta est. Circa disciplinam est penitentia Heistulfo statuta. De quo non satis mirandum venit, adeo historicos jejunos fuisse, ut non levis, sed potius nulla, memoria ejus superstes dicenda sit. Etenim præter titulum epistolæ, qui talis est,

ut factum summam tantummodo intelligas, historiam autem rei gestæ non cognoscas, nihil apud editores vel conciliorum vel canonum, a quibus solet illa proferri, ad notitiam facti ducens invenitur. Sic autem is se habet : « Incipit epistola Paulini patriarchæ Forojuliensis, edita in loco celebri nomen Francofurt, in synodo magna, contra Felicem hæreticum, de Heistulfo qui uxorem suam occidit causa adulterii. » Hæc est historia tota. Si quid tamen illustratione dignum putatum, notis, cum de epistola illa disserendum, pro virili expositum.

VIII. Altera, quæ inter gratiosas censi potest, est diploma, seu præceptum Caroli Magni « dat. III Kal. Augusti, anno vigesimo sexto, et vigesimo regnorum ejus, Francoforti in palatio regio, » quod profert Baluzius tom. II Capitular., pag. 4399, in appendice 1 Actor. veter. n. 48. Annus enim regni Francici et locus optime conveniunt cum hac concilii celebratione, nisi quod Italici vere est 21 a Maio inceptus : sed forte aliquam epocham mense Maio tardiorum pro regno italico invenies, sicuti nos cum Pagio de concilio Forojulensi agentes invenimus anteriorem. Non enim est unica et constans epocha regni Italici. Insuper in ipso diplomate innuitur, interfuisse concilio gratiam expostulaturus, Anianus abbas Caunensis cum suis monachis (quod advertit et Baluzius in notis ad concil. Francofort.) : « Cognoscat magnitudo seu utilitas vestra, quia vir venerabilis Anianus abbas, ex monasterio sancti Joannis et sancti Laurentii, quod fuit constructum in locis nuncupatis Exorio et Olibegio, nostro synodali concilio veniens, una cum monachis Continuo, Stromundo, Lurio, cum omnibus rebus vel nominibus monasterii sui, quos moderno tempore videtur possidere, se plenius commendavit, etc. Propterea has litteras nostras pro firmitatis [xxix] studio ei dedimus, per quas omnino jubemus, etc. Similiter concessimus ei villam Cannas, sicuti Milo ad suum monasterium per suas litteras delegavit etc. » Apud Mabilonium, de Re diplomatica lib. VI, n. 58, variat aliquantulum, nec habet nomina monachorum, sed sic : « Cum monachis suis, et in nostro Mundeburde cum omnibus rebus, etc. » Forsan barbara scriptura causa variæ interpretationis. Cæterum data convenit loco et tempore utrinque. Cum autem dicat, « nostro synodali concilio veniens, » inferes concilio Francofurtensi interfuisse Anianum, Continuum, Stromundum, Lurium. Neque enim hoc anno aliud concilium Francofurti factum, habes, præter hoc de quo sermo. Sed cum datum sit diploma XIII Kal. Aug., manifeste apparet concilium antea celebratum, dum memorat ea, quæ in concilio secuta jam fuerant, id est expostulatio Aniani pro suo monasterio et confessio Caroli, quam postea lato diplomate nunc munit. In Appendice 1 habes diploma n. 41.

IX. Præter recensitos nunc monachos, quos res cœnobii sui ad concilium vocaverat, adfuerunt quos res Ecclesiæ et fidei convenire fecerat; inter primores legati Romani pontificis Theophylactus, et Step-

hanus, et Petrus Mediolanensis. Theophylactus Tuderthinum episcopum suspicatus fueram, qui anno 787 legatus Adriani pontificis cum Gregorio episcopo Ostiense adfuit concilio Calchutensi in Anglia; cum incidi in P. Cointium, qui ad an. 796, n. 43, suspicionem confirmavit his verbis, agens de synodo Calchutensi : « Theophylactus Ecclesiam Tuderthinam agere potuit ad annum usque Christi septingentesimum nonagesimum sextum, quo Tuderthum a Græcis ad Francos transiit : nec alius forte fuit ab episcopo Theophylacto Adriani papæ legato, qui concilio Francofortiensi ante biennium interfuit. » Stephanus autem (forte Cremonensis episcopus) is erat, quem adnitente Carolo Magno Adrianus ad eam cathedram evexerat an. 776, eamque tenuit usque ad an. 816. Intercessio enim Caroli pro ejus exaltatione indicat, ipsi inter caros fuisse, adeoque ab Adriano occasiones omnes captante sibi Carolum promerendi missum legati caractere, tanquam regi gratiam futuram, ad concilium Francofortiense probabile facit. De hoc vide Ughellum in Cremonensibus n. 29. De Petro Mediolanensi dictum est in Dissert. 4, n. 44. Hoc unum additum hic sit, non admitti a Papebrochio (apud Pagium mox citand.) in Exegesi de episcopis Mediolanensibus præfixa tom. VII Sanctor. mensis Junii, privilegia quæ proferuntur ab Ughello; et præsertim quia in illis Petrus dicatur *Oldradus*, in gratiam scilicet familiæ ejusdem nominis. Neque enim tempore Caroli Magni cognomen efferre episcopi solebant : imo cognomina tunc nondum adinventæ, communior habet opinio. Est ejus nomine epistola de translatione corporis sancti Augustini Papiam de Sardinia, integre relata a Baronio ad an. 725, num. 2, quam æque ac privilegia commentitiam arguit Pagius ad eumd. an., n. 2. *Mallei hæreticorum* nomine donatur a Carolo Magno teste Ughello, quia Petrus Arianos hæreticos, qua scriptis, qua ferro, opportune perdomuit. Non impugnamus (absit) honoris nomen et nominis meritum, qui in Dissert. 4 l. c. Ripamontii auctoritate confirmamus. Tantummodo miramur hujus Mallei strepitum, ad incudem Francofurtensem revocata hæresi Feliciana, vocem, inquam, Petri non audiri. Sed ad Paulinum nostrum a concilio revertentem, et jam reversum revertamur.

X. A synodo igitur Francofurtensi, et a funeris supremis officiis Fastradæ reginæ, uxoris Caroli ibi e vivis excessæ, et in sancti Albani proximæ Moguntinæ urbis tumulata exhibitis, reducem Forojuliensis provincia pastorem suum excepit lætabunda. Cujus curæ incumbere, pastorali vigilique sollicitudine mores plebis componere, clero et populo in omni sanctitatis exemplo prælucere, nihil ipse habuit antiquius. Verum cum hæc non satis viderentur ingenti lucrandarum animarum quo æstuabat ardori, ut salutis præsentium et futurorum una simul prospiceret, scriptioni librorum se dedit, ut quæ recta essent firmaret, quæ detorta dirigeret. Hinc anni sequentis 795 periodus vidit Paulinum scribentem librum Exhor-

tationis ad Henricum ducem Forojuliensem, quocum mutua per septennium confota adoleverat amicitia; sed de eo et libro ipsi a Paulino directo, consule Dissertationem nostram in ordine primam. Anno autem 796 ad libros tres contra Felicem consarcinandos se accinxit: de quibus in Dissert. 4 de Felicis et Elipandi hæresi. Non tamen scriptionis occupatio ab arctioris vitæ studio et pauperum providentia ipsum exemit. « In iis occupatus (ait Ferrarius, de eo scribens in Catalogo sanctorum Italiæ ad 11 Januarii) haud tamen de vitæ austeritate aliquid remittebat: cum jejunia, vigiliis, piis meditationibus, et cæteras exercitationes spirituales assidue prosequeretur. » Præcipue tamen zelus ecclesiasticæ disciplinæ eluxit in celebratione concilii Forojulensis; de quo latius in præcipua Dissertatione 2. Quanta autem in Deum pietas ejus fuerit et quam flagrans charitas, testatur non una epistola Alcuini. Has cum cæteris ejusdem ad Paulinum per ordinem in Appendice reperies. Hic, ut plurimum, orationes pro se ad Deum fundendas reposcebat, quibus quam maxime fidebat. Sed de his agemus, cum de Paulini cum Alcuino necessitudine et familiaritate sermo recurret. Interim ipse Alcuinus Henrico duci Forojulensi scribens, eum amandat Paulino, ne dum ut spiritualis vitæ doctore et magistro, sed ut speculo exemploque Christianæ conversationis, ut patet ex epistola 94 in Appendice 1, n. 4, apponenda.

CAPUT VIII.

Paulini apostolatus in Carantanos et Avars.

I. Ante annum 798 apostolici ministerii labores in Carantanos et Avars exantlasse Paulinum, ex dicendis infra constabit. Ergo hic de iis sermo opportunus occurrit, licet singulares actiones cuique, quo evenerant, anno non sit facile et indubium assignare. Constans est scriptorum sententia, proximis Carinthiæ populis verbi Dei semen sparsisse, et Avars armis Caroli domitis evangelii facem prætulisse. Audi Ferrarium l. c.: « Prædicationi evangelicæ vacabat, qua Carinthiæ populos, et nationes finitimas ad fidem Christi convertit. Martyrii cupidus fuit, licet voti compos non fuit; multas nihilominus a barbaris perpressus est injurias et molestias. » Sic et Bollandus in Vita, n. 16.

II. Non inficias eo Carantanos longe ante tempora Paulini exultos in doctrina Christi, et sacris aquis expiatis fuisse. Siquidem in Vita sancti Severini abbas, Noricorum dicti apostoli, quam recitat ex Egesippio ejus discipulo Surius tom. I Januario, cujus 6 Id. mors ejus contigit, Paulinus alius Teurniæ prædicatur episcopus a sancto Severino. « Remeante presbytero (Paulino) ad patriam, sermo in eo prædicantis impletus est. Nam cives Tigurinae, quæ metropolis est Norici, coegerunt eumdem presbyterum summi sacerdotii suscipere principatum. » In edit. Colonien. an. 1576 est Tigurinae cum asterisco, nota scilicet non certæ lectionis. Sed cum Norisio in Dissert. de quinta synodo cap. 9, § 4, ne dubites Teur-

niam ad Dravum intelligere. Sic enim ait de Leoniano Tiburniensi episcopo sub Elia, concilio Gradensi advenienti: « Cujus (Norici) primaria urbs erat Tiburnia ad Dravum, quod patet ex Vita sancti Severini Noricorum apostoli. » Teurniam autem, sive Tiburniam in Carinthia sitam esse conveniunt Lazius, etsi locum ejus tenere nunc dicat *Racstad* Salisburgensis ditionis; Cluverius, etsi velit esse *Villacum* ditionis episcopi Bambergensis; Schonleben, etsi *Solvam*, vel *Solvente* oppidum prope Clanghefurtum putet, quod [xxx] Ferrarius Lexic. Geograph. in Carinthia sub ditione Laureacensis episcopi constituit. Quem tamen locum accipias, pro ea substitutum a geographis, extra Carinthiam et longe a Dravo flumine non excurris. Sanctus Severinus decessit an. 481 vel circiter. Ergo ante hunc annum Carinthia Christianis provinciis accensebatur, cujus episcopus eligendus a sancto Severino prænuntiatur. Ad an. autem 579 Aquileiensi ditioni paruisse, Leonianus episcopus Tiburnien. synodo Gradensi sub Elia adveniens, testis est indubitandus. Post hanc synodum ab Aquileiensi defecisse ante an. 591 æque manifestum est. Nam ex conventu (non quidem Maranensi, ut putavit Schonleben in Apparatu annal. Carniol. cap. 5, § 7, n. 11, ut patet e subscriptione Augustini Concordien. episcopi, qui libello mox citando subscripsit, qui tamen nec Maranensi conciliabulo, nec Gradensi concilio subscripserat, sed clarissimus utrinque) ex conventu, inquam, ignoti loci, qui inter concilia locatur sub an. 591, comprovinciales Aquileienses episcopi libello confecto, Mauritio imperatori dirigendo, conqueruntur Tiburniensem Ecclesiam metropolitæ Aquileien. subtractam. An et tunc desciverint a fide, dubitandum. Etenim ætate Paulini nostri revera ad fidem trahuntur. Et Salisburgensis Virgillii opera, et Arnonis ejus successoris in Carantanorum conversione, ex annalibus ecclesiasticis haud potest negari.

III. Paulinum tamen ne excludas ab hac animarum conquirendarum provincia, quem hanc spartam illustrasse non est ambigendum. Æneas Silvius De Europa cap. 20 factum recitat, quod non gravabor exscribere, a quo lux non modica sententiæ allatæ affulget. « Fama est, ait, anno 790 post Christi Salvatoris ortum, imperante Carolo Magno, ducem gentis, Ingonem nomine, ingens convivium provincialibus præparasse, et agrestibus quidem ad conspectum suum intromissis in vasis aureis atque argenteis, nobilibus vero ac magistratibus procul ab oculis collocatis, fictilibus ministrare jussisse: interrogatum cur ita faceret, respondisse, non tam mundos esse qui urbes et alta patatia quam qui agros et humiles casas colerent. Rusticis, qui Christi evangelium accepissent, baptismatis unda purificatis candidas et nitidas esse animas, nobiles ac potentes, qui spurcitiis idolorum sequerentur, sordidas ac nigerrimas: sic vero pro animarum qualitatibus instruxisse convivium, castigatosque ea re nobiles, catervatim sacri baptismatis undam quærentes, brevi tempore

sub Virgilio et Arnone Juraviensibus episcopis universos Christi fidem accepisse. »

IV. Cum audis nobiles an. 790 ad fidem conversos, iste parumper, et epocham hujus conversionis considera. Virgilius decesserat an. 784. Ita Schonleben ad an. 797, vel 785 ut vult Pagius ex epitaphio, quod dat annos fere 40 episcopatus Virgilio, quem ad an. 746 assumptum probat ad insulam Salisburgensem, seu Juraviensem :

Quinque regebat ovans præsentis culmina sedis,
Ferre quater denos caris cum fratribus annos.

Et si Cointio credis, qui tamen (teste Pagio ad an. 785, n. 11) hos versus non viderat; annum 780 obitui Virgillii assignabis. Non ergo Virgilius an. 790 baptizare poterat Carantanos. Insuper Arno Carinthiam adisse non videtur, nisi anno 798, licet non sit negandum antea sedem Juraviæ conscendisse, nempe a morte Virgillii, ut vult Pagius, quæ cum inciderit 4 Kal. Decemb. an. 785, putat in an. sequentem 786 Arnonis assumptionem rejiciendam. Vel a morte Bertrici successoris Virgillii, quem medium inter Virgilium et Arnonem ponit Cointius ad an. 780, n. 14, et ad an. 781, n. 125, ubi etiam fatetur a Bruschio, Hundio, et Bucelino Chronologiam quadriennio tardiores institutam : et sicut Virgilium anno 784 vel 785 denatum ab eis positum, ita Bertricum in sede locatum an. 785 vel 786 omnibus unanimiter non nisi annum episcopatus ei assignantibus : Igitur Arno an. 790 erat episcopus Salisburgensis. Non tamen hoc medio tempore Carinthiam profectum esse credimus, ad populos ejus ad fidem revocandos. Sic enim scribit discipulus sancti Eberhardi, in vita sancti Ruperti primi Salisburgensis episcopi, apud Canisium Tom. III, part. II, antq. lect. Amstel. an. 1725. « Interim contigit, anno videlicet natiuitatis Domini MCCXXVII, Arnonem jam archiepiscopum a Leone papa accepto pallio, remeando de Roma venisse ultra Padum, eique obviasse missum Caroli cum epistola sua, mandans illi ipso itinere in partes Sclavorum ire, et exquirere voluntatem populi illius, et prædicare ibi verbum Dei. Sed quia hoc facere nequivit, antequam responsum redderet suæ legationis, festine pervenit ad imperatorem, et retulit ei quidquid per eum dominus Leo papa mandavit. Post expletam legationem, ipse imperator præcepit Arnoni archiepiscopo pergere in partes Sclavorum, et providere omnem illam regionem, et ecclesiasticum officium more episcopali colere, populosque in fide et Christianitate prædicando confortare; sicuti ille fecit, illuc veniendo consecravit ecclesias, ordinavit presbyteros, populumque prædicando docuit, et inde rediens nuntiavit imperatori, quod magna ibi potuissent effici, si quis inde habuisset certamen. Tunc interrogavit illum imperator, si aliquem haberet ecclesiasticum virum, qui ibi lucrum potuisset agere Deo. Et ille dixit se habere talem, ut Deo placuisset, et illi populo pastor fieri potuisset. Tunc jussu imperatoris ordinatus est Theodoricus episcopus ab Arnone archiepiscopo Juraviensium, quem ipse Arno

et Geroldus comes perducens in Sclaviniam decurrunt in manus principum, commendantesque illi episcopo regionem Karinthianorum, et confines eorum occidentali parte Dravi fluminis, usque dum Dravus fluit in amne Danubii, ut potestative populum regeret, sua prædicatione et evangelica doctrina doceret servire Deo, et ut ecclesias constructas dedicasset, presbyteros ordinando constituisset, totumque ecclesiasticum officium in illis partibus, prout canonicus ordo exposcit, perficeret. Dominationem et subjectionem habens Juraviensium rectorum, sicuti ille fecit quandiu vixit. » Cointius n. 49, et Pagius n. 6 utique ad an. 798 advertunt ab scriptore per antecessum vocari hic Carolum imperatorem qui non nisi post biennium est dictus

B V: Ex hac relatione videtur indubium hoc esse primum Arnonis iter in Carinthiam, ad fidem Christi Jesu serendam. Quod desumi potest præcipue ex illis verbis : « Populum prædicando docuit, et inde rediens nuntiavit imperatori, quod magna ibi potuissent effici, si quis, etc. » Si antea invisisset Carinthiam, mores populi perspexisset, et non modo tantummodo cognovisset facile negotium futurum. Antequam enim venisset, hac vice potuisset spem lucrandi animas in corde Caroli excolere ex præcedenti experientia. Cum igitur an. 798 primo Caranthanos adierit Arno, an. 790 non eos ad Christum traduxit. Schonleben hanc Arnonis aditionem in Carinthiam, et Theodorici inaugurationem in episcopum in an. 788 reponit, per decennium præferendo. Sed fallitur, cum discretis verbis auctor laudatus an. 798 hoc factum dicat, et insuper cum ante hunc annum non fuerit Juraviensium archiepiscopus Arno, qui primus hujus sedis a Leone tunc est constitutus, non ei potestas inerat legitima episcopum constituere in Carinthia. Puto igitur a morte Virgillii ad adventum usque Arnonis in Carinthiam, apostolatam illius gentis Paulinum egisse. Quæ narrat autem Æneas Sylvius de convivio anno 790 ab Ingone dato, in annum 803 ab scriptore anonymo edito a Canisio tom. III, part. II, in Vita sancti Rudperti paulo ante finem, jam supra allegato, refunduntur. Eo autem tempore Arnonem profuisse Carantanis, si non de jure, saltem de facto, non negamus.

D VI. Inter Paulinum et Arnonem ortam contentionem circa Carinthiæ provinciam dicunt Schonleben [xxx] hoc anno 798; et ab eo citatus Megiserus, quam tamen sopitam fuisse an. 811 ex diplomate Caroli Morocutus arguit apud Ughellum in Paulino. Si his hæc vere tunc enata est, certe Paulinus in eam se habere jus cognoscebat. Hoc autem jus erat, olim diocesis Aquileiensis fuisse Carinthiam, ut patet ex diplomate citato. Si igitur suæ provinciæ Carinthiam credebat Paulinus, nil mirum, si illam erudiendam adierit, imo non adisse est improbabile. Quod autem dicitur a Schonleben et ab auctoribus quos citat, hoc an. 793 litem de limitibus inter Paulinum et Arnonem Caroli auctoritate sopitam, non videtur admittendum, cum diploma dicat emotam questionem

inter Ursum, alias Urbanum, successorem Paulini, et Arnonem; et quidem nec sub Urso sopitam, sed tantummodo sub Maxentio, Urso suffecto: « Notum sit, ait Carolus,..... qualiter viri venerabiles Ursus sanctæ Ecclesiæ Aquileiensis patriarcha; et Arno Juvavensis Ecclesiæ archiepiscopus..... non minimam contentionem habuerunt de Carantana provincia, quod ad utriusque illorum diocesim pertinere deberet. » Si Paulinus quæstionem intentasset, diceret imperator, non inter Ursum et Arnonem, sed inter Paulinum et Arnonem litem enatam, quam sub Maxentio definit. Cum enim auctores quæstionis et originem litis velit producere Carolus (ut patet diploma consideranti) et Paulinum non proferat, sed Urbanum; non Paulinus, sed Ursus quæstionis suscitator ut censendus. Definitio autem Caroli est hujusmodi: « Nos..... prædictam provinciam Carantanam inter eos dividere jussimus, ut Dravus fluvius, qui per mediam illam provinciam currit, terminus ambarum diocesum esset, et a ripa australi ad Aquileiensis Ecclesiæ rectorem; ab aquilonari vero ripa ad Juvavensis Ecclesiæ præsulem pars ipsius provincie pertineret. » Hi limites nunc usque custodiuntur. Cum ergo lis ab Urso suscitata sub Maxentio terminatur an. 611, falsum omnino est an. 798 per auctoritatem Caroli conscriptam et consepultam. Verosimilimum autem videtur pronuntiandum, quod cum an. 798 in Carinthia ordinantem episcopos videremus Arnonem, non ultra hunc annum apostolatam in Carantanis produxerit Paulinus.

VII. Eodem zelò fidei succensum; quo in Carantanis verbum Dei disseminaverat, inter Avaros quoque sparsisse Paulinum, non contemnenda suadent argumenta. Forte enim jam an. 791 rei Christianæ promovendæ gratiâ instructas acies Henrici ducis Forojuliensis in Avaros emotas fuerat secutus; eumque suspicamur episcopum, de quo Carolus Magnus loquitur in epistola ad Fastradam reginam de victoria Avarica, de qua videnda est Dissertatio 1, n. 15, 16 et 17. Ex hac victoria opportunam nactus occasionem, fructusque partæ pacis colligens Paulinus, annis sequentibus vertit animum ad perfectam Avarorum conversionem. Hi enim (ut habent annales Bertiniani) an. 795, cum Carolus, ad coercendos fedifragos Saxones denuo rebellantes, commoraretur *Hitsani* ad fluvium *Albiam*; miserunt legatos suos, « veneruntque missi Tudum, qui in gente et regno Avarorum magnam potestatem habebat. Qui dixerat, quod idem Tudum cum terra et populo suo se regi dedere vellet. » P. Melchior Inchofer Soc. Jesu, in annalibus Hungariæ Ecclesiæ ad hunc an. 795, varias suspicatur causas, quibus is Tudum, sive *Theudinus*, vel *Theudo* (varie enim appellatur hic, sive rex, ut quidam, sive dynasta inter primores potentior, ut alii mea sententia probabilius volunt) permotus fuerit ad ejurandam idolorum superstitionem. et fidem Christi amplectendam; quas inter et hæc his verbis reponit: « Accessit quorundam

piorum sacerdotum monitio, qui subinde ad lucrificandum Christi regno ad Hungaros penetrabant. » In horum censu Paulinum reponere, imo cæterorum caput et primum constituere, non est tantillum a verosimili exorbitare. Tanta enim viro dilatandæ fidei sollicitudo salutisque promovendæ animarum studium inerat, ut quamcunque sibi oblatam occasionem avidius arriperet. Cum autem. an. 795 audias ad Carolum accurrisse legatos, indicium est annis superioribus apostolicos labores in eorum regionibus a verbi Dei præconibus exantatas fuisse; et forte Paulinus, cujus ab an. 791 ad an. 794, quo synodo Francofurtanæ interfuit, memoria gestorum ejus satis jejuna supersit, hoc triennii medio tempore in Avarorum conversione, sicut et in Carantanorum, hinc inde excurrere desudavit.

VIII. Nec defuit sollicitudini eventus: nam an. 796 « Tudum, secundum pollicitationem suam, cum magna parte Avarorum ad regem (Carolus Aquis tunc degentem) venit, et se cum populo suo et patriâ regi dedit. Ipseque et populus baptizatus est, et honorifice muneribus donati redierunt, » ut ait annalista Bertinianus. Laudatus P. Inchofer subdit: « Non est autem cogitandum Theodorum, postquam Christianis accessit, et a Carolo muneribus ornatus recessit, ita in patriam reversum fuisse, ut non comites secum duceret et religiosos et doctos, qui recens conversum populum radices fidei altius firmerent, et ad omnem solidioris pietatis erudirent sanctitatem. Id enimvero præter morem et diligentiam adeo catholici principis (Caroli) evenisset, cui nihil erat antiquius quam Christi regnum præferre, missis ad excolendum viris idoneis, qui ubique et religionem et sacerdotia fundarent. » In quem autem oculos Theudo æquius intendere poterat, quam in Paulinum, quem populo suo novum hominem non futurum optime noverat, et a quo conversionis semina primum, ut arguimus, dispersa esse non ignorabat?

IX. Sed et aulæ palatinorum oculis in Paulinum se convertisse, cui hæc provincia fuisset demandanda, disertis verbis docet Alcuinus, amicus præ omnibus Paulini, epist. 112 in Appendice * integra danda, dum sic ait: « In cujus (nempe Dei) potentia et gratiâ mirabiliter de Avarorum gente triumphatum est, quorum missi ad domnum regem directi subjectionem pacificam et Christianitatis fidem promittentes, etsi hoc divina eos præveniente gratia verum est, quis se servorum Dei tam pio et laudabili labori subtrahere debet; ut diaboli diruatur sævitia et Christi Domini crescat servitium? Sed quam plurimorum in te, pater optime, oculi respiciunt, quid vestra veneranda sanctitas facere velit. Quia et vicinitas locorum tibi competit, et sapientiæ decus suppetit, et auctoritatis excellentia tibi appetit, et cuncta conveniunt, quæ tali operi necessaria esse videntur. » Hoc autem erat « potius currentem (ut aiunt) incitare, quam com-

* Vide appendicem 1, num. 1, epist. 5. (*Patrol. tomo CI*).

movere languente.», uti Cicero quondam dixerat **A** lib. II, De Oratore.

X. Non semel scripserat Carolo Alcuinus sollicitans, ut idoneo verbi Dei prædicatores, et aptos sacerdotes dirigeret, qui prudentem rem gererent demandatam. Epistola ejus 7^a hunc habet titulum: « Domino excellentissimo et in omni Christi honore devotissimo Carolo regi Germaniæ, Galliæ atque Italiæ, et sanctis verbi Dei prædicatoribus humilis sanctæ matris Ecclesiæ filiulus Albinus, æternæ gloriæ in Christo salutem. » Incipit autem sic: « Gloria et laus Deo Patri et Domino nostro Jesu Christo, quia in gratia sancti Spiritus, per devotionem et ministerium sanctæ fidei et bonæ voluntatis vestræ, Christianitatis regnum atque cognitionem veri Dei dilatavit, et plurimos longe lateque populos ab erroribus impietatis in viam veritatis deduxit. » Et infra: « Gentes populosque Hunnorum, antiqua feritate et fortitudine formidabiles, tuis suo honore militantibus subdit sceptris; prævenienteque gratia, colla diu superbissima sacræ fidei jugo devinxit, et cæcis ab antiquo tempore mentibus lumen veritatis infudit. Sed nunc prævideat sapientissima et Deo placabilis devotio vestra pios populo novello prædicatores, moribus honestos, scientia sacræ fidei edoctos et evangelicis præceptis imbutos; sanctorum [xxxii] quoque apostolorum, et prædicatione verbi Dei exemplis intentos, qui lac, id est suavia præcepta suis auditoribus in initio fidei ministrare solebant. » Et adhuc infra, postquam Carolum dehortatus est ab exigendis a neophytis illis decimarum pensationibus, ne averterentur a nuper suscepta fide (qua de re agimus **Observat. in can. 14 concilii Forojulien., n. 8**) subdit: « Illud quoque maxima considerandum est diligentia, ut ordinate fiat prædicationis officium, et baptismi sacramentum; ne nihil prosit sacri ablutio baptismi in corpore, si in anima ratione utenti catholice fidei agnitio non præcesserit. » His permotus Carolus argumentis, cui aptiori munus demandare poterat quam Paulino? cujus professionem prædicationemque Avaricam aula universa præstolabatur, ut dicebat Alcuinus. Hinc recens scriptor P. Michael Bombar-dus Soc. Jesu, in Topographia magni regni Hungariæ pag. 42, apostolum Pannoniæ deprædicat, sic scribens: « Sed quoniam de primæva Hungarorum religione hic sermo occurrit, prætermittere non audeo, quin peculiari studio adversus divum Paulinum patriarcham, atque Hungariæ, ni fallor, apostolum provocatus, cancellos mihimetipsi nuper impositos prope egrediar... Cum Paulinus... ob morum sanctimoniam Carolo Magno ejusque magistro Alcuino Flacco præprimis probaretur, destinatus creditur ad fidem Hunnis et Avaribus, quos armis Carolus devicerat, prædicandam. »

XI. Sed cum dicatur a Ferrario injuriis molestiasque ab hostibus fidei perpeusus, sciendum est quod etsi an. 796 Theudo cum suis baptismate fuerit expiatus, attamen pars adhuc Hunnorum non mo-

^a Vide appendicem I, num. 3, epist. 2. (*Patrol. tomo CI*).

dica, cujus caput Caghan erat, tenaciter veteri superstitioni adhærebat, a quibus forte Paulinus male est habitus. In quos Pipinum filium suum regem Italiæ cum suis copiis jussit Carolus hoc anno in Pannoniam contendere, ut quos adhuc detrectantes reperisset, etiam repressisset. Quod quidem et præstitit, patri degenti Aquis deferendo reliquias thesaurorum, quos jam ceperat Henricus Foro-Julien. dux, qui præcurrerat, et anteriori clade Hunnos contriverat, uti dicimus in *Dissert. 1, § 18*. Cum autem adhuc in Pannonia Pipinus moraretur, ne nova Christiani nominis plebs ministris ad salutem necessaria procurantibus destitueretur, non Paulino, cui satis tunc ampla provincia inerat, cujus obeundi munia nimium gravi sarcina premebatur, sed Arnoni sollicitudinis cura committitur. Auctor editus a Canisio tom. III *Antiq. Lect. supra non simul laudatus*, postquam Henrici et Pipini victorias retulerat sub hoc an. 796, subdit de Pipino: « Qui inde revertens partem Pannoniæ circa lacum Pælissa inferioris, ultra fluvium, qui dicitur Rapa (id est Arabo, vulgo Rab) et sic usque ad Dravum fluvium, et eo usque Dravus fluit in Danubium, prout potestatem habuit, prænominavit cum doctrina et ecclesiastico officio procurare populum, qui remansit de Hunnis et Sclavis de illis partibus, Arnoni Juvavensi episcopo usque ad præsentiam genitoris sui Caroli imperatoris. » Ab universa tamen Pannonia non exclusum omnino credas Paulinum, quippe Pannonia cis Dravum tenditur, ut videre est in *Tabulis Geographiæ antiquæ Christophori Cellarii lib. II, cap. 8*. Quod autem Pipinus videtur fecisse per modum (ut dicunt) provisionis, novam Ecclesiam committendo Arnoni, quousque Carolus rex ratum haberet, hoc tantummodo perfectum est anno 803. Auctor modo laudatus, de Carolo confirmante Pipini factum, sic ait: « Anno Domini octingentesimo tertio, Carolus imperator Bojariam intravit, et in mense Octobris in Saltzburg venit, et præfatam concessionem filii sui iterans potestative, multis astantibus fidelibus suis affirmavit, et in ævum inconcussam fieri concessit. » Deinde Arnonis zelum in promovenda fide in Sclavinia, scilicet Carinthia, et inferiore Pannonia commendat, narrans factum Ingonis ducis, qui « Vere servos credentes secum vocavit ad mensam, et eos qui eis dominabantur infideles foris quasi canes sedere fecit, ponendo ante illos panem et carnem, et fusca vasa cum vino, ut hic sumerent victus. Servis autem, stauis deauratis propinare jussit. Tunc interrogantes primi de foris dixerunt, cur facis nobis sic? At ille: Non estis digni cum sacro fonte renatis communicare, sed foris domum, ut canes, sumere victus. Hoc facto fide sancta instructi, certatim cucurrerunt baptizari, et sic deinceps religio Christiana succre-scit. » Hæc anonymus, simplicioribus verbis, quam supra n. 3 Æneas Sylvius, factum Ingonis et pleniorum Carantanorum nobilium conversionem, non in an. 790 ut ille, sed hoc an. 803 reponens. Igitur

cum Arnoni vidēs a Pipino Pannoniam commissam an. 796 « a lacu Pelissa ultra fluvium, qui dicitur Rapa, et sic usque ad Dravum fluvium, et eo usque Dravus fluit in Danubium, » adhuc pars non infima Pannoniæ supererat, in quam Paulini zelus posset se extendere. Sed cum an. 798 Arnorem archiepiscopum habeamus, contentiose cum eo egisse minime credimus pacis amatorem Paulinum, sed eis Dravum tam in Carinthia quam in Pannonia deinceps se conūnisse.

XII. Alcuinus, cui cordi erat Avaricarum animarum salus, ut scivit Arnoni commissam Pannoniæ provinciam, scripsit epistolam (in ordine 104) de baptismo præsertim rite administrando, ut adulti prius erudiantur, deinde sacro fonte abluantur: « Fragiliori ætati, ait, pia Mater Ecclesia concessit, ut qui alieno in paterna prævaricatione ligatus est peccato, alterius in baptismi mysterio professione solutus sit. » Inscribitur autem epistola « Aquilæ dulcissimo fratri et sanctissimo præsuli, » quia moris erat Alcuini, virtute præditos viros nobilioribus nominibus compeñare. Sic David Carolum, sic Homerum Angilbertum, sic Damocetam Richulfum aula Caroli dictos audiebat. Scripsit quoque Carolo regi epist. 90, ut dum Pipinus apud se demorabatur, gratias Deo publice redditurus pro victoria Avarica, ageret cum eo, ut mitius captivi haberentur, ne forte si durius pressi, fidei iugo colla non submitterent, vel submissa subducerent. « Domine mi, aiebat, dilectissime et dulcissime, et omnium desiderantissime mi David (sic), tristis est Flaccus vester propter infirmitatem vestram. » Forte tunc temporis agrolaverat Carolus. Et infra: « Domine mi, memor sit pietas vestra captivorum, dum est Pipinus tuus tecum propter gratiarum actionem mirabilis beneficii, quod vobiscum de Hunnis divina fecit clementia, et propter prosperitatem imminentiū rerum. » Quamvis autem humanius a Carolo Avari tractarentur, etiam pensa decimarum suadente Alcuino (ut innuimus supra n. 10) indulgente, tamen a fide Dei et fœdere regis repetita apostasia et rebellione defecerunt, ut deo an. 799 opus fuerit acies dirigere in eos, duobus Geroldo et Henrico nostro Foro-Julienſi, qui eo in bello ceciderunt, ut latius dicimus in Dissert. 1, n. 23. Ex hinc conſpicere liceat, quas male fida gente injurias Paulinus pertulerit, ut martyr volo, si non re, jure dicatur a Ferrario: « Martyrii cupidus fuit, licet voti compos non fuit. »

CAPUT IX.

Unid diploma Reginoburgense Paulino an. 801 datum indicatur.

I. Anno 799 res Ecclesiæ in Hungaria pessumdate sunt, Henrico Foro-Julienſium duce, qui copias provincie eo duxerat, insidiis Tarsalensium oppidanorum occiso. Anno 800 an Paulinus Romam adierit, cap. seq. expenditur. Num anno 801 abfuerit a provincia, non ausim asserere nec negare, quousque
• Vide appendicem 2 num. 5.

nactus non sim exemplar privilegii, a Carolo Paulino dati hoc anno « in Regenesburg in palatio publico, » quo ei subdit domum hospitalē a Feroce abbate extra [xxxiii] muros Veronæ constructam, ecclesiam sancti Laurentii de Boga, nunc vulgo *Buia*, amplo nec ignobili regionis nostræ pago, et aliam hospitalē ædem, sive xenodochium, « quod duce Roduald ædificavit in Foro Julii, vocabulo sancti Joannis, » ut dicit diploma, quod ex authentico an. 1195 Aquileiæ extractum dicit habere apud se illustrissimus Fontaninus noster, libel. *Delle Masnade* pag. 21. Huc usque quæsi, sed frustra; petivi et pulsavi interpositis amicorum precibus et officiis, se l. caso labore. • Si tandem habuisse datum fuerit, habebis in Appendice; sin vero, scias immotum lapidē nullum relictum, ut tibi, lector, morem gererem. Interea hoc novisse tibi sat sit. Cum hæc scribo, occurrit mihi in sua Verona illustrata lib. xi in fine, cl. vir Scipio Maffei, me docens non a Feroce, sed a Lupone duce constructum xenodochium; unde cadit auctoritas diplomatis, qua lapsa, eo carere non ingens sequitur detrimentum.

CAPUT X.

Diploma Romanum Utini asservatum proponitur, expenditur.

I. Collegium canonicorum nostrorum Utinensium se habere gloriatur duorum Imperatorum authenticis, et (ut dicunt) originalia diplomata, alterum Caroli Magni, Othonis III alterum. Hoc ad trutinam non vocamus, quia ad rem præsentem haud facere visum est. Illud autem omnino est accuratius ad Lydium lapidē apponendum, quia multa hinc inde suadent, et admittendum, et rejiciendum. Tu integrum habebis in Appendice a, proposito specimine characteris quo scriptum est, quod pro humanitate sua canonici Utinenses permiserunt commode transcribi, ut oculis exemplo scriptionis supposito, et collato cum cæteris illius ætatis characteribus, quid de ejus veritate sit pronuntiandum cognoscas.

II. Horum Caroli Magni et Othonis III diplomatum inventionis historiam late prosequitur Palladius (p. 1, lib. III, pag. 99) quæ aliquando deperdita credita fuerant, et insperato reperta. Placet hic aliqua exscribere ex Vitis mss. patriarcharum Aquileiensium viri præ primis accuratissimi et de re antiquaria optime meriti Antonii Bellonii, quas anno 1551 Hieronymo de Monteniaco nuncupavit. In Paulino igitur nostro post quædam sic habet: « Is cum provincia clades a Bavaris incommodaque plura accepisset, Romam ad Carolum petiit ob res gestas cognomento Magnum, ut patriarchali dignitati curæque omnium et securitati prospiceret. Imperator, clades miseratus, Paulinum cum summa cura laborasset, ne quid suæ Ecclesiæ deperiret, novis auctum privilegiis ac honestatum dimisit. Episcopatus sex benigne ei concessit, præsentē Leone tertio Romano pontifice, Concordiensem, Veronensem, Ruginensem, Petenensem, Tarsatiensem, et

qui apud Civitatem Novam in Hystria constitutus est. Exstat privilegium adhuc litteris scriptum Langobardis apud basilicam Utinensem, authenticam perinde ac vetustum, et tam ubique integrum, ut ne litteræ quidem vestigium legens desideret. Inde sumptum a me exemplum litteris cultioribus Utinenses, gratia satis illustri, numeratis sex aureis exceptere; quod quidam lynceos habentes oculos, inter scribas et cives honoratissimi, mecum percensuerunt palam, fideque optima sua subscriptione firmarunt. Huc usque diligentissimus Bellonius. Verum nunc non adeo integrum dici potest, quia non volumine tornatili, sed plicato repositum, ad plicaturas et angulos nonnihil corrasum est, ut aliqua verba desiderentur. Defectus in exemplari, proponendo in Appendice, apparebunt. In exemplari ms. Bellonii quod vidi, *Veronensem* ita cassum est, et alius episcopatus alia manu repositus, ut nescias an *Veronensem*, vel *Utinensem* sit legendum.

III. Anno 800, quo Carolus a Leone III ipso die natali Domini imperator est dictus, adfuisse pro causa Ecclesiæ suæ Paulinum asserit Palladius, convenisseque pontificem et Carolum, ut jura Ecclesiæ Aquileiense, insolentia suffraganeorum episcoporum tempore Longobardici regiminis contracta, sarcirentur, et sarta tectaque servarentur apostolica et imperiali auctoritate interposita. Quod ex parte sua præstitisse Carolum docet, dum et tunc Cadolaco Henrici ducis Foro-Julienensis successoris scripsisse, et tuitionem Ecclesiæ Aquileiense jurum demandasse, et postea anno III imperii sui, dato Romæ diplomate, priorem Ecclesiæ splendorem et jus vindicasse, idem Palladius affirmat. Ut verum fatear, non magnum mihi scrupulum ingerit prima assertionis hujus pars, peregrinatio videlicet Romana, et querela Paulini apud Carolum et Leonem anno 800 vel 801. Contradictionem enim nullam adinvenio inter gesta et tempus; imo potius quod suadeat, et probabile hoc fiat, transpicio. Etenim jura Ecclesiæ pessumdata, et episcopos provinciales, præcipue Istrienses, quondam Aquileiense metropoleos subditos, obedientiam detrectasse, et Gradensi adhæsisse eo tempore non est dubitandum. Insuper supra non uno loco vidimus, Carinthiam Aquileiensi provinciæ subtractam bona sui parte, et Arnoni Salisburgensi attributam. Quid mirum ergo, si zelus Paulini tuendi Ecclesiæ suæ confinia eum ad hoc iter impulerit, et querelis justissimis animum auresque pontificis et Caroli pulsaverit? præcipue cum hoc tempore, quo Romæ Carolus adfuit (videlicet ab VIII Kal. Decemb. an. 800), ut habet annalista Lareshamensis; ad VII Kal. Maii, ut (habet Ademarum tom. IX Concilior., pag. 228) nullum Paulini factum nos cogat eum in provincia sua detinere. Fit potius probabile, quod Carolo in Liburniam in autumno an. 800 descendo, et de Tarsatis pœnis ob necem Henrico anno superiori illatam sumptis, et hinc celeri passu Romam proficiscenti, comitem in itinere se adjunxerit; nam Anastasius in Leone

A III, n. 774, cum Leo de objectis sibi criminibus se purgare vellet, quorum causa Carolus Romam advenerat, ait de Carolo loquens: « Fecit in eandem ecclesiam (sancti Petri) congregari archiepiscopos, seu episcopos, abbates, et omnem nobilitatem Francorum atque Romanorum, et sedentes pariter tam magnus rex, quam beatissimus pontifex, fecerunt residere et sanctissimos archiepiscopos et abbates, etc. » Inter hos autem metropolitans quid vetat suspicari interfuisse Paulinum, maxime quia in numero præsulum Francorum regni subditorum erat computandus? Occasione autem data, jura Ecclesiæ suæ convulsa indoluisse, et expostulasse remedium, pronum est credere. Quibus positis, ulterius progredi conjectando quid prohibet, nempe Carolum Cadolaco ob reparationem violati juris scripsisse, et Paulino diploma honoris plenum concessisse, quo ei vel novos episcopatus, forte in compensationem imminutæ provinciæ (cum partem ultra Dravum in Carinthia et Pannonia ab archiepiscopo Salisburgensi occupatam cognosceret) adderet, vel antiquos detrectantes submitteret? Huc usque enim in cunctis his nihil improbabilitatis subolere sentio.

IV. Quod torquet est diplomatis consignatio, quæ talis est: « Data pridie Nonas Augustas, anno I: imperii nostri, indictione vero I; Actum Romæ in Dei nomine feliciter. Amen. » Anno tertio imperii, qui est annus 805, nullus annalistarum asserit Romæ Carolum fuisse. Advenit (ut num. superiori dictum est) VIII Kal. Decemb. an. 800; discessit VII Kal. Maii an. 801, et teste Eginardo in *Vita Caroli* n. 33 ex quatuor itineribus Romanis Caroli ultimum fuit, cum coronatus est imperator. Coronatus autem est hac vice die natali Domini an. 800 exeunte. Insuper Carolum an. III imperii sui mense Augusto in Francia moratum esse, colligi videtur ex diplomate, quod Idibus Augusti datum est Fortunato Gradensi an. III imperii Caroli, quem adiit Gradensis patriarcha, conquesturus mortem Joannis decessoris sui, e turre præcipitati a Mauritio Venetorum ducis filio, quod in [xxxiv] Gradensibus profert Ughellus. Improbabile enim est IV Augusti fuisse Carolum Romæ, ut vult diploma datum Paulino; et XIII, ejusdem mensis et anni esse in Francia, ut arguitur ex diplomate dato Fortunato. Arguitur, inquam, nam revera locum non prodit. His adde indictionem primam, quam profert diploma non convenire cum anno 805, quo non prima, sed undecima excurrerat.

V. Ex adverso forma characteris et cancellarii subscriptio admittendum pro vero suadent. Character enim, ut ex specimine in Appendice ponendo apparebit, sapit idem sæculum, quo scriptum dicitur, nempe VIII egrediens, vel IX intrans, ut conferendo cum Mabillonianis ejus ætatis exemplaribus deprehendes: præcipue si collatio fiat cum tabulis 23, 24 et 25 libri V De Re diplomatica. Cancellarii autem subscriptio omnino legitima videtur. Sic effertur a Palladio et Schonleben: *Jo. Jacob. Du Radoni scripsit et subscripsit. Male: nam penitus caracte-*

res et litteras, etsi descriptionis vetustæ æque ac barbaræ, intuenti patet, legendum esse: *Jacobus ad vicem Radoni*. Rado abbas erat, « quem (ait Mabillonius De Re diplom. lib. II, cap. 11, n. 5) Caroli Magni suarum cancellarium fuisse certum est. » Huic notarium nomine *Jacobum* fuisse, idem Mabillonius eod. lib. cap. seq. 12, n. 4, affirmat his verbis: « Hithero successit Rado abbas Vedastinus, qui notarios habuit Wigbaldum, Optatum, Jacobum Erkembaldum, et Windolaicum. » Sed ex lib. V tabella 25 in confirmationem nostri, sumi potest exemplum alterius sic subscripti diplomatæ: « *Jacob ad vicem Radoni.* »

VI. Ergo cum res ita se habeat, ἐν τριβῶν ἐπί διλογίῳ, vel saltem in bivio, et utrinque nutantem lateor. Forma characteris, adde et materiam, in qua scriptum est diploma (quæ est membranacea, vulga *pergamena*) non repugnat; imo convenit æprimè illi ætati. Scribæ legitima et inculpabilis est subscriptio. Insuper signum, sive monogramma indubitanter Carolinum est, et vel ipsi plumæ scribentis tractus, qui *Zifra* dici possunt, sed nihil significantes, et arbitrariæ, et non nisi ad ornatum positæ videntur, plane cum exemplaribus a Mabillonio exhibitis ita conveniunt, ut scriptores ejusdem mûsæ æmulos (ut est adagium) et ὁμοτίχους jurare non sit verendum. Verum cum ex opposito vitia in data loci et temporis appareant, et si qua alibi, hac quidem in re etiam capillus umbram habet, non auisim (lateor) sententiam proferre. Lector dijudicet æquus. Diploma quidem speciosum, sed num (ut est in proverbio) plus aloc quam mellis habet?

CAPUT XI.

Paulinus ad Aquense concilium an. 803 intervenit, tanquam apostolicæ sedis legatus.

I. Satis probabiliter cap. superiori, n. 3, opinati sumus, Paulinum Romæ anno 800 exeunte et an. 801 in eunte adfuisse. Cui opinioni pondus addit quod Paulinus an. 802 dirigatur a Leone III pontifice, tanquam apostolicæ sedis legatus ad concilium Aquisgranense, cui præsidet vicaria papæ præsentia. Cognitus ergo erat pontifici: et (si divinare datum est) cum Romæ fuit, probabile fit hanc provinciam demandatam, vel adeo doctrina et virtute claruisse, ut meruerit eam sibi demandari. Hanc Paulini novam extræ dioceseos fines profectionem, et honoris insigne in magna synodo prælatum nos docet Stephanus Baluzius, dum Capitulari Aquisgranensi anni 803 titulum hunc positum profert: « Capitulare Aquisgranense, sive Capitulare primum anni MCCCIII factum (ut videtur) in magna synodo, quando Paulinus patriarcha Aquileiensis vices apostolicæ sedis tenuit in Aquis. » Non gravabor hic transcribere notas ad hunc locum ipsius Baluzii, quæ sunt tomo II Capitular. pag. 1058, quibus validiora proferre ex proprio penu argumenta disido. Sic enim habet:

II. « Vetus nota adjecta codici Rhemensi, quæ hæc a Joanne Tilio translata est in librum primum Capitularium, hæc habet in margine prioris istorum Ca-

pitularum: *Tempore Adriani papæ et Caroli Magni imperatoris, quando Paulinus episcopus tenuit vices apostolicæ sedis in Aquis, fuit factum totum Capitularium propter hoc, quia homines volebant [Tilius volebant] dividere episcopia et monasteria ad illorum opus, et non remansisset ulli episcopo, nec abbati, nec abbatisæ, nisi tantum, ut velut canonici et monachi viverent. Puto autem hic erratum esse a librario, qui Adriani nomen hic perperam posuit, cum Leonis scribere debuisset. Conjecturam hanc adjuvat Hinemarus in epistola 44, pag. 765, ubi ait edictum Caroli, in quo tria priora capita istius Capitularis sancita sunt, editum a Carolo fuisse ad consultum Leonis papæ. Quod edictum ex integro, inquit, domnus Carolus Magnus imperator, cum interrogatione de corepiscopis, per Arnonem archiepiscopum ad Leonem papam direxit, et ad ejus consultum aliud edictum de non dividendis rebus ecclesiasticis et de episcoporum causis edidit, et apostolicæ sedis atque auctoritate sua confirmavit, et per omnes metropolitanas Ecclesias imperii sui perpetuo observanda dixit. De eadem re, cum mentione Paulini patriarchæ, agit idem Hinemarus in epistola 29, pag. 320, quæ integrior ex schedis celeberrimi viri Petri de Marca archiepiscopi Parisiensis edita est in appendice concilii Duziacensis. Itaque cum de aliis memorabilibus imperatoribus ac regibus loquimur, avi vestri Magni imperatoris Caroli non est prætereunda memoria: cui cum (sicut assolet) adulantium linguis subreptum fuerit, ut Ecclesiis de rebus suis præjudicium quoddam inferret, obsistentibus episcopis, et specialiter Paulino patriarcha, sicut vobis bene notum esse cognosco, adeo se recognovit, et Ecclesiæ ac episcopis satisfacit, ut præsens oris sui confessio ei non suffecerit, sed ad posteros suos, qui ex illius progente exoriturus erant, confessionis et correctionis suæ scriptum manu sua firmatum transmiserit: de quo edicto partem in libro vestro, qui appellatur Liber Capitularum imperialium, scriptum habetur Capitulo 77 ubi scriptum est: Quia juxta sanctorum patrum traditionem, etc.*

III. « Præterea cum in nota codicis Rhemensis scriptum sit ista acta fuisse tempore Caroli Magni imperatoris, manifestum est acta non fuisse tempore Adriani, sed tempore Leonis, qui sedi apostolicæ præsidente captum consilium est renovandi imperii in persona Caroli. Denique nusquam invenimus Aquisgranensem synodum, cui sedis apostolicæ legatio interfuerit, vivente Adriano fuisse congregatam. At vero in annalibus a Lambecio editis et in chronico Moysiensi legitimus, Carolum mense Octobri anni 803 congregasse universalem synodum in Aquis, ibique multa statuta fuisse, tam de politicis causis quam de ecclesiasticis. Duravit autem hic conventus, ut ego arbitror, ad aliquot menses, protractus nimirum usque ad initium anni sequentis. Argumento est nota, quæ Capitulari 3 anni 803 subjicitur in codicibus Palatino et Metensi. *Hoc fuit datum ab Aquis in tertio anno imperii domni Caroli Augusti,*

quando synodus ibi magna fuit, id est universalis, ut loquuntur annales supra laudati. Itaque si cui synodo Aquisgranensi sub Carolo Magno habitæ interfuit apostolicæ sedis legatio, par est existimare id contigisse in ista, ad eamque referendam esse legationem Paulini.

IV. «De eadem synodo Aquisgranensi intelligendum puto hunc locum ex epistola Alcuini ad Carolum Magnum quæ præfixa est libris De Fide sanctæ Trinitatis: *Tempore celeberrimi conventus, quo sacerdotes Dei et populi prædicatores Christiani in unum imperiali præcepto conveniunt. Et paulo post: Vestræ probationis [xxxv] expectat iudicium, si digne meus iste labor in sacerdotales procedere valeat aures.* Falſuntur ergo Baronius ad an. 789, et Cellotius in notis ad quaterniones Hincmari pag. 459, dum scribunt hoc edictum promulgatum fuisse anno vigesimo regni Caroli, hinc decepti, quod in vulgatis editionibus Capitularium, ante notam marginalem codicis Rhemensis apposita est nota anni, quo priora 72 capita libri primi Capitularium sancita sunt, quam illi non satis distinxerunt a nota, quæ pertinet ad capitulum de non dividendis rebus Ecclesiæ.»

V. Huc usque Baluzius, cujus rationes ipsius verbis placuit transcribere, ut assertionis suæ sit ipsemet propugnator. Quæ quidem illi adeo efficaces robustæque visæ sunt, ut his non dubitavit retundere, quæ ex epistola 44, cap. 30, Hincmari collegit Sirmondus, videlicet post sancti Bonifacii obitum nullum in Gallia aut Germania temporibus Pipini, Caroli Magni et Ludovici adfuisse legatum apostolicæ sedis. Sic enim ait lib. v, cap. 45, n. 6, addit. ad Concord. sacerdoti et imperii Petri de Marca: «Cæterum istic puto observari debere, verum non videri quod legitur in illa Hincmari epistola, nullum ab excessu sancti Bonifacii legatum sedis apostolicæ in Gallia aut Germania fuisse temporibus Pipini, et Caroli, et Ludovici imperatorum, id est per annos nonaginta, ut ait Sirmondus in margine istius epistolæ Hincmariæ. Nam Paulinum episcopum Aquileiensem constat tenuisse vices apostolicæ sedis apud Carolum Magnum in Aquisgranensi palatio.» Vide notas ad Capitularia regum Francorum pag. 1058. Ita Baluzius, cui adeo ponderosa allata a se argumenta videntur, ut absolute pronuntiet Paulini legationem constare. Adde, quod Dupinius in Biblioth. in Carolum Magnum idem asserit sine hæsitatione, uti scriptor nuperrimus Historiæ Papatum in Leone III, edit. Hagæ-Comitis 1732, pag. 597, tom. I.

VI. Quamvis autem P. Ludovicus Celotius Soc. Jesu, in notis ad Quaterniones Hincmari, in annum vigesimum regni Caroli hæc refundat (quod refellit, ut mox visum est, Baluzius) factum tamen vel ex sola auctoritate Hincmari admittit, etsi de eo sileant historiæ: «Nulla nos movet, ait, historia, Paulini patriarchæ consilio et impulsu vehementer hanc rem perturbatorem a Carolo adhuc tum rege fuisse correctam, sed id facile credimus Hincmaro referenti, tum ob insignem Paulini auctoritatem ex san-

ctitate doctrinaque collectam, tum quod apud Carolum assiduus esset, et pluribus ab eo coactis synodis interfuerit. Rhemensis ipse (Hincm. I. L. de Prædest. ep. 1, ad Carolum regem) venerandæ memoriæ patriarcham Aquileiensem parochiæ appellat, ut ejus scripta, sicut Bedæ et Alcuini, cum vetustioribus patribus legenda esse affirmet.»

VII. Capite superiori expositum diploma Romanum arguit per mensem Augustum Romæ Carolum demoratum. Quod quidem si admittas, nihil adversatur huic Aquisgranensi concilio, Siquidem Carolus, sicuti hiemaverat Aquis, ita et Pascha ibidem celebravit; quod festum eo anno ad xvi Kal. Maii accidit, ut observat eodem an. n. 15 ex annalistis Laureshamensi et Metensi Cointius, apud quem num. 44 privilegium pro monasterio Acutiano datur Aquis, Idibus Junii an. m. imperii, etc. Ergo Idibus Junii adhuc erat Aquis. Deinde venit Moguntiam, et forte postea Romam. Conventus autem Aquisgranensis ceptus fuit (ut autumat Baluzius supra n. 3) mense Octobri an. 802, et quia plura actitata sunt, ut patet ex variis Capitularibus tunc latis, ad anni sequentis initium productus fuit, id est 803, qui ex sui terminatione notam temporis dedit Capitularibus, ut dicentur Capitularia anni 803.

VIII. Septem capitula complectitur Capitulare primum hujus anni, quæ omnia disciplinam Ecclesiæ tuentur. In primo enim, quod est *De rebus Ecclesiæ non dividendis*, zelus Paulini (ut supra, n. 2, non uno testimonio, præcipue Hincmari visum est) emicat, quo suggerente juxta Patrum traditiones res Ecclesiæ, cum sint vota fidelium, præia peccatorum, et patrimonia pauperum, statuit Carolus neque suis neque filiorum suorum se volentium imitari temporibus pati fore dividendas. In secundo, quod est *De electione libera episcopi per clerum et populum faciendâ*, omnino Paulinum auctorem cognosces sanctionis, quippe consonum est decretum hic latum privilegio, quod ipse a Carolo pro sua Aquileiensi Ecclesia impetraverat (Vide supra cap. 6, n. 4). Ex hoc nationem Paulini Foro-Juliensem arguimus supra cap. 2, n. 1, quia dicitur: «Episcopi perelectionem cleri et populi, secundum statuta canonum, de proprio diocesi eligantur.» In tertio, cautum est ut jura, privilegia, resque Ecclesiæ serventur, monasteriorum vastatore, et usurpatore eorum, pro homicida et sacrilego habito. In quarto, prius proponitur quæstio enata de chorepiscopis, an valide episcopalia exercerent, referturque quod ad sopiendas querelas Arnorem episcopum miserit Carolus, ut Leonem pontificem consuleret; quo respondente jam a patribus et canonibus eorum acta reprobari, quia vere non sunt episcopi, adeoque chorepiscopos omnes præcipere damnari, et in exilium mandari: «Ista vero omnes (subdit) maxime regni nobis a Deo commissi episcopi cum eodem Arnone, permittente præfato apostolico, mitius tractantes, jam dictos villanos episcopos inter presbyteros stauerunt.» Deinde ad decreta Ratisponensia, hoc item jam statuen-

tia, provocat. Cui concilio an. 792 interfuisse Paulinum vidimus capite 6. Cujus opus hoc esse hinc quoque argui potest, quod integrum hoc caput referatur lib. vii, c. 260, quem librum ex canonibus decretisque, a Paulino præcipue latis, confectum esse testatur collector ejus Benedictus Levita in præfatione lib. v præfixa. In quinto, chorepiscoporum licentia coercetur, ne impositione manuum (quod munus est solius episcopi) Spiritum sanctum tradant in sacris ordinationibus, invalidis, si attentaverint, declaratis. In sexto, ordinatorum presbyterorum, vel diaconorum a chorepiscopis, ordinationis invaliditas nullitasque ostenditur, et a ministerio ordinis inepti judicantur et cassi. In septimo tandem præscribitur forma purgationis, cum sacerdoti crimen apponitur, videlicet, ut (sicuti consultum est per Leonem pontificem, et Patrum tam Græcorum quam Latinorum placita) non admittatur accusator, nisi ad normam canonum « cum legitimo numero verorum et honorum testium, » et diffamatus canonicè judicetur, sicuti si delator canonicè in querela processerit, definitur. Quod si crimina haud probata sint, et adhuc suo episcopo, vel clero et populo (suspiciosus remaneat), exemplo Leonis papæ, qui duodecim presbyterus in sua purgatione habuit, vel eo amplius si suo episcopo visum fuerit, aut necesse propter tumultum populi inesse perspexerit, et cum aliis bonis et justis hominibus, se sacramento coram populo super quatuor Evangelia dato purgatum Ecclesiæ reddat episcopus. »

IX. Hæc est capitulorum concilii Aquisgranensis summa, quorum materiam actitatem si spectes, spiritum præsentis Paulini prospicies.

CAPUT XII.

Paulinus convocat concilium Altini, in causa necis Joannis Gradensis patriarchæ.

I. Reversus Paulinus ab Aquisensi concilio, adolescentente anno 803, excepit historiam immanis facinoris Joannis ducis Venetorum, qui sub finem præcedentis, vel initio præsentis anni Joannem patriarcham Gradensem e turri præcipitem dederat; cujus facti relatione commotus, synodum Altini congregans de more hebdomada tertia post Pascha, hoc est intra diem 9 et 16 mensis Maii, post varia de fide, Ecclesia, cæterisque agi consuevis tractata, [xxxvi] egit quoque de vindicanda optimi præsulis nece, et data epistola ad Carolum imperatorem, ab eo ultionem sceleris statuit implorandam. De hac synodo et epistola pluribus actum est in Dissertatione 6 ad quam te, lector optime, ne crambem recoctam habeas, remittimus. Ibi enim de loco et tempore concilii agitur: hic nonnisi factum, et facti causam originemque proponimus.

II. Andreas Dandulus satis jejune fontem mali prodit: Joannes dux (ait) sumpta occasione Mauritium filium suum cum navali apparatu Gradum misit, ut Joannem patriarcham interficeret. Mauritius autem cum furore civitatem invasit, in qua invasione patriarcha captus a Venetis graviter vulneratus est, et

A de turri altissima palatii sui ad ima dejectus exspiravit, cujus sanguis in testimonium mortis suæ in petris præsentialiter apparet. » Hæc Dandulus in Chronico lib. vii, cap. 14, § 23. Scriptor ad an. 1354 vitam portrahit. Ergo signum hoc cruentæ necis per quinque sæcula cum dimidio durasse necesse est. Quam autem Joannes dux occasionem se sanguine sacerdotali poluendi sumpserit, ab aliis petendum est.

III. Enimvero non justam fuisse, imo omnimodis injustam, desumitur a Petro Marcello in Vitis ducum Venetorum, in Mauritio duce septimo, qui et Joannem patriarcham « virum inclytæ justitiæ » nominat, et Joannem ducem, Mauritiumque, filium « impium impii patris, se infando parricidio nulla justa de causa astrinxisse » assertit. Alii abusum potestatis in tyrannidem vergentis, alii vita moresque improbos Joannis ducis et Mauritii filii in causam vocant, quod Joannes patriarcha Gradensis ipsos non semel paterne reprehendit, et ob hæc eorum indignanter animum offenderit.

IV. Propior tamen causa videtur et verior quam afferunt Sigonius De regno Italiæ lib. iv, Baronius ad an. 802, n. 10, Pagius eodem an., n. 3, Ughellus tom. V Ital. sacr. in Gradensib. n. 15, inter nostrates scriptores Palladius junior part. 1, lib. iii, ex proximis Ludovicus Schonleben in Annalib. Carniolæ ad an. 802, et P. Irenæus a Cruce, Carmelita excalceatus in Historia Tergestina lib. vii, cap. 10, et ex remotis a regione nostra præter allatos, Cointius ad an. 803, n. 2. Est autem hujusmodi. Mortuo Obelerio episcopo Olivolensi, gratificandi ergo imperatori Græco Nicephoro, Christophorus natione pariter Græcus ad cathedram implendam ope ducis Joannis electus est. Quod ægre ferentes Obelerius et Felix tribuni, Joannem Gradensem patriarcham adierunt, ne manus imponeret electo. Quod et præstitit, ipsumque a communionem fidelium inasuper semovit. Hinc probabile fit, quod ait Palladius, ipsum hæresi fuisse infectum. Iracundia ex hoc dux exardescens mandat Mauritio filio, ut classe instructa Gradum subeat, et de Joanne patriarcha vindictam sumat. Jussionem crudelis parentis non degener filius implevit, et præsullem vulneratum, in alta turri prius sublatum, dein præcipitem dedit. Tanto facinore commotus Paulinus, synodum cum cogeret Altini, de ultione sacerdotalis sanguinis imploranda a Carolo deliberandum proposuit, et quod deliberatum fuit, perfecit.

V. P. Irenæus a Cruce l. c. ex vetusto codice ms. asservato in bibliotheca Carmelitarum excalceatorum Venetiis, hanc historiam se habuisse profitetur, dicitque causam, ob quam indigne tulerint tribuni Venetorum electionem Christophori fuisse, quia scilicet erat germanus Longini, Ravennatensem exarchatum in Italia pro Nicephoro tenentis. Verum bonus Pater enormiter fallitur; primo, quia in censu exarchorum unicus Longinus apparet, qui missus fuit in Italiam a Justino imperatore Constantinopolitano an. 567. Secundo, quia exarchatus dignitas jam sublata fuerat

a Pipino patre Caroli Magni an. 752 pulso Eutichio ultimo exarchorum in Italia. Non ergo an. 803 ullus exarchus, cui esset germanus electus Christophorus.

CAPUT XIII.

Paulini decessus annus, mensis, dies statuuntur.

I. Ex his, quæ huc usque dicta sunt, videre potes jam ad an. 803 vitam produxisse Paulinum. Hinc satis mirari nequeo curram factum sit, ut apud non ignobiles chronologos historicosque decessus ejus ante annum 804 reponatur, cum manifestissime ex factis appareat, illum usque ad hunc annum in vivis fuisse. Ipse quidem coegit concilium Altinense in animadversionem facinoris ducis Venetorum, quod facinus non perpetratum est, nisi exeunte anno 802, vel ineunte anno 803, quo tempore Paulinus Aquis erat, et præerat concilio, tanquam sedis apostolicæ legatus. Cum autem mensis, quo fato cessit, Januarius habeatur, necesse est in Januarium sequentis anni 804 ejus ad superos transitum collocare.

II. Corrigendi igitur sunt, qui præcedentibus anpis e terris sublato dicunt, quos inter est Onuphrius apud Bolland. in Vita Paulini, § 1, n. 7, qui Paulino assumpto ad cathedram Aquileiensem an. 776 dans annos sedis 25 cogitur dicere anno 801 excessisse. Etenim circa finem anni 776 ad insulam promotus, æque circa finem anni 801 annum 25 regiminis consummaverat, sicque vel mensem decessus ejus antevertere necesse est, vel supra annum 25 aliquot menses, vel saltem dies sedi ejus sunt dandi. Utrumque tamen falsum mox videbitur, quia episcopatus ejus tempus ulterius processit.

III. Hermannus Contractus in Chronico ad an. 802 sic habet: « Paulinus patriarcha Forojuljensis, seu Aquilegiensis obiit. » Quod totidem verbis habent Annales Fuldenses, et qui a Lambecio editi, et qui hoc secuti sunt Bellarminus de Scriptoribus ecclesiasticis, Baronius noster, et Pagius, qui anno 802 ex his annalistis chronistisque hoc idem proferunt. Verumtamen hic omittendum non est quod Bollandistæ ad vitam sancti Paulini § 7, n. 26, adnotarunt: « In chronico Hermannii Contracti, quo usi sumus, altum de obitu Paulini silentium. » Nos quoque vidimus, quem inter cæteros Germaniarum rerum scriptore edidit Pistorius (edit. Francofurti 1583) et Paulini nomen nullatenus cernitur. Quomodo autem factum sit ut in vulgatis ab Henrico Canisio Hermannii editionibus hæc verba irrepererint, aliis sit divinare. Tantummodo sufficiat hic commonuisse Contracti fidem saltem notare; et annalistas, qui iisdem verbis rem eandem habent, alterum ab altero transcripsisse sine delectu et examine.

IV. Nonnulli anno sequenti, videlicet 803, denatum Paulinum faciunt. In quorum consuetudine videntur reponendi ipsi Bollandistæ, et Labbeus in Bellarminum de Scriptoribus eccles. Dixi *videntur reponendi*, Etenim sub dubitationem mentem suam produunt. Ibi quidem his verbis: « Quo fortassis anno (nempe 803) ineunte obiit Paulinus, mense Januario, qui secundum calculum Gallorum, anno a Paschate auspiciantium, anno

præcedenti accensebatur. » Labbeus autem sic « Obiit die secunda Januarii anni 802, aut potius sequentis. » Sed de die, infra ejus sententia expendetur, et excludetur. Verum neque hoc anno 803 obiisse, gesta ejus in concilio Altinensi hoc ipso anno circa mensis Maii dimidium coacto (ut dictum est in Dissert. G) testatum faciunt. Cum autem et hi et cæteri conveniant in assignando Januario mense obitui Paulini, restat ut ad sequentis anni 804 Januarii mors ejus amandetur.

V. Igitur anno 804 sistenda est Paulini e vivis emigratio ob necessariam consequentiam ex gestis ejusdem, ut mox visum est; sed etiam ne flocci facias copiam [xxxvii] nobilitatemque scriptorum, qui hoc asserunt. Primo enim sunt monumenta Ecclesie Aquileiensis et Forojullensis, sive Civitatis, quibus innititur Ferrarius, qui ipsemet idem affirmat. Huic adde Natalem Alexandrum, Gulielmum Cave, Fleury, Oudinum, quibus accensendus est Palladius junior, qui acta Paulini per annum 803 proferens, cogitur anno 804 fato functum latere. Cointius infra citandus ejusdem est sententia.

VI. De mense quo obiit Paulinus, controversiam emotam haud invenio; nisi cum Onuphrio sentiens, annos sedis 25 nec deficientes, nec excedentes statuere velis, complectentes tempus episcopatus. Qui (ut n. 2 dictum est) cum circa finem anni 776 assumatur ad fastigium Aquileiense Ecclesie Paulinus, et 25 integros annos eam sedem occupet, circa finem anni 801 decessisse, ut esset dicendum; adeoque non Januarii, sed vel Decembris, vel Novembris mense e terris ad cælos evolasse. Cum tamen annum 804 admittendum esse pro anno decessus ejus (ut visum est) non sit probabile, nec mensis, qui communiter ejus obitui assignatur, erit amovendus. Is autem Januarius est, ut usque nunc in festo ejus anniversario ritu peragendo assignato observatur.

VII. Non sic autem res procedit, si de die obitus loqueris, Philippus Labbeus in addit. ad Bellarminum de Scriptoribus eccles. « Obiit (inquit) die secunda Januarii. » Ferrarius « Cujus natalis (ait) 14 Nonas Januarii ab Ecclesia Aquileiensi celebratur: » et ex eo Miræus in auctario de Scriptoribus eccles. cap. 225, quem secutum se fatetur Oudinum. Verum die 11 Januarii obiisse testantur Ughellus, Cave, Fleury, Baillet, Natalis Alexander, Bollandistæ, qui excusant lapsum Ferrarii dicentes: « Videtur voluisse scribere 11 Idus Jan. » Hinc dixit male Moreri in Dict. histor. Bollandistas ad secundam Januarii reponere obitum Paulini, cum disertis verbis corrigant Ferrarium et sub die 11 Januarii vitam ejus affingant. Falluntur quoque qui die 2 vel 3 Januarii celebrare Ecclesiam Aquileiensem natalem ejus asserunt, quæ vere die 11 Januarii festum habet, ut patet ex veteribus officiorum ordinibus, quos *Kalendaria* vocant. Et in præsentiarum sub hoc die natalem ejus in diocesi Aquileiensi solemnem haberi, quotquot ad horarum canonicarum pensum solvendum tenentur, testes luculentissimi existunt. Nam etsi pro concurrentia diei

sexte infra octavam Epiphaniæ, quæ exclusione minorum festorum solemnior habetur per dies cunctos octavæ, a die xi excludatur; cum datur autem opportunitas, juxta rubricas de translatione festorum, officium persolvendi, apponitur die xi Januarii fuisse. Unde autem error Labbei et Ferrarii processerit, vide infra n. 11.

VIII. His adde, cum non semel Civitatenses adierim colligendi gratia ex vetustioribus memoriis, quæ in scriniis eorum asservantur, ea quæ ad scopum meum in edenda et illustranda scripta gesta que sancti Paulini conferre possent, quanquam perpanca nactus sim, injuria temporum (ut dicebant) dispersa, in archivio insignis collegii canonicorum ejusdem civitatis (quod patuit ope D. Laurentii a Turre, tunc canonici, nunc meritisimi decani, quem et grati animi causa nominò) offendi librum pervetustum membranaceum in folio, cui catena ferrea est apposita, in quo est regestam anniversariorum ecclesiæ Civitatensis, et sub mense Januario ad diem 11 ejusdem sic legitur:

Sanctus Paulinus
xi dantur pro festo xl denar^z
de plebe sancti Petri Sclavorum.

Hodie in libris distributionum sic habetur:

*In festo sancti Paulini patriarchæ
Aquileiensis et confessoris, fuit xi hujus,
pro honorantiis denarios vi.*

IX. Accipe quæ sub hac die varia martyrologia habent de Paulino, relata a Bolland. § 7, n. 27: «Natalem ejus celebrant hoc die Chartusiani Colon. in addit. ad Usuardum, Item Paulini patriarchæ Aquileiensis.» Idem habet Martyrologium Germanicum, in quo Aquileia Aglar appellatur. Ms. Martyrolog. sanctæ Mariæ Ustrajecten. «In Aquileia, Paulini patriarchæ.» Ms. Martyrol. monasterii sancti Martini Treviris: «Aquileiæ Paulini patriarchæ.» Ferrarius in catalogo generali sanctorum ex tabulis ecclesiæ Civitatensis et Aquileiensis: «Forojulio in Carnis, sancti Paulini episcopi Aquileiensis.» Et n. 28 sequidem Ferrarius: «Cujus natalis iii Non. Jan. ab Ecclesia Aquileien. celebratur.» Hic addunt Bollandiste: «Hæc Ferrarius, qui videtur voluisse scribere iii Idus Januarii.» Mirabitur fortasse non nemo, qui legerit (ut nos fecimus) Martyrologium Rhabani a Canisio tom. II Antiq. Lect. part. II editum, non inveniri memoriam sancti Paulini, cum invenit Caroli magni et Alcuini. Sed advertendum, non ibi horum uti sanctorum fieri commemorationem. Nam de Carolo, v Kal. Februarii sic est: «Obiit Carolus, » et nihil præterea. Et xiv Kal. Junii, de Alcuino sic: «Deposuit domini Alcuini; nullibi sancti, vel beati titulo apposito. Insuper res Aquileiensis Ecclesiæ, circa ejus sanctos, non nimium exacte apponuntur. Nam nec nomina nostrorum sanctorum callebat Rhabanus, cui sanctum Hermagoram nec nomine, nec dignitate fuisse cognitum apparet. Sic enim habet ad 12 Julii «iv Id. Julii. In Aquileia natales sanctorum Fortunati et Armigeri.» Scribere

debuerat: «Hermagoræ et Fortunati.» Sicuti vi Kal. Decemb. erravit, dum scripsit: «In Aquileia, Valentini episcopi.» pro Valeriani.

X. Hic non est omittendus Cointius, quin ad verbum proponatur. Quot enim habet periodos, tot sunt confirmationes eorum, quæ supra a nobis ex tenui penu nostro, antequam opera Cointii nancisceremur, produximus. Sic enim habet ad an. 804, n. 1 et seq.: «Annus quartus poni sæculi luctuosus Italiæ fuit, obitu Paulini patriarchæ Forojuliensis, et Petri Mediolanensis archiepiscopi, quorum insignia certamina pro tuenda fide catholica non omisimus. Obierunt Paulinus tertio Idus Januarii, Petrus septimo Idus Maii. Super anno quo Paulinus ad Deum feliciter migravit, duæ circumferuntur opiniones. Una est annalistæ Fuldensis, apud quem ad annum Redemptoris octingentesimum secundum hæc leguntur: *Paulinus patriarcha Forojuliensis obiit.* Altera est Ferrarii, qui vitam sancti Paulini concinnavit ex monumentis Forojuliensibus, ejusque mortem an. sal. 804 consignavit. Prior Baronio multisque placuit. Imus in posteriorem, serie rerum gestarum accuratius examinata. Paulinus enim Akinense concilium ante annum Redemptoris octingentesimum tertium celebrare non potuit, habita ratione tumultuum, quibus antea Constantinopolis et Gradus agitata. Ferdinandus Ughellus (quamvis a Baronio non recedat) Urbanum, quem Paulino proxime sufficit, patriarcham non agnoscit ante annum reparatæ salutis octingentesimum quartum.

XI. «Controvertitur et dies obitus. Moritur Paulinus apud Labbeum die 2 Januarii; apud Ferrarium iii Non. Jan.; apud Bollandum iii Id. Januarii. Citat hic auctor varia martyrologia, quæ Labbeo et Ferrario præferri debent. Ex hac nota ii quæ diversos numeros (secundum videlicet, et undecimum) pro receptis variarum gentium characteribus significat, processit error Labbei. Paulinus enim animam creatori, non secunda, sed undecima die reddidit. Et Ferrarius, Iduum loco, Nonas perperam scripsit. Ex hac enim vita Paulinus non tertio Nonas, seu die tertio Januarii, sed tertio Idus Januarii, seu die undecimo Januarii discessit.» Prosequitur autem funus ejus sic.

XII. «Sepultus fuit Paulinus apud Forojulium, in majori basilica, ubi concilium anno Christi septingentesimo nonagesimo quinto (hic errat Cointius, nam anno Christi septingentesimo nonagesimo sexto concilium [xxxviii] suum cepit, ut late probavimus in Dissert. de concilio Forojuliensi) celebrat. Ejus epitaphium ex Alcuino sic refertur (Habebis in Append. I nostra n. 2, poem. 2):

Hic Paulinus orans toto requiescit in ævo,
Hocque cubile pater dignus dignetur habere.
Invidus hoc templum nunquam pertransit bestis,
Ne charos animis subito disjungat amicos,
Quos Christi charitas charos conjunxit amicos.

Hos versus exaratos ab Alcuino credimus, Paulino in vivis superstite; sed mendum in primis irrepsisse, ibique non *requiescit*, sed *requiescat* legendum

susplicamur, quia sequitur in altero modus pariter oplativus *digneur*. Quos amicos, in Christi charitate conjunctos, nec in sepultura sejungendos, postremi laudant versus, ii nobis non alii videntur a Paulino et Alcuino, quos sæpe pro Christi causa conjunctis animis et armis pugnasse, simulque de pravis dogmatibus triumphasse comperimus. Versuum igitur supra descriptorum is est sensus. Utinam Paulinus, hic (id est in ecclesia Martiniana) requiescat, ibique sepulturam accipere dignetur, ut in eadem tumultus basilica cum Alcuino resurrectionem expectet. Aliter res cessit. Paulinus (ut dictum est supra) conditus fuit in primaria Foro-Julienensis patriarchatus ecclesia. Turonis vero mortuus est Alcuinus hoc eodem anno, in die festo Pentecostes; et in æde Martiniana, cui presidebat cum abbatis titulo, sepultus est a Josepho Turonensi metropolitano. Hæc omnia belle et scite Cointius.

XIII. Ex conjecturis autem, quas circa ortum ejus cap. 2, n. 5 concinnavimus, dicendum superest ætatis suæ anno præter propter 78, sedis vero patriarchalis 28 e terris ad cælum evolasse.

CAPUT XIV.

Paulini sanctimonia.

I. Huc usque quæ ad chronologiam spectant, in Vita Paulini nostri suo ordine cuncta digessimus. Nunc quæ non alicujus temporis certa periodo comprehensa, sed quæ totam annorum ejus seriem illustrarunt, sunt persequenda. Ea sunt sanctitas morum, conversationisque probitas, et doctrina. Illa affectus diriguntur ad consecutionem boni; hæc intellectum ad veri cognitionem assequendam: sic ex utraque perfecti viri forma procedit, quem malitia non corrumpit et ignorantia non obæcat, imo sapientia illuminat et optimum sanctimonia constituit. De doctrina Paulini, capite sequenti agemus. Nunc de probitate ejus et virtutibus, quibus sanctitatis titulum adeptus est, prosequamur.

II. Ut ab illa ordiamur virtute, quæ cæterarum basis est et fundamentum, et sine qua impossibile est placere Deo, a fide, inquam, Paulini: ea adeo inter cæteras emicat, tot in laboribus, peregrinationibus, coactis conciliis, libris editis ejus gratia, ut sicut in se ipsa prima est omnium, ita in vita Paulini primas tenuisse dicenda sit. Cum hostibus fidei eminens cominusque pugnavit, cum et proximas Avarum et Caranthanorum nationes prædicationis officio ad Christi fidem perduxerit, et tanto orbe dissitas a se Hispaniarum aliarumque gentium regiones, hæresi Felicianæ vel aliis erroribus laborantes, synodorum coactione, librorum descriptione, verbi Dei prædicatione egregie adjuverit. De his audiendus Alcuinus, qui ut intimior Paulini amicus, et in certaminibus pro fide susceptis dignus commilito, strenuitatem ejus optime noverat, quam sic quoque commendat, cum epist. 112^a petit doceri, quid consilii ceperit circa missionem Avaricam, quam a Paulino suscipiendam palatini et aula universa præstolabantur. Sed quam plurimorum, inquit, in te, pater opti-

A me, oculi respiciunt, quid vestra veneranda sanctitas^s facere velit. Quia et vicinitas locorum tibi competat, et sapientiæ decus suppetit, et auctoritatis excellentia tibi appetit, et cuncta conveniunt, quæ tali operi necessaria esse videntur. Ideo meæ parvitatæ curiositas propterea hujus sanctæ rei desiderat veritatem, et tuæ consilium deposcit prudentiæ, vel quid exinde agere tam bona voluntas deliberatum habeat, agnoscere flagitat. Opus enim arduum est, sed ipsa attestante veritate, omnia scimus possibile esse credenti. Et qui de persecutore fecit prædicatorem, et de stercore erigit pauperem, ut sedeat cum principibus, ipse potest de arida cordis mei caute rivulos vivi fontis, et in vitam salientis producere æternam: quanto magis de vestro pectore abundantissimo flumina Gehonica, fluentia per totam Nilotici ruris latitudinem, ad fecundandos diversi generis flores diffundere valet? Audiatur, obsecro, per te unanimis tuæ charitatis filius, quid paterna prævideat agendum providentiæ. Certissimum itaque consilium salutis per os illius sperari debet, cujus pectoris septiformis consilii inhabitator dignoscitur.)

III. Quia vero tunc temporis hæresis Felicianæ permaxime exagitabat Dei Ecclesiam, et quædam disputandi libido, num animæ sanctorum ante diem extremæ distractionis ad cælum conscendant, importunam doctoribus sacris creabat molestiam, quibus addebatur nova tunc invecata baptizandi ratio, alia ab ea quæ jam invaluerat per trinam immersionem, quæ disciplinæ Ecclesiæ non nimium negotii facessebat. De his agere Paulinum invitatur epist. 81 et ad conficienda prava dogmata, et ad perniciosas in disciplina novitates retundendas compellat. Sic enim post recensitos errores habet: « His et hujusmodi spiculis de pharetris (ut æstimo) exemptis peridiæ, unitatem sanctæ et catholicæ Ecclesiæ, et veritatem universalis fidei aliqui vulnerare nitentes etiam, et spurcissimis eorum sæcibus limpidissima ecclesiasticæ fidei pocula inficiunt, et nuptiale vinum quod Christus ex aqua virgini matri (Ecclesiæ scilicet sanctæ) salubriter potandum convertit, iterum in aquas stultitiæ converti conatur. Sed tuum est, o pastor electe gregis, et custos portarum civitatis Dei, qui clavem scientiæ potenti dextera tenes, et quinque lapides limpidissimos læva recondis, blasphemantes exercitum Dei viventis Philistæos in superbissimo Goliath uno veritatis ictu totos contere. » Et paulo post: « Ad te omnes aspiciunt oculi, aliquid de tuo affluentissimo eloquio cæleste desiderantes audire, et ferventissimo sapientiæ sole frigidissimos grandinum lapides, qui culmina sapientissimi Salomonis ferire non metuunt, per te citius resolvì expectantes. Tu vero, lucerna ardens et lucens, etc. » Panegyris quidem ea epistola est fidei Paulini, dignaque ut tota legatur; quam habebis in Appendice 1, n. 1, epist. 3 cum cæteris Alcuini ad eundem Paulinum.

IV. Optaverat Alcuinus ut ad minus peritorum in-

^a Vide Appendicem 1, n. 1, epist. 5. (Patrol. tomo CI).

doctrina fidei conuomodum facilis planaue fidei formula conscriberetur, quæ leui negotio memoriz mandari potuisset, et regi Carolo auctor fuerat, ut alicui provincia demandaretur. Hoc præstitit Paulinus, *regulam fidei* scribendo planissimis versibus, ad captum idiotarum accommodatissimam. Opus commendat et auctoris fidem eadem epistola Alcuinus. « Cum sacratissimæ fidei vestræ libellum, inquit, recensui, catholicæ pacis puritate ornatum, eloquentiæ venustate iucundissimum, sensuum veritate firmissimum, totius animi mei habenas in lætitiâ laxavi Quam plurimis profuturum, et pernecessarium fecistis opus in catholicæ fidei taxatione, quod diu optavi, et sæpius domino regi suasi, ut symbolum catholicæ fidei planissimis sensibus, et sermonibus luculentissimis in unam congregaretur chartulam, et per singulas episcopalium regiminum parochias daretur presbyteris legenda, memorizque commendanda, quatenus licet lingua diversa loqueretur, una tamen fides [xxxix] ubique resonaret. Ecce, quod mea optavit humilitas, vestra implevit aubilitas. Habet apud salutis nostræ auctorem perpetuam, scilicet et hujus bonæ voluntatis mercedem, et hujus perfecti operis apud homines laudem. Semper ferventissima charitas vestra, castra perpetui regis undique invictissimis fidei clypeis munit, ne antiqui hostis versutia, aliqua ex parte, aditum suæ nequitiz valeat invenire. »

V. Paulinum autem virum justum, qui sic ex fide vivebat, juxta Apostoli dictum, spe quoque innixum, amore in Deum raptum, pietatis ac religionis officiis intentum, et charitate proximi vulneratum fuisse, non est quod dubites. Quia enim animi strenuitate adortus fuerit hæreses, quaque in Deum fiducia fretus, audi ex ejus ore testimonium. « Quapropter (aiebat in concilio Francofurtensi) ego Paulinus, licet indignus peccator, omniumque servorum Domini ultimus servus... juxta exilem intelligentiæ nostræ tenuitatem, sancto perdocente Spiritu, corde, lingua, stylo contra eorum vesanias, qui rectæ fidei sunt adversarii respondere non formido. » Et dirigens Carolo regi tres libros contra Felicem, hæreseos parentem, scribebat : « Juxta parvitatæ meæ intelligentiam, li et pigrioris ingenii obsistat possibilitatis facultas, scribere tamen quæ me contingit pro causa fidei contra persistentes pravi commenti objectiones, qualicunque non renuo stylo. Scio enim, qui dixit : *Aperi os tuum, et ego adimplebo illud.* » Hoc est enim insigne veræ spei, ut quantam homo de propria diffidit, tantam de divina sibi virtute promittat. Qua quidem suffultus Paulinus tot adiit pericula, tot injurias pertulit, tot itinera confecit, tot labores exantlavit, tot adversa voravit. Hujus generosissimæ virtutis monumentis non semel opera sua respersit, præcipue librum Exhortationis ad Henricum, cujus capite 10 sic aiebat : « Quid, rogo, homini sufficit, cui ipse conditor non sufficit? Quid ultra quærit, cui omne gaudium et omnia suos Redeemptor esse debet? » Et cap. 40 exspectatione futuræ vitæ elatus, scribe-

bat : « Semper cor nostrum promissa cœlestia meditetur : omnia terrena quæ possidemus, in futurâ cœlestis regni mansiones transferamus. Nam credimus, quia cum a carnis vinculo anima nostra fuerit absoluta (si bene ac recte coram Deo vixerimus) mox in occursum nostrum angelorum chorus occurret, omniumque sanctorum agmina in nostros miscébuntur amplexus. » Plurima, eo libro sparsim posita, virtutis hujus legenti occurrunt testimonia.

VI. Eximia vero in Deum Paulini charitas fuit. Hinc sic exorditur librum ad Henricum : « O mi frater, si cupias scire quam perfectissima et plenissima justitia est Deum toto corde amare, illique tota adherere voluntate, qui est summum bonum! Summum vero amare bonum summa est beatitudo. Qui Deum amat, bonus est; si bonus, ergo et beatus : quem quanto quis ardentius amat, tanto melior efficitur. » Hoc charitatis igne succensus gloriam dilecti Dei summopere promovere et dilatare curavit. Præcipue vero erga Christi Domini vitam passionemque mire afficiebatur, ut totus in ejus amorem exarsisse videretur. « Consideremus (aiebat lib. cit. cap 21) quis est, qui nos pretioso sanguine redemit, et quid ei debeamus, qui nos cum tanta penuria redemit. Si terrenos parentes cum tanto affectu diligimus, qui parvo tempore pro nobis sustinuerunt laborem, nonne magis nobis cœlestis Pater noster amandus est, qui pro nobis cruci affixus est? » Et infra : « Et cum tanta nobis beneficia præstet, nihil quærit a nobis, nisi ut diligamus eum, et animas nostras et corpora impolluta ei servemus, ut ille in nobis semper habitet, et nos in illo permaneamus. » Et vere pectus illius factum mansionem Dei per charitatem agnoverat Alcuinus, qui ei scribebat epist. 62 : « Tuum sanctissimum cor terra est repromissionis, sapientiæ melle manans, et suavissimæ charitatis luce redundans, in qua verus et gloriosus Salomon virtutum gemmis templum pulchræ habitationis suæ majestati construxit, non Chaldea flamma periturum, sed æterna pace mansurum, in quo sancta sanctorum summo et vero pontifici soli Christo pervia, non semel in anno, sed semper in æternum. »

VII. Ab eodem quoque charitatis in Filium ardore, flamma amoris exardescerebat in matrem ejus Mariam semper virginem. Cum ex doctrina Felicis, Christum secundum carnem Filium Dei tantummodo adoptivum asserentis, præcipuus et omnium excellentissimus titulus Virginis impeteretur, matrem scilicet Dei esse tantummodo nuncupativam, non veram, exarsit quantocius zelus Paulini in blasphemum virum, et manus admovit, ut notabilem in diademate Virginis splendidiorem gemmam firmaret. Audi pauca verba ejus, ex capite 15, lib. 1 contra Felicem : « Si ipsa venerabilis Virgo non genuit verum Deum verumque hominem in singularitate personæ... quo ergo pacto catholica Ecclesia, una in toto orbe terrarum diffusa, beatam virginem Mariam, dulce mihi et venerabile nomen, Theotocon (hoc est, Dei genitricem) libera publicaue voce confiteri non cessat? »

Vide præcedentia ibidem et sequentia, in favorem A
matris Dei pari zelo conscripta.

VIII. Qui adeo Deum, Dei Filium, matremque ejus diligebat, æquali reverentia religionis prosequeretur quem sciebat colendum non minus ac amandum. Ea propter quæ ad cultum decusque Ecclesiæ Dei spectare videntur, sic pro virili curavit, ut alte invecta ad nostram usque ætatem, quæ induxit, perseverare gloriemur. Talia quidem sunt, quæ in synodo Foro-Julienſi de vesperis Dominicæ diei statuit can. 13 : « Diem Dominicam, inchoante noctis initio, id est vespere sabbati.... quando signum insonuerit, vel hora est ad vespertinum celebrandum officium.... cum omni reverentia et honorifica religione venerari omnibus mandamus Christianis. » Tale quoque est illud, cujus meminit Walfriðus Strabo (De rebus ecclesiasticis cap. 25) videlicet « circa immolationem sacramentorum hymnos, vel ab aliis, vel a se compositos, celebrasse. » Hæc quidem aliquantulum in dies nostros perseverare, præsertim in pagorum ecclesiis, quæ novarum rerum curiositati aditus minus patet, videmus, uti dicimus, cum de utrisque suo loco peculiarem facimus mentionem. Primo quoque illius concilii canone obviam in ministrorum Ecclesiæ irreligiositatibus, ne decus, quod in percurrendis sacrorum rituum muniis, vel in pensu horarum canonicarum solvendo, vel sacrosanctorum mysteriorum actione a priscorum Patrum sanctionibus exigitur, pessumdetur. « Primum, igitur (inquit) ut juxta prisca Patrum divinitus editas sanctiones nullus Domini sacerdotum, vel quicumque sub canone constituti, canonicas, quipimo apostolicas ignorantes aut parvi pendentes definitiones, inordinate vel inhoneste in domo Dei, quæ est Ecclesia, conversentur, sed in suo ordine cunctis persistentibus, pulchritudo ecclesiastici decoris inviolata permaneat. » Hinc ut ministri Ecclesiæ, expediti ab omni aula militæque negotio, ad templum actionesque sacras liberius libentiusque festinarent, auctor fuit Carolo Magno a militari servitio clericos dimittendi, ut patet ex fragmento 1 ejus ad regem epistolæ, et ex verbis in fine libelli Sacrosyllabi prolatis. Qua in re est Caroli præceptum inter Capitularia regum Francorum ad an. 803, cap. VIII, quo id quod Paulinus exoraverat, lubens concedit.

IX. Paulinus ergo, qui circa divinum cultum, decus Ecclesiæ, ministrorum ædificationem adeo sollicitum religiosumque se præbuerat, quo studio et animi alacritate in Deum effusus orationis officio credendus erit? Spiritus Dei unctione perfusus, imo impinguatus videbatur Alcuino, qui se ejus precibus commendabat, quod in iis plurimum se fidere testatur. Sic enim ait epist. 113 : « Et si nomen Paulini mei, non in cera quæ deleri potest, scripsi, ne, quæso, obliviscaris in tuis sanctis orationibus amici tui Albini, sed in aliquo memoriæ gazophylacio reconde illud, et profer eo tempore opportuno, quo panem et vinum in [x] substantiam corporis et sanguinis Christi conservaveris. » Quod et poemate 214 in-

stantius repetit, memorans donum lacrymarum, quæ Paulinus orationes suas conspergebat et sacrificia :

O Pauline pater, pastor, patriarcha, sacerdos,
Pars animæ melior, nostræ pars inclita vitæ,
Sis memor Albini sacris altaribus astans,
Et dulces inter lacrymas super ora fluentes
Dic : Misere, Deus, nostro clementer amico,
Criminibusque suis veulam largire benignus,
Ut te cum sanctis liceat laudare per ævum.

Præstitisse Paulinum, quod Alcuinus exostulabat, argumentum est ultronea orationum suarum exhibitio duci Foro-Julienſi Henrico, statim ab initio suæ ad eum *Exhortationis*, videlicet se offert, polliceturque precaturum, ut Deus cor ejus charitatis flamma succendat. « Quatenus, ait, hoc beatissimo bono abundare te faciat, charissime frater, ipse qui est hoc bonum, quotidianis precibus integro cordis desiderio eum, etsi indignus, deprecari studeo. » Quod autem ipse faciebat, aliis quoque faciendum suadebat : qua de re præcepta dabat affatim congrua, et prudentia cælesti referta : « Omne opus (ait) cod. lib., c. 28) quodcumque inchoaveris facere, primum invoca Deum, et gratias ei age : et cum consummaveris illud, similiter fac. Invoca Deum ex toto corde tuo, et invenies eum. Et cum inveneris, ne dimittas eum, ut jungatur mens tua in amore ejus. Hoc, mi frater, stude in vita tua, et orationem tuam puram offer Christo Domino. Ne cogitationes hujus sæculi superflue conturbent cor tuum, neque in diversa rapiatur mens tua. Memento enim te sub Dei stare conspectibus, qui occulta cordis perspicit, et secreta mentis tuæ novit. Vigilanter ergo et assidue assiste in conspectu Dei in tempore orationis, ut imminet diaboli tentationem facilius possis effugere. Si enim cogitationes hujus sæculi malæ et sordidæ turbant cor tuum, et cogunt illicitum aliquod perpetrare, per orationes puras et vigilias sanctas depellantur ab anima tua. Oratio namque grandis munus est animæ. Per orationes purissimas omnia nobis utilia tribuuntur a Domino, et cuncta noxia effugantur. Et ut ne diutius de hoc disputem vel immerer, sicut ex carnalibus escis alitur caro, ita ex divinis eloquiis et orationibus interior homo nutritur et pascitur. » Hæc sunt quæ Paulinus de orationis studio theoremata proferebat.

X. Ejusdem autem charitatis ignis altera flamma in Deum rapiebatur, altera pariter ferebatur in proximum. Encomium perfectissimi Dei, et fratrum amoris, Paulino texuit Alcuinus epist. 62 his verbis : « Quid in tam affluente tui cordis thesauro non invenitur? cujus habitator ille agnoscitur esse, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi ; qui habet clavem David, aperit et nemo claudit, claudit et nemo aperit, et quæ vult, in arcano pectoris tui thesauro clave sapientiæ claudit. Hæc sanctissima somniantis Jacob scala, per quam cæli secreta septennis spiritalium charismatum gradibus pia penetrare solet intelligentia ; et iterum ad ædificationem subjecti sibi populi, fraterni amoris passibus descendit, ut fiat doctor ecclesiasticus, divinæ contemplationis cum Maria compos, et iterum cum Mar-

tha ad Dominicæ mensæ convivas sedulæ administrationis sollicitus. » Sed audiamus ore proprio loquentem Paulinum, et præcepta charitatis fraternæ prominentem, libro *Exhortationis* sæpius citato, et sæpius deinceps citando, quia cum ex abundantia cordis os loquatur, testis est locupletissimus virtutum Paulini, et imago animæ ejus; unde scite de eo epist. cit. Alcuinus: « Te agnosco de æterno charitatis thesauro affluenter nova proferre et vetera, et in fide fraterni amoris pennam tinxisse pietatis. » Igitur cap. 22 sic scribit: « Habeamus in nobis dilectionem Dei et proximi, quia qui diligit proximum, legem implevit; qui autem e contrario odit, homicida est. Qui diligit fratrem suum, in tranquillitate est cor ejus: fratrem vero odians, tempestate circumdatus est. Quod tibi non vis fieri, ne proximo tuo cupias evenire. Si eum videris in bonis actibus conversantem, congratulare ei, et illius gaudium tuum ducito, et si aliquid adversum patitur, illius tristitiam tuam deputa, et non solum justis, sed et peccatoribus condole. Ne simulato corde unquam diligas proximum tuum. » Amplitudinem charitatis, qua nulli non complectantur, innuit pariter cap. 66: « Ad omnes homines, ait, faciamus bonum; ad omnes dico, non per partes, non ad unum, vel ad duos, aut ad tres, sed ad omnes homines. Christus enim non pro sanctis tantum passus est, sed pro peccatoribus, et impiis, et sceleratis ascendit crucem, etc. Non sanctis tantum dedit Deus solem, et lunam, et pluvia, et omnia nascentia terræ, et omnes fructus qui oriuntur in terris; sed in commune omnibus hominibus... ut bonum nostrum, et elemosynæ nostræ, et charitas nostra, et patientia nostra, et humilitas nostra in commune omnibus hominibus distribuatur. » Si cap. 52 leges, pares amoris ad proximum characteres, invenies.

XI. Ex hac bipartita charitatis flamma zelus ille ortum trahebat, quo æstuabat, cum vel quæ ad Dei cultum pertinent, et disciplinam religionis tangunt, vel salutem proximorum congruunt, pessum ire cernebat. Hiuc ruinas fratrum condolens ex zelo, plorabat scribens cap. 55: « Quare non diximus cum propheta: Quis dabit capiti nostro aquam, et oculis nostris fontem lacrymarum, et ploremus die ac nocte vulneratos filios plebis nostræ? Quis idoneior luctus, quis planctus certior inveniri potest, quam quando unusquisque nostrum de anima perdita luget et dolet? » Hinc quoque in curam animarum segnes desidiososque rectores gravioribus verbis admonebat, quorum pars adhuc superest in fragmento, quod *De rectoribus* inscribitur. « Primum est, inquit, quod non verbis bene, sed exemplis male docent. Secundo, quod contra divinam voluntatem, et sacram institutionem, non tribus saltem (*Fortè* solum) hebdomadibus, sed multo tempore... in propriis non verentur non residere parochiis ac civitatibus, pro quo et destitutio divini cultus, et prædicatio in plebibus, et cura subjectorum negligitur, præsertim cum nec sacerdotali ministerio hujusmodi congruat discursus, nec canonicæ sit auctoritatis. »

XII. Ex zelo quoque nonoris Dei, et Ecclesiæ ejus sponsæ, procedebat robor illud invictum, quo immunitatem ipsius Ecclesiæ et jura, invicti animi constantia tuebatur. Sit exemplum coactio synodi Altinensis ex qua (nil veritus conterminorum Venetorum duces) scripsit epistolam, sollicitans Carolum imperatorem, nedum ad ultionem facinoris in sacerdotibus Dei perpetrati, sed ad legem ferendam, qua in posterum ecclesiasticæ libertatis immunitas cautius observaretur, et religiosius suspiceretur. Illius quoque sacerdotalis constantiæ pectoris testimonium ab Hincmaro profertur (Opuscul. 1, sive in Quaternionibus) quod hic haud est omittendum. Sunt verba Rhemensis episcopi: « Cum Carolo ab adulantium linguis subreptum fuisset, ut ecclesiis de rebus suis præjudicium quoddam inferret, obsistentibus episcopis, et specialiter Paulino patriarcha, adeo se recognovit, et Ecclesiæ et episcopis satisfacit, ut præsens oris sui confessio ei non suffecerit, sed ad posteros suos confessionis et correctionis suæ scriptum manu sua firmatum transmiserit. » Consule quoque diplomata privilegiorum, quæ a Carolo obtinuit, et conspicies ut plurimum libertatem Ecclesiæ ab eo vel servatam vel restauratam, cujus gratia sæpe Carolum adierat.

XIII. Disciplinæ quoque ecclesiasticæ in poenitentia taxatione (prout ætatis suæ severissimæ consuetudinis observatio exquirebat) rigidus erat exactor, ne nimia absolverentur indulgentia ad majora scelera committenda viam sterneret. Ea propter cum in concilio Francofordiensi ageretur de poenitentia Heistulfii, qui uxorem ex levi suspitione, unius tantummodo, [xli] nec æqui testis relatione necaverat; Paulinus ad normam canonum rigidiorum poenitentiam imponit: ut apparet ex ejus epistola ad eundem Heistulfum, qua dulcissimis quidem charitatis verbis ipsum alloquitur; verumtamen exigit ab uxoricida in vindictam criminis asperrimam plurimum poenitentium operum multam pendendam: proposita tamen optione, vel in monasterio sub manu abbatis se demittere ad laboriosa quæque regularis observantiæ perferenda, vel sub poenitentia publicæ canone diuturnis carnis macerationibus, omniumque oblectamentorum seclusionem vitam atterendo producere.

XIV. De cæteris autem virtutibus ejus quid eloquar? Prudentiam enim ipsius, rebusque in agendis discretionem, ipse totus quantus est Paulini liber Exhortationis satis superque testatur. Omni autem exceptione majus hac in re est ipsius Caroli (vere, nedum armorum bellicæ eventuum prosperitate, sed et mentis perspicuitate, Magni) judicium, qui cognita Paulini prudentia eum tot ad synodos accivit, tot conventibus præfecit, tot rerum Galliæ, Germaniæ, Italiæ, Pannoniæ ponderibus oneravit, et non impari semper invenit. Humilitas in suis scriptis passim elucet, cum se toties « minimum omnium servorum Dei » (ut in concilio Altinensi) vel « indignum peccatorem, omniumque servorum Domini ultimum servum » (ut in concilio Francofor-

ffensi); et vel se pigrioris ingenii, tenuisque capacitatis virum (ut in epistola nuncupatoria trium librorum contra Felicem ad Carolum regem) complat. Justitiam sic cordi habuit, ut comitem Henricum opportune monuerit a falsa pietate sibi cavere, quæ eleemosynas ex male partis quandoque suadet. Melius est, ait cap. 31, « aut ex paupertate sua pusillum quis tribuat indigenti, quam multum ex injusta acquisitione. » Cæterum in pauperes misericordem fuisse ne dubites. Aiebat enim cap. 48: « Pauperes honoremus, et suspiciamus Christum in ipsis, qui dixit: *Quandiu fecistis uni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis*, et Filii Dei erimus, et hæredes Dei, cohæredes autem Christi. » Et quod verbo suadebat, opere præstabat; nam *multas opes*, quibus donatus a Carolo fuerat, *pauperibus distribuisse*, auctor est Ferrarius in Vita. Patientia quoque ejus, qua tot adversa pertulit, præcipue in laboribus susceptis pro infidelibus Ecclesiæ lucrandis, maxime enituit; sicuti et fortitudo, qua objecta sibi magnanimiter adiit pericula itinerum, persecutionum, prædicationum, suadebatque et verbis, quod opere exhibebat. « In pressuris ad Christum pastorem confugere » cap. 57 Exhortationis, cujus magnanimitatis sunt verba: « Nulla nos pressura terreat, nulla calamitas frangat: Dominus in proximo est, pastor noster circa nos est: quid metuemus? » Cum ad hujusmodi pro fide obeundos labores, et adversa quæque pro animarum lucro perferenda hortatus eum esset Alcuinus epist. 113 admonitionis datæ statim ipsum pœnitet, quod equo jam velociter currenti importunum et supervacaneum esset subdere calcaria. « Quid facio (ait) insipiens ego contra philosophicum proverbium, ligna in sylvam ferens, stillicidiis flumina irrigans. »

XV. Quantam denique præ se tulerit temperantiam, affinesque huic cæteras virtutes, castimoniam, abstinentiam, voluptatum luxusque horrorem, mundi contemptum, animi sensumque moderationem, sæpe citatus liber Exhortationis innumeris respersus est argumentis. Lege sis præ cæteris capp. 13, *De mundi contemptu*. 17, *Quid sit secundum carnem vivere*. 25, *Quam fluxæ carnis deliciae*. 34, *De cordis peccatis*. 35, *De carne domanda*. 36, *De luxu in cibis cavendo*. 37, *De ebrietatis malis*. 42, *De linguæ custodia*. 48, *De jejuniis duplici*. 64, *Quod caro diabolum recipiat*. Ex hinc cognosces quo spiritu agebatur Paulinus, et quibus temperantiæ loris titillantem effreniam sensuum petulantiam coerceret. Præcipue autem ultimum toties laudati libri caput est omnino legendum, quod claudit efficacissima « precatio adversus mala carnis; » et quid ad perfectionem sanctitatis in anima sua inserendæ exoptet, proponit. « Dicam, inquit, Redemptori meo, antequam carne exuar, ad quod bonum, corpus cum quo inhabitabo, incitare voluisseni. Non sit in me, obsecro Domine, concupiscentia libidinis, sed amor pulcherrimæ castitatis. Sim ad malum audiendum tarda (loquitur nomine animæ suæ), ad verbum tuam festina, ad perficiendum accelerans. Sim in tuo timore

sollicita, in amore perfecta, in fide constans, in spe nullatenus dubitans. Dilectione proximi ferream, odii ardore non urar, nec invidiæ livore tabescar. Sanctum semper opus in me spira ut cogitem, compelle ut faciam. Suade me; ut diligam te; confirma me, ut teneam te; custodi me, ne perdam te. Non ingrediatur, nec requiescat in domicilio meo, ubi tua debet esse mansio, pes superbiæ, nec gulæ concupiscentia, fornicatio, nec avaritia, invidia, nec ira, tristitia, nec vana gloria. Da mihi profundam humilitatem, qua curetur altitudo carnis superbiæ, quæ me suffocat. Da mensuratam abstinentiam, qua superflua ventris refrenetur edacitas, quæ me perimit. Da castitatem cordis, quæ me impollutam reddat. Da munditiam spiritus, quia immunda carnis luxuria me demergit. » Et post cæteras postulas virtutes, infra sic ait: « Hæc velim, o Jesu Salvator bone, Redemptor optime, hæc velim quæ hucusque nunc supplicando deprecata sum: hæc, et hæc deprecor, ut propter carnis corruptionem non peream in æternum, non veniam in mortem secundam, neque in terram oblivionis. Hæc vox mea in auribus misericordiæ tuæ sonet, ut tuam, non carnis faciam voluntatem, et omnis mens mea te meditetur, in te delectetur, te sequatur, te confiteatur, etc. » Hæc virtutes, quibus sanctitas vera comparatur, ex scriptis Paulini deprompsimus; agimusque, amice lector (uti dicebat sanctus Zeno, serm. De fide, spe, et charitate, circa medium; si tamen ipse auctor est): « Quod antiquorum virtutes ex floribus, aut ex virtutibus libros agnovimus. »

XVI. Harum igitur et cæterarum exercitio virtutum sanctus effectus est Paulinus. Verum cum gloriosa sanctitatis nomenclatura iis tantummodo solet attribui, quorum probitatem Deus miraculis et signis testari consuevit, hæc quoque testimonia in Paulino desideranda non fuerant. Ferme quotquot historiographi de ipso mentionem utcumque fecerunt, proferunt disertis verbis miraculis claruisse. Ferrarius: « Multis claruit miraculis, quibus doctrinam a se prædicatam confirmabat. » Bellonus in Compend. Vitar. patriarchar. Aquileien. « In vita multis miraculis claruit, et in morte. » In Vitis autem superioribus, quas palatini socii Mediolanenses tom. XVI Rer. Italic. Scriptor. reposuerunt, sic: « Paulinus de Deo et hominibus bene meritis moritur, omnibus ferme collacrymantibus, sepeliturque in basilica Civitatensi, et pluribus clarus miraculis denique in sanctos relatus est. » Ughellus: « In vita et in morte miraculis claruisse Paulinum testantur Aquileiensis ecclesiæ antiqua monumenta. » Baronius etiam (ad an. 802, n. 11) ad tabulas Aquileienses provocat. Bellarminus de Scriptorib. eccles.: « Obiit, clarus miraculis. » Labbeus in addit. ad Bellarm.: « Obiit, sanctitate et miraculis in vita et post mortem clarus. » Moreri in Dict. histor.: *Ce grand homme, que sa sainteté prouve par des miracles rend illustre, mourut*, etc. Candidus Commentar. Aquileien. lib. IV: « Paulinus virtutibus (id est prodigiis, quæ a virtutibus mora-

libus differunt : nam hæc sanctitatem constituunt, illa declarant) ac vitæ sanctimonia adeo illustris habitus est, ut quem viventem tanquam e caelo missum omnes admirabantur, defunctum in eadem (civitate Austriæ) pro cœlitate frequenti concursu in dies quoque nostros celebrent. » Verum de cultu ejus veteri et recentiori inferius dicendum. Interim scias velim, tabellas et vota (ut dicunt) ad aram ipsius non defuisse. Nam in inventario anni 1566, die 8 Septemb. ex [xlii] archivo ecclesiæ Civitaten. legitur vulgari idiomate : *Una vita et un dente, tutti d'argento, presentati a S. Paolino*, etc.

CAPUT XV

Sancti Paulini doctrina.

I. Ellies Dupinius, œstro Francico raptus, tanquam ex tripode pronuntiat sententiam in Paulinum nostrum : *Son style est fort simple, et n'a rien d'élévé*. Adhuc iniquius procedit Erasmus, qui in *Admonitione*, libro *De salutaribus documentis*, sive *Exhortationis* præfixa in veteribus editionibus, auctorem libri sine litteris esse criminatur. Venia tamen huic danda, si irreverenter de scriptore sacro sibi non cognito hæc audeat. Cæterum utriusque pace res æquius est pensanda. Non negarim, Paulinum nostrum felicioris Latini sermonis ætatis scriptoribus haud esse conferendum. Non enim exæquat Cypriani energeticam vim, nec Leonis periodorum concinne productarum harmoniam; nec eloquentiam Chrysologi, nec flores Augustini, nec Ambrosii favos, nec lepores Hieronymi et gratias, ne dicam Tullianam fecundiam, vel eam puritatem Latine dicendi, quam quasi e postliminio reversis litteris in præsentiarum probamus, qui *Musas colimus severiores*; sed nec attingit quidem. Verum a viro, qui floruit tempore omnino exulantis et ferme conclamatae elegantiae, sus deque omnia faciente barbarie, non est hujusmodi venustas dicendi expectanda, sed nec expectanda. Æquiori collatione res agenda est. Non enim cum aliorum temporum scriptoribus comparandus est Paulinus, sed cum synchronis coævisque, quorum cum nulli primas concedere deprehendes, non immerito doctissimum appellaveris. Ut autem quo locupletissimum doctrinæ penu instructus fuerit, pro eorum temporum ratione, cognoscas, prospectum sæculi Pauliniani proponere non gravabor: quandoquidem et ars pictoria ex suppositis umbris in eminentiorem lucem figuras suas educere contendit.

II. Non sicut primis post diluvium annis ad turrim Babel ex unius linguæ confusione varietas enata est idiomatum, sed ex varietate idiomatum unius linguæ Latinæ confusio prodivit. Nam Gallis, Pœnis, Wandalis, Gotthis, Longobardis subacta toties Italia, Latini sermonis altrix et cultrix, voces exoticas suscipere coacta est, et Latium se non Latine amplius loqui miratum est. Etenim sicut (aiebat Augustinus de urbe gentium victrix et domina Roma (De Civit. Dei lib. xix, cap. 7): « non solum jugum, verum etiam linguam suam domitis gentibus imperiosa civitas imposuit; » ita vices rependerunt Romano im-

pério exterae nationes, quarum jugo ne dum cervicem submittere, verum et linguam adoptare, vellet nollet, vitæ impulsus. Hinc peregrina una simul et barbara verba in Latinam invecata linguam, non secus ac mores, jam suo tempore dolebat Fabius lib. i Instit. Orat. cap. 5: « Peregrina verba, inquit, ex omnibus prope dixerim gentibus, ut homines, ut instituta etiam multa, venerunt. » Quod cum hæc ætati suæ contigisse testetur, majori jure posterioribus temporibus evenisse credendum est. Ea enim rerum omnium ferme fatalis conditio est, nedum in apice perfectionis haud diu immorari, sed in dies semper in pejus vergere. Itaque et Latina lingua in summa venustate, ad quam Tulliana tempora eam extulerunt, non diu consistens, sed paulatim sen-imque declinans, vitia sermonis intrusa inolescere, et tandem in ultimam se prolapsam indoluit barbariem. Si qua autem exacta sæcula hujusmodi miserabili fuere obnoxia infortunio, equidem quæ Paulini ætati propius accesserunt, hac peste præ cæteris laborarunt. Quæ enim, bone Deus, erat eruditionis doctrinæque charitas iis diebus, quibus vel sollicitiores episcopi saltem legere a suis clericis præstolarentur? Concilii Narbonensis Patres an. 589, can. 11 sic statuebant: « Amodo nulli liceat episcoporum ordinare diaconum, aut presbyterum litteras ignorantem; sed qui ordinati fuerint, cogantur discere. » Et ne putes exquisitam exegisse in clericis scientiam, eomet canone mentem suam produunt, dum addunt: « Ad quid erit in Ecclesia Dei, si non fuerit ad legendum exercitatus? » Et quidem legendi peritia jure tunc desiderabatur; nam ea erat ministrorum Ecclesiæ ad verba populo facienda inscitia, ut concilium Vasense an. 529 jam sanciverit, can. 2: « Ut si presbyter aliqua infirmitate prohibente, per se ipsum non potuerit prædicare, sanctorum Patrum homiliæ a diaconibus recitentur. »

III. Processit sequentibus sæculis eo usque cleri ignorantia, ut tempore Caroli Magni et Paulini, saltem ea doctrina a parochis ipsi exigere, ut vel vernacula lingua mysteria fidei principaliora populum possent docere. Quod si aliquando nec hoc præstare valuissent, a doctiore quocunque conscripta publice legere juberentur. Audi, quid statuatur lib. vi Capitular. cap. 185: « Notum est omnibus, impossibile esse sine fide placere Deo. Et ideo nullus sit presbyter, qui in Ecclesia publice non doceat linguam, quam auditores intelligant, fidem omnipotentis Dei in unitate et trinitate simpliciter credere, et ea quæ omnibus generaliter dicenda sunt, de malis evitandis, sive bonis faciendis, et judicio in resurrectione futuro. Si vero ipse verbis manifeste explicare non poterit, petat sibi ea a doctiore transcribi, qualiter aperte legat, quod qui audiunt intelligant. Et qui amplius non potuerit, vel his verbis admoneat: Pœnitentiam agite, appropinquavit enim regnum celorum. » Viden ex his, qua ignorantia laborabant sæcula illa, quibus saltem legendi peritia in ipsis viris Deo sacratis desiderabatur?

IV. Nono sæculo, eo scilicet ipso, cujus initio Pau-

linus ab humanis exemptus est, nihil aut parum admodum remissior cleri inscitia apparebat, quamvis vigilantia episcoporum sollicita, quantum ea tempora ferebant, pro illa submovenda desudasset. Ex conciliorum Eugenii II an. 826, et Leonis IV an. 85, canonibus, qui lati sunt vel contra clericorum ignorantiam, vel pro studiis litterarum restaurandis, satis liquet, quantis tenebris ætas illa involveretur. In canone enim 4 Eugeniani concilii inter cætera legitur: « Si episcopus inveniatur indoctus, a metropolitano proprio, et deinceps sacerdotes presbyteri, diaconi, vel etiam subdiaconi a suo episcopo ut doceri possint, admoneantur. Interim subjecti sacerdotes, et tales clerici ad tempus a celebratione divinæ hostiæ et officiis suspendantur, ut docti valeant ad debitum ministerium advenire. Si autem non potuerint edoceri, in potestate episcopi sit canonicè iudicandi. » Canone vero 34 arguitur, huiusmodi ignorantia laborantes ministros Ecclesiæ facili negotio inveniri potuisse, quippe multis in locis deerant, qui cæteros possent edocere. « De quibusdam locis (dicebant Patres concilii) ad nos refertur, non magistros, neque curam inveniri pro studio litterarum. » Quod huic malo occurrendi consilium captum fuerit, accipe ex his quæ sequuntur: « Idcirco in universis episcopis, subjectisque plebibus, et aliis locis, quibus necessitas occurrerit, omnino cura et diligentia habeatur, ut magistri et doctores constituantur, qui studia litterarum liberaliumque artium, ac sancta habentes dogmata, assidue doceant. » Ex his habes, quorsum se presulatus sollicitudo extendebat in literis promovendis. Sed adhuc clarius ex additione Leonis IV huic canoni comprehendens, non nimium cordi fuisse humaniorum litterarum cultum, si Scripturam et ad summum canones demus. « Etsi (inquit Leo) liberalium artium præceptores in plebibus, ut assolet, raro inveniuntur (perpende quæso illud ut assolet) tamen divinæ Scripturæ magistri, et institutores ecclesiastici officii nullatenus desint. » Hi erant limites profanæ sacræque eruditionis communiter tunc temporis. Quid plura? Ea [xlili] erat scitorum virorum, vel in ipsa Romana Ecclesia curiæque, inopia, ut in concilio supra allegato Eugenii ann. 826 deficiente oratore, qui ex subjecta materia Patribus præfaretur, Theodorus diaconus nomine pontificis præfationem illam ipsam recitaverit ex scripto hæreticæque, quam an. 721 Gregorius II pontifex suæ synodo præposuerat. Confer, lector, horum annorum concilia, et ita esse deprehendes. Quod et advertit nuperus scriptor Gallus, abbas Fleury, *Histor. eccles. tom. X, pag. 284, edit. Paris. 1704.*

V. Nil mirum igitur si pessumdata his sæculis adeo immanter eruditione et doctrina, invaluerit vocabulorum extrema barbaries. Hinc ob verborum inductam insolentiam satis bene mereri de ætate nostra censuerunt illustres viri, cum in explicandis exoticis vocibus et earum significationibus aperiendis operam suam impendissent. Præstiterunt huiusmodi bonis studiis suffragium Henricus Spelmannus eques

A Anglus, et Carolus Du Fresne dominus Du Cange, Glossariis suis: hic tribus tomis, ille duabus partibus ea comprehendentes. Quamvis Spelmanni pars posterior dignitati et merito prioris non æfatim respondeat; utrique tamen sic mediæ ætatis studiosos sibi devinxerunt, ut omni invidia seposita cogant quemque fateri, sine horum vel saltem alterius, præsertim Du Cange, face non dari cuiquam; aut vix dari, tenebrosa illa sæcula inoffenso pede adire et excurrere.

VI. Quæ cum ita sint (ut ad Paulinum nostrum revertatur sermo) non est quod mireris, si ipse quoque phrasi et verbis utatur, quæ ad Lydium lapidem purioris Latinitatis non essent probanda. Nihil tamen officit, quin doctrina ejus non sublimior appareat, et supra cætera eorum temporum ingenia non se extollat. Quid enim aliud agendum erat Paulino prudentissimo viro quam verbis sua tempestate acceptis eloqui et stylo communiori voto probato orationes suas componere? In ea quippe mala tempora inciderat, quæ prædixerat Sidonius, cum scriberet *Esperio lib. II, epist. 10*: « Tantum increbuit multitudo desidiosorum, ut nisi vel paucissimi quique meram Latinaris linguæ proprietatem de trivialium barbarismorum rubigine vindicaveritis, eam brevi abolitam dedeamus interitamque: sic omnes nobilium sermonum purpuræ per incuriam vulgi decolorabuntur. » Si ergo aliter quam mos ferebat Paulinus egisset, redargutionem parem illi incurrisset, qua reprehendit adolescentem quemdam veterum verborum affectatorem Phavorinus apud *A. Gellium Noct. Attic. lib. I, cap. 10*: « Curius, inquit, et Fabricius, et Coruncanus. . . ætatis suæ verbis locuti sunt. Tu autem perinde quasi cum matre Evandri nunc loquere, sermone adhuc multis annis desito uteris: quod scire atque intelligere neminem vis, quæ dicas. . . Vive ergo moribus præteritis, loquere verbis præsentibus. » At, inquires, negandum haud est tunc male homines locutos. Quid ni? imo et pessime. Sed tamen ea erat communis et omnium loquela, « adeo illis adulterium linguæ placebat: » ut loquar cum Hieronymo *epist. 22*. Vedit et ipse Paulinus nasutum quempiam criminari se posse, et inelegantiam barbariemque sibi objici: ea propter post versus *De Regula fidei*, quædam quasi pro apologia disserit; ad quæ te, lector, et ad quæ in ea a nobis adnotata sunt, remittimus. Qui autem scivit ætati suæ morem gerere, et prudens genio corrupti sæculi se conformare, quis adeo desipiens esse poterit qui credat, si ætas illa aliter tulisset, cultiori Latinitati se nescisse aptare, et ad puriorem dicendi phrasim verba comparare? Duri igitur nimium exactores sunt, qui a ferrea ætate aurea exigunt verba, et palati curiosioris, ne dicam supersticiosioris iniquiorisque, quibus « non sunt suaves epulæ, quæ non placentam redolent, quas non condit Apicis, in quibus nihil de magistrorum hujus temporis jure suffumat, » ut donuo dictum Hieronymi *usurpem epist. 130 ad Marcellum.*

VII. Ut autem doctrinam ejus testatam habeas, A excurre quæ scripsit, et quibus de causis, et deprehendes vere suo tempore illam fuisse evangelii lucernam, non delitescens sub modio, sed ut omnibus præloceret, et viam salutis et veritatis ostenderet, super candelabrum in Ecclesia Dei elevatam, et sal illud, quo a corruptione grassantis Felicis hæreseos illæzæ mentes fidelium servarentur. Sicut enim prioribus temporibus divina cœlestis Patris providentia, novis e tartaro erumpentibus hæresibus et hæresiar-chis, strenuos antagonistas tutores fidei opposuit, ut Arrio et Macedonio Athanasium, Nestorio Cyrillum, Pelagio Augustinum, aliis aliis, ita Felici et Elipando Paulinum. Fateor quidem non solum et unicum cum hæreticis istiusmodi manus conservasse, nam et Ethe-rius Uxamensem episcopum, et abbatem nomine Beatum, et Alcuinum in arenam descendisse, mani-festum est. Verum ille, « quoniam conatibus par suc-cessus non erat, » (ut ait Joan. Mariana annal. Hispan. lib. vii, cap. 8) cum Beato « frustra se oppo-suit, » inquit quidam lexicographus (Hoffman V. Etherius) et Alcuinus propriis non fidens viribus, commilitones exposcit a Carolo Paulinum Aquileien-sis, Theodulphum Aurelianensis, et Richbodum Tre-virensis Ecclesiæ episcopos, quorum postremos ali-quid contra hosce hæreticos molitos fuisse adhuc ignoratur. Igitur Paulinus antesignanus in acie erat et primipilus, vel (ut sacratori utar ex divina Scriptura phrasi) *Ipse erat dux verbi*; qui cum Alcuinus epist. 8 ad Carolum scriberet: « Ego solus non sufficio ad responsonem, » ipse in concilio Francofurtensi, ma-jori me humilitate an strenuitate animi, dicere po-tuit: « Quapropter ego Paulinus, licet indignus peccator. . . juxta exilem intelligentiæ nostræ te-nuitatem, sancto perdocente Spiritu, corde, lingua, stylo contra eorum vesanias, qui rectæ fidei sunt adversarii, respondere non formido. » Non inficias eo ab illo Carolo rogatum, ut tres libri contra Fel-licem a se exarati ad manus « Albini summæ reli-gionis perspicui oratoris vestri, mihi que super omnia dulcissimi deferantur » (sic Carolo, in epist. cujus fragmentum superest, scribebat). Sed hoc erat spec-imen amicitiae præmonstrare, ut patet ex epistola, et una simul humilitatem excolere. Neque enim ope alterius indigebat, qui pro omnibus Italiæ Patribus onus susceperat solus respondendi. Cujus sapientiæ et doctrinæ quantum concilii Patres universi detu-lerint, ex eo evidenter apparet, quod communi voto sanciverint totius concilii nomine, Sacrosyllabum ab eo compositum ad Hispanos episcopos dirigendam.

VIII. Sed quod circa dogma fidei, synodi Patrum unanimè judicium de Paulini doctrina ex facto processit, ex facto alio circa disciplinam par censura emanavit. Nam in causa Heistulfi, qui uxorem occiderat, ad unius homuncionis testimonium adulterii eam accusantis, solius Paulini poenitentialis animad-versionis sententia profertur, ratum habentibus Pa-tribus quidquid e Paulini ore prodiret. Quam legibus

PATROL. XCIX.

Ecclesiæ et disciplinæ consentaneum id, quod statue-rat, foret, perspicue constat ex eo, quod postea inter sanctiones ecclesiasticas c. 32, q. 2, receptum est, et ab episcopis aliis, tanquam similium casuum norma et exemplar, fuit expeditum. Vulfadus enim Bituricensis episcopus petit ab Hincmaro Rhemensi episcopo, ut sibi mitteret Paulini sententiam de uxoricidis, teste Flodoardo histor. Rom. lib. iii, cap. 21. Qua tamen de re, vide quæ uberius diximus in eam epistolam.

IX. Forensium quoque rerum theoriam et praxim calluisse Paulinum, Joannes Aventinus in annalibus Bojorum lib. iv, cap. 5, n. 16, illustre dat testimo-nium, dum a Carolo ad lites dirimendas duodecim ex primatibus præfectis, juri dicendo ante alios Pauli-nus proponitur. « Magnus (Carolus) duodecim pro-ceres juris divini prudentes in Italiam Romamque legat, qui controversias cognoscant, supplices au-diant, causas absolvant, lites dirimant, jusque di-cant. Illorum princeps erat Paulinus Aquileiæ. »

[xlv] X. Sed jam quæ doctrinæ Paulini fama et opinio percubuerit, circa ea ipsa tempora quibus flo-ruit, apud cordatiores viros, liceat testimonia in me-dium proferre. Primum illud sit Hincmari archiepi-scopi Rhemensis, ex ejus ad Carolum Calvum epi-stola, quam profert Flodoardus histor. Rhem. lib. iii, c. 15, qua Paulinum priscis Patribus Ecclesiæ magistris in canone Gelasii relatis coæquat, netum suo, sed et sedis apostolicæ judicio, in causa Felicis damnati hæretici prolato. Sic enim ait: « Eorum etiam sententias qui. . . doctrina catholica et sanc-titate conversationis in Ecclesia floruerunt. . . reverentia pari (id est ac Gelasiano) amplectimur, veluti venerabilis Bedæ presbyteri. . . ac venerandæ memoriæ Paulini patriarchæ Aquileiensis parochiæ, atque Alcuini viri religio-si et docti: quorum fidem et doctrinam apostolica sedes Romana non solum lenigissime acceptavit, verum et multis laudibus extulit, sicut in scriptis ipsius sanctæ sedis inveni-mus, quæ Ecclesiæ nostræ ab eadem Ecclesiarum matre acceperunt tempore divæ memoriæ Caroli imperatoris, quando synodus pro cognita infidelitate Felicis est habita, et ad Romanam Ecclesiam velut ad apicem Ecclesiarum transmissa. Sed et eorum scripta qui legit, quam sint laudanda et recipienda intelligit. » Sed audiendus est luculentissimus testis Alcuinus.

XI. Is non uno loco, sed quam sæpissime doctri-nam Paulini extollit, commendatque, non tamen ul-tra viri meritum. Sanctitas enim ejus neminem velle, et amicitia intima cum Paulino ex ignorantia nemi-nem posse fallere suadent. Quamvis vero cum Pau-lino ipso verba faciat, nihil tamen adulationis in ho-mine credas. Hujusmodi enim aulæ blanditiæ, an malitiæ in sanctis viris nec suspicandæ. Igitur epist. 63 sic Paulinum affatur, qui sibi ante scripserat: « Plurima mihi de sanctissimo tui cordis epithalamio rarifluo nectare exundantia protulisti exempla, ut verius Aristotelicum illud in te videam impleri pro-

verbiqum, quæ acutissimas Perihermeniarum scriptura-
 tarum argumentationes, dicitur in mente calamm
 tinxisse. Tuum vero sanctissimum cor terra est re-
 promissionis, sapientiæ melle manans. . . . I i arca
 sapientiæ et duorum tabulæ testamentorum; et hæc
 omnia cherubin in multitudine tegunt scientiæ. Ho-
 rum subter alas divina populi oracula respondent,
 et flumina viventis aquæ ad salutem sitientibus sa-
 liunt æternam. Quo quæ sitit, de ariditate ignorantie
 partibus veniat, et bibit. » Ille Alcuinus, qui ad
 Paulinum venit ad oraculum confugiebat, statim æ
 audisset aliquid vel sanæ fidei, vel priorum temp-
 rum disciplinæ, vel Patrum traditioni repugnans, no-
 viter inventum in agro Ecclesiæ pullulare. Hoc ad-
 vertimus cap. superiori n. 3 et 4 ex epistola 81. Nunc
 tantummodo ex eadem epistola adnotamus verba,
 quibus eloquentiam doctrinamque Paulini commen-
 dat in operibus ejus, sive contra hæreses, sive pro
 tutione fidei conscriptis. « Cum i latitudinis vestræ,
 inquit, litteras omni favo dulciores intueri merear,
 nonne videor mini inter varios paradisi flores totus
 conversari, et avida desiderii mei dextera spirituales
 exinde carpere fructus? Quanto magis cum sanctis-
 simæ fidei vestræ libellum recensui catholicæ pacia
 puritate ornatum, eloquentiæ venustate jucundissi-
 mum, sensuum veritate firmissimum, totius animi
 mei habenas in letitiam laxavi. Ubi de uno lucidis-
 simo et saluberrimo paradisi fonte quatuor virtutum
 flumina, non solum Ausoniæ fertilitatis prata, sed
 totius ecclesiasticæ Latinitatis rura irrigare con-
 spexi. Ubi et aurivomos spirituum sensuum gur-
 gites gemmis scholasticæ urbanitatis abundare intel-
 lexi. »

XII. Domitis Avaris, et de eorum conversione
 anxius Caroli Magni animus oculos, cum proceribus
 aulae universis, in Paulinum desigit, cui provinciam
 jugo Christi subdendam demandaret. Ad quod mu-
 nus subendum accessit Alcuini sollicitantis epistola,
 cujus cap. superiori n. 2 partem produximus, qua
 hortatur eum gentis se constituere doctorem, quia
 « præter vicinitatem locorum et auctoritatis excel-
 lentiam, sapientiæ decus et cuncta operi necessaria in
 ipso conveniunt. » Additque commendans eruditionis
 ubertatem, « de ejus pectore abundantissimo flumina
 Gebonica per totam Nilotici ruris latitudinem, ad fe-
 cundandos diversi generis flores, diffundere valere. »
 Concluditque precando divinæ sapientiæ sedem in
 ipso futuram æternam, que in eo adeo mirabilis in-
 presentiarum conspicietur.

Floreat in vestro divinis pectore lapis
 Semper in æternum sopita, sancte pater.

Alia quoque epistola (quæ est in ordine 113 in Ap-
 pendice vero I, n. 1, epist. 6) ipsum ad predicationis
 officium sollicitat. « Clama (ait), ne cesses; exalta
 quasi tuba vocem tuam. Sit guttur tuum tuba Dei.
 Prædica opportune importune. Tu gallus in predica-
 tione, succinctus in castitate; tu aries in veritate for-
 tissimus, cui nullus regum resistere poterit. Tu lu-

cerna super candelabrum in domo Dei. Tua lingua
 cælum claudit et aperit, etc. » Scribens etiam Hen-
 rico Forojuliensium duci, ab officio majora pluraque
 documenta suggerendi se subtrahit, quia Paulinum
 vicea suas ulterius implendum cognoverat. « Plura
 tibi, vir venerande (sic scribebat epist. 94) de Chri-
 stianæ pietatis observatione forte scripsissem, si tibi
 doctor egregius, et pius cœlestis vitæ præceptor
 Paulinus meus præsto non esset: de cujus corde
 emanat fons viventis aquæ in vitam salientis æter-
 nam. Illum habeas tibi salutis æternæ conciliato-
 rem, ne alicubi tuæ conversationis pars impingat,
 etc. »

XIII. Ejus tandem doctrinæ uberrimi testes sunt
 ejus scripta. Quæ quidem, si numerum molemq
 spectes, non multa nec magna sunt; si rem tamen,
 cujus gratia exarata sunt, inter graviora Patrum et
 digniora adnumerabis. Regestum eorum, ordi-
 ne chronico servato, hic tibi paucis subjicere. Anno Chri-
 sti 794 in concilio Francofordiensi Kellum Sacro-
 syllabum, nominæ episcoporum in Italiæ, patribus p. o-
 posuit, et eorum nutu edidit; quem etiam Carolus,
 una cum Patribus, Hispaniæ direxit episcopis. Tunc
 etiam scripsit epistolam de penitentia Heistulli.
 Anno 795 ad Henricum ducem Forojuliensem scripsit
 librum Exhortationis, quo rectam homini sæcularibus
 curis implicato et in dignitate constituto exhibet me-
 thodum, qua inoffenso pede viam salutis, et qua sæ-
 cularis, et qua magistratus, et qua paterfamilias,
 arripere et consequi possit. Anno 796 concilium Fo-
 rojuliense coegit, in quo eleganti oratione causam
 concilii exponit, fidem commendat, symbolam expli-
 cat, et tandem 14 canones ad disciplinam ecclesia-
 sticam tuendam proponit. Anno eodem et seqq. tres
 libros composuit contra Felicem, addita in fine Re-
 gula fidei, metri dulcedine ad alliciendum idiotas ut
 memoriæ mandaretur, concinnata. Hinc versus Pau-
 lini et fragmenta epistolarum, tanquam incerti tem-
 poris opera, reponimus. Tandem anno 803 concilium
 Altinense coegit, ex quo epistolam Carolo direxit,
 acta in synodo exponens, et ultionem expostulans.
 parati sceleris in patriarcham Gradensem, e turri
 per Venetorum duces projectum, et casu protri-
 tum.

XIV. Ex his vide, quanto jure et merito Ecclesia
 Forojuliensis ipsum nedum pro eximia sanctitate sit
 venerata, verum etiam pro excellentia doctrinæ. Hinc
 nulla subire admiratio debet, si aliquando in Ecce-
 siæ horis canonicis persolvendis, vel missarum so-
 lemnis ad memoriam ejus agendis eadem oratione-
 usa fuerit, qua de ceteris Ecclesiæ doctoribus uti Ro-
 mana consuevit, videlicet: « Deus qui populo tuo
 æternæ salutis beatum Paulinum ministrum consti-
 tuisti, præsta, quæsumus, ut quem doctorem vitæ
 habuimus in terris, intercessorem semper habere
 mereamur in cælis. Per Dominum nostrum, etc. »
 Hæc oratio est [xlv] in lib. ms. signato n. 12 cui
 titulus: *Liber Sacramentorum an. Domini MCCIII,*
 pag. 229, tergo, *In ecclesia civitatis Austria.*

CAPUT XVI.

Paulini amicitiae cum illustrioribus sui temporis viris.

I. Quod praefabatur Lælius apud Tullium, libro suo nomine dicto, vel De amicitia, inquit: « Hoc primum sentio, nisi si in bonis amicitiam esse non posse, » et docuit Paulinus noster, cum amicum suum Henricum Foro-Julienſium ducent lib. Exhortationis cap. 44 monet tantummodo « perfectorum virorum consortio frui, et ab eorum verbis autem non avertere, quia sunt vita et incolunitas animæ: evitare autem superbos, cæterisque vitiis inquinatos, ut vel unum horum in domo non sit habendus: » et præstitit quoque, cum eorum coluit amicitiam, qui cæteros probitatis fama antecellere communi iudicio censebantur. Etenim cum dicat Sapiens *Omnis homo simili sui sociabitur* (*Eccli. xiii, 20*); et sanctus Leo (*Serm. 1 de jejunio x mensis*): « Ea firma amicitia est, quam morum similitudo sociavit; » eos tantum coluit, qui honestate vite commendabiles eminentesque apparebant. Qui enim fieri poterat, ut sanctissimus sacerdos consuetudinem institueret, nisi hujusmodi? *Quæ enim communicatio sancto homini ad carnem?* ait *Eccli. ibi. 22*. Igitur quos amicos habuit Paulinus, digni amicitia ejus omnino censendi sunt. Et ii Paulinum amicum habentes satis commendantur, quod amicitia Paulini digni sunt habiti: vicariam mutuamque sibi dignitatem præstantes talibus amicis dignus Paulinus, et tales amici Paulino non indigni.

II. Quamvis autem inter dispares fortuna raro amicitia coalescat, præcipue tamen inter regie privatæque sortis homines rarius conspicitur. Rationem dat encomiastes Trajani Plinius in panegyrico, cum comitatem ejus, qua sibi subditorum animos devinxerat, commendat: « Nam quæ poterat esse inter eos amicitia, quorum sibi alii domini, alii servi videbantur? Tu hanc pulsam et errantem seduxisti. Habes amicos, quia amicus ipse es. » Quæ cum ita revera sint, hinc factum est, ut qui amabat Paulinum Carolus Magnus Francorum rex, deinde Romanorum imperator, ipse quoque a Paulino amaretur. Hujus motui amoris characteres sunt verba ipsius Paulini, et facta Caroli. Siquidem Paulinus non uno loco meminit necessitudinis, quæ ipsum inter et regem inerat. Fatetur in concilio Foro-Julienſi, sæpius Patrum conventibus se accessitum a Carolo adfuisse, ingens in vitam amoris testimonium. Et sane hoc astrunt, quæ dixit in concilio Francofordienſi circa finem orationis, sive Sacrosyllabi ad Patres, nedum regem laudibus extollens (quod et assentatores norunt facere) se l eo usque procedens, ut exemptionem a militiæ oneribus imploraret clericis, hac una rependenda vice repromissa, clerum videlicet spiritualibus armis pro eo pugnaturum. « Supplicandum est, aiebat, tranquillissimus princeps noster, ut ille pro nobis contra visibiles hostes dimicet, et nos pro illo contra invisibiles hostes spiritualibus armis pugnemus. » Hoc ipsum repetit in quadam epistola, cujus fragmentum sperest, admonitionem inserens, quæ regi

A haud displiceret, quia una simul exorabat. Familiaritas hujusmodi ansam præbuit, ut epistolarum communione instituta inter utrumque, et Carolus a Paulino exigeret in Felicem et Elipandum insurgere: et Paulinus insurgens libros, quibus eos impetebat, ipsi Carolo nuncuparet, adderetque epistolam, ut libros Alcuino communicaret, deposcentem. Hæc omnia satis ostendunt eam, quæ cum regibus inesse potest, cum Carolo Magno Paulini fuisse amicitiam.

III. Sed clarius adhuc elucet ex factis Caroli, quo Paulinum amore prosequeretur, vicinque amicitie rependeret. Etenim statim ac Paulini, grammatici tantummodo nomine in orbe cogniti, notitiam hausit benevolentiae pignus exhibuit, dum regio diplomate regiaque eum donatione decoravit, de qua supra cap. 3. Hinc mirum non sit, si ad patriarchalem cathedram assumpto Paulino, tot privilegiis Ecclesiam Aquileiensem ejus gratia ditaverit, cujus tanta dilectione tenebatur. Quia ergo probatio dilectionis, exhibitio est operis, recole quæ cap. 4, § 4 retulimus, et patebit quid operatus sit Carolus, et quanta sollicitudine, ut Sigualdo decedenti Paulinum suum in sede Aquileiensi sufficeret, dum non modico tempore non alia intentione immoratus est regionibus nostris, quam ut fato functo patriarcha, cujus mors immens credebatur, viuatæ Ecclesie novum sponsum Paulinum quantocius accerseret.

IV. Tandem infula patriarchali insignitum tanto amore et honore prosecutus est, ut quæ gravioris erant in curia momenti decernenda, mentem ipsius per epistolas præstolaretur, et quandoque præsentiam. Hinc quia solebat Carolus sapientiores et prudentiores (præcipue inter episcopos) viros delectos habere, quibus in republica administranda consiliorum suorum opem ferre regi incumberet, in horum albo Paulinum recensendum esse quis neget? Audiendi sunt Patres concilii, ad Sanctam Mariam in sinibus Rhemensis parochiæ an. 881 coacti, quid de Caroli commendabili consuetudine dicebat cap. 8 Ludovico, filio Ludovici Balbi, Caroli Calvi filii, dum ad exemplum atavi sui consiliarios prudentissimos ut seligeret, exhortabantur. « Tandem ad vos, domine rex dilectissime, sermonem convertimus... Sicut quidam nostrum ab illis audierunt qui interfuerunt, Carolus Magnus imperator, qui regnum Francorum nobiliter ampliavit, et per annos quadraginta sex feliciter rexit, et sapientia tam in sacris Scripturis quam et in legibus ecclesiasticis et humanis reges Francorum præcessit, nullo unquam tempore sine tribus de sapientibus et eminentioribus consiliariis suis esse patiebatur: sed vicissim per successiones (ut eis possibile foret) secum habebat, et quæ sive in die, sive in nocte de utilitate sanctæ Ecclesie, et de profectu et soliditate regni meditabatur, in eisdem tabulis annotabat, et cum eisdem consiliariis, quos secum habebat, inde tractabat. » Horum ex numero, qui non semper, sed vicissim per successiones a regis latere non discedebant, Paulinum

habemus, qui (ut ipse non uno loco indicat) se aulæ sistebat, tantummodo cum vocaretur. Carolus enim, quamvis episcopos impense coleret, et amice diligere, ab evocandis tamen eis a regimine suarum diceceson prudenter se temperabat, hac quidem in re ad scrupulum ferme religiosus: ut constat ex venia petita a Patribus concilii Francofordiensis, detinendi apud se « propter utilitates ecclesiasticas, » præter Angilramnum Metensem episcopum, cujus mora in aula jam placito Adriani papæ fuleiebatur, etiam Hildeboldum episcopum Coloniensem, cui synodus tota unanimi voto consensit, ut patet ex penultimo canone citati concilii. Inter consistentes igitur in aula consiliarios episcopos Paulinum recenseri haud potest; inter vocatos vero statis temporibus repone, dignum et justum est. Et quidem hujus vocationis plura in vita ejus hinc inde sparsim sunt inserta argumenta, ut ab intimioribus consiliariis selectis a Carolo, imo a censu amicorum ejus nullo pacto sit amovendus.

V. Hujus tandem Carolum inter et Paulinum amicitiae vinculum testatum apprime facit ipsiusmet sedis apostolicæ judicium, et consilium quod cepit sanctissimus pontifex Leo III, qui perspecta nedum peritia Paulini et prudentia in rebus agendis, sed et amore, quo prosequeretur eum Carolus imperator, legationis onus vicesque suas in consilio Aquisgranensi commendavit. Ratio enim optimæ politicae suadet eos ad potentiores principes legatos mittendos, [xlvi] qui gratiam amicitiamque eorum sibi præ cæteris fuerint aliquando promeriti. Quid enim boni sperandum, cum non gratus principi legatus dirigitur? quin potius jure verendum, ne re infecta, quandoque etiam in deterius versa, nedum vacuus, sed et inglorius recedere cogatur. Hinc Tacitus, vel potius apud eum (lib. iv Histor. cap. 7) Helvidius Priscus, ex delectu senatus legatos mitti ad Vespasianum contendens contra Marcellum Eprum, qui sortito creatos volebat, scite dicebat, « pertinere ad utilitatem reipublicæ, pertinere ad Vespasiani honorem occurrere illi, quos innocentissimos imperatoris habebat, qui honestis sermonibus aures imperatoris imbuant... nullum majus boni imperii instrumentum quam bonos amicos. » Missio igitur Paulini ad Carolum cum legationis apostolicæ insigniis, et gratum pontifici, et imperatori percharum fuisse satis superque testatum facit.

VI. A Carolo cum Paulino amicitia non sejungenda videtur ea, qua a principibus feminis cultus fuit, dilectio sanctissima. Has inter eminet Liutgardis ex uxoribus Caroli quarta, quæ post Fastradam suffectam Hildegardi, assumptæ post repudium Bertæ Desiderii Longobardorum regis filia, et e vivis ereptam an. 794 ducta in matrimonium, supra sexum animo virili pollebat, conjugem venatum euntem comitabatur, litteras cultiores fovebat, et earum professores regio favore prosequeretur. Præter has autem regina dignas virtutes, quibus amorem subditarum gentium sibi comparabat, alias animi dotes præsefere-

bat, quæ religiosam et piissimam in Deo feminam (ut dicit Alcuinus epist. 79) principemque vere Christianam demonstrabant. His igitur pietatis ac liberalium artium studiis intenta, factum est, et cum beato Alcuino, in aula a marito Carolo detento, intimam necessitudinem nancisceretur, quam ex epistolis adhuc superstitionibus est deprehendere. Et quia si qua alicubi verum, in servis Dei verissimum est illud Platonis in Lyside: « Conciliatoris Dei ductu amicos fieri; » ea spiritualis dilectio inter Liutgardem et Alcuinum coaluit, ut ab hujus ore nutuque in animæ suæ negotiis cæca (ut dicunt) obedientia penderet. Hoc innuit ipse titulus spiritalis filiationis, quo de ea verba faciens, compellere solebat. Sic enim claudit epistolam 21 cui titulus *Epitaphium*

B *Liudgarde*, Carolo directam :

Semper in æternum vivat feliciter opto,
Filia clara mihi, sit rogo clara Deo.

VII. Quoniam vero sanctus amor zelotypia non tangitur, amatque ab aliis diligi quos ipse diligendos semel judicavit, Alcuinus in notitiam Paulini Liutgardem, et Liutgardis Paulinum adduxit eo felici rei eventu, ut mutua charitate se invicem postea sint prosecuti. Id autem fuit religiosissimæ mulieris in Paulinum amoris studium, ut crebris muneribus eum afficeret, ut pretiosa suppellectili ipsius ecclesiam donaret. Sic enim scribebat Paulino Alcuinus epist. 95 in Append. 1 nostra, n. 1, epist. 4: « Ex eo sciri potest, quanta mihi esset aviditas loquendi tecum, si facultatem confabulationis iniqua terrarum longinquitas non prohiberet, dum in unius dexteram partitoris propter causas supervenientes, tres simul posui indiculos, unum sollicitudinis meæ, alterum munusculi mei, tertium pro filia meæ Liutgardis, feminae religiosæ ac Deo devotæ, causa. Nam illa sanctitati tuæ duas direxit armillas auri obryzi, pensantes 24 denarios minus de nova moneta regis quam libram plenam; ut orares pro ea cum sacerdotibus tuis, quatenus divina clementia dies suos disposuisset in salutem animæ suæ, et sanctæ suæ exaltationem Ecclesiæ. Ego de tua indubius fide suasi ut faceret. Tu vero, pater sancte, mei et illius memora ubique in Christi charitate, valeto. »

C VIII. Insuper Paulinum inter et Henricum comitem, sive ducem Forojuliensem, ea amicitia succrevit, quæ sanctos inter viros solet assurgere. Videsis vere aureum librum Exhortationis, cujus superius crebriam mentionem fecimus, et quem peculiari dissertatione adornare conamur. Titulus ipse libri amicitiae intimioris caractere insignitur, dum licet temporibus superioribus ignotum esset Henrici nomen, vel falso Juliani comitis appellationem præferret; attamen qui vel tacito, ut pote ignoto nomine, vel falso opus ediderunt, semper vel ad *charissimum*, vel ad *amicissimum* directum pronuntiarunt. Et vere talem fuisse ex comitate, qua virum alloquitur, ex adhortationibus sincerissima charitate conspersis, ex familiaritate, ex simplicitate, ex fratris titulo, quo sæpissime Henricum compellat, ex sexcentis aliis ar-

gumentis qui leget cognoscet. Hinc erga Paulinum enatus in Henrico amor et existimatio adeo ad opera pietatis promovendum comitis animum prævaluerunt, ut ecclesiam sancti Nicolai Sacili erexerit, pinguioribus prædiis ditaverit, et licet inter fines Concordiensis et Cenetensis dioceseon locata esset, Aquileiensi cathedræ privilegiis ab sede apostolica impetratis, in gratiam indubie Paulini sui voluit de cætero esse subjectam, ut usque in præsentiarum videmus. Sed in his non est cur lectorem nostrum remoremur; potius ad dissertationem I citatam, qua fusius hæc pertractantur, remittimus. Hæc tantummodo commemorata sint, ad amicitiam Henrici in Paulinum perpicuam faciendam.

IX. Conciliator autem hujus mutæ dilectionis et inceptor fuit idem Alcuinus. Etenim, licet ex quo Henricus provinciam nostram regendam susceperat, et Paulino innotuerat, semina charitatis mutæ in amicabilem familiaritatem exurgere cœpissent; at tamen occasione data fovere ea non desiit, et igni pabulum ministrare. Quapropter Henricum expostulantem documenta pietatis, se subducens ab officio ad Paulinum mandat, scribens epist. 94 : « Plura tibi, vir venerande, de Christianæ pietatis observatione forte scripsissem, si tibi doctor egregius, et pius cœlestis vitæ præceptor Paulinus meus præsto non esset, de cujus corde emanat fons viventis aquæ in vitam salientis æternæ. Illum habes tibi salutis æternæ conciliatorem. » Cum vero Henricus de Avaris insignem victoriam retulisset, et hostium impedimenta et spolia ad regem Aquis tunc commorantem deportasset, Paulini epistolam quoque detulit Alcuino, et vicissim Forumjulium regrediens responsum Alcuini Paulino, ut significat rescribens ipse Alcuinus epist. 73 : « Acceptis sapientis vestræ apicibus... per hunc hujus præsentis chartulæ gerulum, etc. » ubi vides eundem esse ferentem et referentem epistolam. In hac Alcuinus Henricum, chartulæ gerulum, iterum Paulino commendat quoad spirituale animæ regimen, spondens dein ampliora salutationis officia per Angilbertum, Romam ad ferenda de spoliis Avarorum domitorum anathemata ad basilicam sancti Petri, regis nomine profecturum. « Ipse, aiebat, vivo officio linguæ nostras vel suas [pro et suas] ostendet necessitates : majorem nostræ salutationis seriem Angilbertus filius communis noster, Romam iturus volente Deo, vobis diriget. » De hac epistola mentionem facit ipse Alcuinus alia, nempe 112, in qua circa finem sic ait : « Binas paternitati vestræ paulo ante direxi chartulas, unam per sanctum episcopum Histricensem, aliam per virum venerabilem Henricum duem. »

X. Verum enim vero nullum amicitiae vinculum fortius, sanctius, dulcius invenies eo, quo tenebantur Paulinus et Alcuinus; et ferme ita constrictum ut uterque illud Ausonianum ad alium Paulinum epist. 24 meliori jure dicere potuerit :

Jam nomina nostra parabant
Inserere antiquis ævi melioris amicis.

A Non est quod pluribus te detineam, cum ex ipsorum [xlvi] mutuis epistolis ad evidentiam rem habeas perspicuam. Quanquam autem Paulini epistolæ ingenti bonorum omnium damno superstites haud sint, vicario tamen charitatis officio se utrinque prosecutos, ex ipsius Alcuini litteris satis superque comperitur. Quid enim tenerioris amicitiae argumentum, quam quod profert epist. 62? Audi : « Dum ferventis Cancræ igneus sol sidus ascendit (hinc collige epistolam scriptam post dimidium Junii mensis) et nimio diuturno calore arida tellus imbres exspectat, sic tua, pater optime, in refrigerium magni amoris sitiens in meo pectore voluntas tuæ beatitudinis diu desiderabat litteras. Iterum atque iterum per singula horarum momenta æstuans hoc revolabat elogium : Quando venient desiderati mei dulcissimi apices? quando videam signa salutis dilectissimi mei? quando mihi Ausoniæ nobilitatis pagina optati prosperitatem ostendet amici? ut videam, si aliqua federatæ in Christo amicitiae in illius pectore maneat memoria; si Albini sui nomen stylo charitatis in cordis arcano reconditum habeat, sicut suavissimum Paulini patris nomen perpetua dilectione in corde filii æternis viget litteris inscriptum. Ecce venit, ecce venit paternæ pietatis pagina, quam diu desiderabam, omni melle palato meo dulcior, omni obryzo oculis honorabilior. Hanc lætus ambabus accipiebam manibus, et toto amplectebam pectore, suspensus quid mihi de meo nuntiaret Paulino : solutisque sigillis, avidis oculorum obtutibus per singulas lineas iter aperui, desiderabilemque optatæ salutis sospitatem patris agnoscens, in illis non singulis litterarum apicibus oscula libabam, totumque me Deo Christo in gratiarum effudi actiones, dicens : *Auditui meo dabis gaudium et lætitiæ, et exultabunt ossa humiliata.* Et qui humiliatus fui in tristitia, nunc exaltatus sum in lætitia. Et si quid pleno charitatis modio superaddi potuisset, cumularem utique pristinam dilectionis plenitudinem novæ abundantia lætitiæ. Novit itaque quicumque mellifluis charitatis jaculo vulnera omni favo dulciora in corde accipiet, non me autumnali frigore flaccientia verborum folia in hujus chartulæ exaggerare gremium, sed de vivo charitatis fonte ad irrigandos vere flores dilectionis hæc prona pectoris dextera haurire, quatenus mei magni amoris stillicidium tuis infunderem visceribus, etc. »

XI. Quid dulcius, quid charius, quid jucundius in amicitiae commercio legi potest? Accipe nonnulla alia ex epistolis sequentibus, æque tenerrima et suavissima. Epist. 81 æstuantis cordis desiderio, Paulini sui affectus sic promittit : « Videor aliquid me refrigerium habere animi mei, ut flamma charitatis in corde abscondita aliquam fortasse scintillam elicere valeat, ne totum torpescat, quod intus ignescit, dum opportunum mihi tempus aliquid scribere tuæ charitati occurrit. Quid? Cum beatitudinis vestræ litteras omni favo dulciores intueri mereor, nonne videor mihi inter varios paradisi flores totus conversari, et avida desiderii mei dextera spiritales ex-

inde carpere fructus? etc. » Et epist. 112 : « Si a quotidie tuæ beatitudinis presentia uterer, nunquam tunc mellifluo ex ore tuo dulcedine satiarer? sed quantum avida mens ex fonte vitalis undæ biberet, tantum sitis addita cresceret. At nunc tanta locorum spatia vicariæ collocationis familiaritatem dividunt, ut vix pergentis (*Fors.*, præsentis) chartulæ gerulus invenlatur. Et in angusto pectoris antro charitatis olla fervescit, nec habet quo fulgorem sui splendoris ostendat, cui coctas charitatis epulas apponat, etc. » Epist. 115 conqueritur denuo de absentia, et veterem suam amicitiam commendat : « Absentia corporis non oportet dilectionem dividere, quia amicitia quæ deserui potest, nunquam vera fuit. Ex quo te sciebam, dulcissime amice, semper amabam, et pepigit cor meum fœdus amicitiaæ cordi tuo. Etsi nomen Paulini mei non in cera, quæ deleri potest, scripsi : ne, quæso, obliviscaris in tuis sanctis orationibus nomen amici tui Albini, etc. »

XII. Quamvis autem illud Ciceronis (lib. 1 De Nat. Deor. circa finem) verissimum sit : « Hominum charitas et amicitia gratuita est, » attamen haudquam negandum est, muneribus foveri amicitias, præsertim si rationis lance pensentur dona, et prudentia dispertiantur. Hinc reponerat Seneca, epist. 19 : « Quid ergo? Beneficia non parant amicitias? Parant, si accepturos licuit eligere; si collocata, non sparsa sint. » Quapropter Deus ipse, qui nos in amicitiam assumere per gratiam dignatur, et benefactis amorem suum non cessat ostendere, vicissim a nobis testes amoris opera sibi placita, et dona nostra requirit, uti elegantissime dicebat sanctus Petrus Chrysologus, Ser. 10 in Paal, 28 : « Videtis, quia cœlestis Pater sentit amorem donis, datis affectum, probat muneribus charitatem. » Igitur nihil mirum, si amicitiam mutuis muneribus invicem sibi testati sunt Paulinus et Alcuinus, qui non avaritiæ gratia se amabant, sed amicitiaæ tesseram muneribus alter ab altero reposcebat. Testatur lætitiã suã Alcuinus epist. 73 dum ex acceptis Paulini muneribus novit se a memoria amici non excisum. « Acceptis, ait, sapientiæ vestrae apicibus et charitatis muneribus... valde gavissus sum, cognoscens prosperitatem vestram, et memoriã nostrã, quam semper paterna pietate ut habeas in orationibus sacris, supplicibus obsecro. » Faciebat itaque Alcuinus cum Paulino suo, quod Hieronymus cum Marcella, a qua munuscula acceperat, cui scribebat epistol. 20 : « Ut absentiam corporum spiritus confabulatione solemur, facit unusquisque quod prævalet : vos dona transmittitis, nos epistolas remittimus gratiarum. » Ne suspiceris autem hæc munera curiositatis vel vanitatis aliquid præferre. Ex iis, quæ promiserat Paulinus aliquando Alcuino, et quæ Alcuinus tanquam pacta a Paulino reposcit, qualia fuerint colliges, nimirum quæ sanctos omnino decerent. Sic enim aiebat epist. 113 : « Diu dilectionis tuæ expectavi promissa hoc est vivificæ crucis, vel aliarum reliquiarum patrocinia. Noli me, obsecro, tanto fraudare

munere, Nolo longinquitatem viæ causeris. Charitas pennas ad volandum inveniet, nec flumina obruent illam, etc. »

XIII. Et ne quis deesset amoris numerus intimæ dilectionis mutua hos inter sanctissimos viros, ne quidem a carminibus manum subtraxerunt, quibus sibi invicem sacratissimæ charitatis ardores communes faciebant. Et illud Euripidis in proverbio acceptum, allatum quoque a Plutarcho (*Sympos. lib. 1, q. 5 et in Erotic.*) :

Μουσικὴν ἔρω; διδάσκει, καὶ τις ἄμουσος ἢ τὸ πρῶν.

id est : *Musica amor docet, quamvis quis a musis abstinerit prius.* Quod verissimum in Paulino et Alcuino apparuit, qui se Musas coluisse, præter varia eorum carmina, nec (ut ætas ferrea tunc ferebat) inelegantia quæ hoc testantur, amicitiaæ officiosa commercia versibus compacta indubios testes reliquerunt. Eo igitur amicitiaæ venerunt, ut sibi mutuo delectationis argumenta numeris metricis astricta occinerent. Quæ tamen cum Paulini non supersint, ex his quæ supersunt Alcuini, veritas elicitur. Sic enim is ait, poemate 212, quod integrum cum cæteris, quæ Paulinum respiciunt, in Appendice 1, num. 2 poema 1, reposita habeto :

Tinge tuos calamos, Charitas, in gurgite Christi,
Atque meum pectus imple cœlestibus odis,
Ut dignus valeam Paulino dicere grates,
Mellifluis nostras Musis qui impleverat aures,
Et memor unanimis longum post tempus amici
Carminibus sacris repetens : Albine, valeto.

XIV. Sed jam æstrum amoris ex ipsius carminibus intimius pergamus agnoscere, Hoc idem poema sic claudit :

Te mea mens ardet sacris constricta catenis
[xlviii] Diligit, exquirat, complectitur, atrahit, amicit,
Pectoris æterna secumque recondet in arca.

Poemate autem 114 tenerissima compellatione Horatiana (*Hor. lib. 1 Car., o. 3* : *Et servas animæ dimidium meæ*) amicum alloquitur, quæ adeo placuit vel ipsi Divo Augustino, ut eam (*lib. iv Confess. cap. 6, n. 11*) sibi adoptaverit, et primum prolatorem commendaverit. « Bene, inquit, quidam dixit de amico suo : *Dimidium animæ meæ.* Nam ego sensi animam meam et animam illius unam fuisse animam. » Igitur modum Venusini vatis usurpans Alcuinus, poema laudatum sic incipit :

O Pauline pater, pastor, patriarcha, sacerdos,
Pars animæ melior, nostræ pars iuclyta vitæ.

Claudit autem, postquam cœlestis vitæ compotes sanctos pro eo orare precatus est :

Et nunc et semper, mi, mi Pauline, valeto,
Carminis hic finem lacrymis faciemus amaris,
Sed nunquam sacri finem faciemus amoris.

XV. Quod inter amicos maxime licet, aliquid joci seriis interponere, non deficit in Paulini et Alcuini amicitia. Hujusmodi videtur comprehendisse poemate, 104 (*lib. Poem. 4*) Alcuinus, quod sic incipit :

Per festina patri Paulino, charta, saltem.

Dic : Pauline pater, dulcis amice, vale.

Janna parva quidem, et parvus habitator in tæde est,
et cætera quæ sequuntur, quæ videntur aliquid enigmatici, amico colludendi gratia propositum, conti-

nere. Hoc enim aliquando fecisse Alcuinum, evincunt poemata 235 et 237.

XVI. Ergo Paulinus et Alcuinus quomodo in vita sua dilexerunt se, ita et in morte (ausim dicere) non sunt separati. Nam eo ipso anno, quo decessit Paulinus, Alcuinus quoque et vivis migravit. Quatuor enim solummodo mensium spatio interposito, Paulini mortem Alcuini mors subsequuta est, illo 11 Januarii, hoc 19 Maii e rebus humanis an. 804 exempto. Nos amicorum adeo sibi convenientium par sic aliquando commendavimus :

Non sic Pirothobis dilexit Thesea quondam ;
Dilexit Pyllades non sic Oreste suum ;
Enryalus Nisum non sic, vel Castora Pollux,
Vel quis amicitia claret in historia ;
Albinus quantum sese et Paulinus amarunt,
Quos et amore sui vivaverat ante Deus.

CAPUT XVII.

Sanctitatis Paulini memoria. Cultus veteris et recentis.

I. Sanctitatis appellationem nedum vetera Christiana secula, sed et ethnica audierunt. Passim enim sancti et sanctissimi nomine donabantur imperatores, ut videre saepius occurrit in scriptoribus historiae Augustae. Quia tamen ab Ecclesia his specialiter tribui cepit, qui eminentiori virtute et vitae purioris laude ceteris sic praestitissent, ut inter coeletes assumpti a Deo credi potuissent, Constantinus imperator, titulo alias usurpato non se compelli passus est, ut Juvencus cecinit lib. iv, vers. 811 :

Constantinus, adest cui gratia digna merenti,
Quo solus regum sacri sibi nominis horret
Impoiui pondus.

Hoc titulo autem non decorabantur vita functi, nisi quorum virtutem Ecclesiae consensus probaret, quae aliquando non consuevit nisi martyribus, et pro Re et Christo, sanguine vitaeque spoliatis tribuere, nomine eorum in canone Sanctorum appositum, quod canonizare et canonizatio postea dictum, cum aliquando vindicare diceretur. Optatus Milevitanus (lib. i De schismate Donatistarum) loquitur de quadam femina Lucilla, quae cum praeponebat os nescio cuius hominis mortui, etsi martyris, sed nec dum vindicati correpta cum confusione irata discussit. (Vide Baronium in Not. ad 2 Aprilis lit. b.) Tractu deinceps temporis a martyribus ad alios quoque viros spectatae probitatis Sancti nomen attributum, vel publica Ecclesiae consuetudine, vel etiam peculiari solemnitate et ritu facta canonizatione. Insuper ipsa canonizatio, vel particularis alicujus erat ecclesiae, vel universalis a Romana sede profecta, et toti Ecclesiae per universum diffusae proposita. De his late disserentem vide Bellarminum (De ecclesia triumphante lib. i, cap. 7 et 8). Licet autem ritus canonizationis sollemnis et universalis serius coeperit vigere in Ecclesia, quam qui ex consuetudine, vel ex minorum ecclesiarum instituto, perperam tamen Dominicus Macer in Hierolexico, v Canonizatio, criminatur Polydorum Virgilium, quod (lib. vi, cap. 8, De inventorib. rerum) asseruerit e primam canonizationem sanctorum ab Alexandro III celebratam fuisse. Nam Virgilius

A. l. c. non aliud asserit, nisi quod e ut ne unusquisque arbitrato suo hunc vel illum pro Divo haberet coleret, Alexander tertius statuit, ut nulli mortali divinus honor in terris haberetur publice, nisi illi, qui prius ex edicto apostolico Divorum esset catalogo ascriptus. Hinc potius inferes, quod quamvis sollemnis canonizatio pontificis Romani serius ortum habuerit, quam caeterae inferiorum ecclesiarum adhuc usque ad Alexandrum III vixisse ritum jam receptum, et consuetudine probatum apud minores ecclesias, Sanctorum albo ascribendi viros pios eximiaeque virtutis, quod ne deinceps fieret, decreto suo cavet Alexander. Quod si qua de sancto Sufberto a Leone III inter sanctos relato dicuntur, cum recentioribus criticis infirma videantur, adhuc tamen ante Alexandrum III canonizatio sollemnis a pontifice Romano prodita reperitur, vel falso quidem dicitur eum primum canonizatorem inter pontifices Romanos fuisse, quod revera Virgilius non dixit. Nam sanctum Udalricum Augustensem episcopum Joannes XV, an. 993, diplomate dato ut Nonas Februarii, inter sanctos solemniter reposuit. Vide Pagium ad hunc annum, (tibi Mabillonium ab eodem relatum, qui nonnullas canonizationes Sanctorum profert, a variis Pontificibus inter Joannem XV et Alexandrum III profectas, et subdit: Per illud autem intervallum temporis, nempe a seculo x quo pontifices Romani suam in Sanctis canonizandis auctoritatem interponere, ad Alexandrum III nihilominus metropolitan antiquum morem quodammodo retinuerunt, tum annuendo simul cum papa sanctorum elevationi et canonizationi, tum etiam sola sua auctoritate utrumque pro sua ecclesia praestando.)

II. Ritus autem, quo Paulinus noster fuerit inter caelites connumeratus, arbitror (de hac re alte silentibus veterum temporum memoriis) eum ipsum fuisse tunc temporis ut plurimum servatum; nempe non universali et solenni ritu canonizationem ejus latam, sed populi et ecclesiae Aquileiensis prius consensu, quae miracula ejus viderat et probaverat, deinde conterminorum Carantanorum religione, quorum eruditionem obiverat, appellationem Sancti profectam fuisse; propagatum deinde cultum ejus in Germania et Gallis, quibus illustra, dum viveret, toties dederat spectandae probitatis testimonia. Hoc suadent vetera martyrologia Germanicarum Gallicarumque ecclesiarum, videlicet inter caetera Chartusianorum Coloniae, Sanctae Mariae Ultrajectensis, Sancti [xlix] Martini Trevisis, ipsum Martyrologium Germanicum, in Aquileia Aglar appellatur, a nobis ex Bollando cap. 13, n. 9, hujus Vitae relata, quae de sancto Paulino agunt in Idus Januarii.

III. Et quidem non longe ab ejus decessu, Sanctitatis appellatione honoratur. Nam in Litaniis Caroli Calvi (quas dabimus in Appendice 1, n. 12) Paulinus reponitur et invocatur cum caeteris sanctis. Qui enim alius Paulinus ibi invocatus esse potest, quam noster? Nam cum ibidem census habeatur Sanctorum confessorum non martyrum, manifestum est ali-

cujus Paulini confessoris non martyris eam esse invocationem. Is autem erit vel Paulinus Nolanus, vel Eboracensis, vel Brixienensis, vel Capuanus. Nullum horum esse puto, de quo hic mentio; quia (ut mox dicetur) hi sancti invocantur, qui aliquo modo ad Gallias, vel Germaniam Belgiumve attinent: nullus autem horum est hujusmodi. Insuper Nolanus, qui cæteris est celebrior, alio loco esset reponendus, nempe saltem post sanctum Leonem. Observandum est ergo, quod omnes hi confessores, exceptis quatuor ecclesiæ latinæ doctoribus, et sanctis Benedicto, Leone, Paulo eremita, et abbatibus Antonio et Macario, qui nimium celebres sunt, quin possent omitti, cæteri sunt Sancti vel Germani, vel Galli; uno verbo, ditionis Carolinæ. Nam Hilarius est Pictaviensis, Martinus Turonensis, Medardus Sussionensis, Germanus Parisiensis, alius Antisiodorensis, tertius Vessontiensis; Remigius Rhemensis, Fortunatus, etsi Italus ortu, episcopus tamen Pictaviensis; Anianus Aurelianensis, Florentinus Argentoratensis; Columbanus, quamvis mortuus Bobii in Italia, ex Hibernia ortus, Gallias tamen diu illustravit, Clodoaldus presbyter in territorio Parisiensi, Amandus Trajectensis, Vedastus Atrebatensis, Arnulphus Metensis, Landebertus Lugdunensis, Audocus Rhotomagensis, Eligius Noviomensis; Sulpitii, alius Pius, Severus alius, uterque Bituricensis; Severinus autem, qui claudit caesum Sanctorum confessorum, unus ex his videtur, qui res Gallicas contigerunt, nempe vel Agaunensis abbas, vel Colopiensis episcopus, vel monachus Lutetiæ, vel episcopus Trevirensis: nisi forte putes sanctum Serlinum, Norjcorum dictum apostolum, qui tamen et iste ad Germanicæ Sanctos pertinere optime potest. Etenim ex copioso censu Sanctorum ad ditionem Carolinam pertinentium præsumi jure potest eos, qui hæc ditionem tangunt, non reliquos voluisse recepseri. Eorum ergo Sanctorum hic memoria est, quorum esset aliqua relatio vel natione, vel dignitate, vel conversatione cum regnis Carolo subjectis. Cum autem Ecclesiæ Germanicæ Galliarumque, Paulini nostri sanctitate et doctrina illustratæ fuerint, probabilissimum sit nomen ejus esse, et non alterius Paulini, quod in hisce Litanis invocatur. Tunc enim Foro-Julienis gens, Francorum suberat sceptro, tunc cathedra Aquileiensis inter Ecclesias ditionis Francicæ accensebatur, et quod præcipuum erat, nomen Paulini in ore omnium tunc inerat, cuius memoria recens in benedictione erat, et sanctitatis opinio eo tunc sæculo percrebuerat, quo adhuc in vivis erant, qui inter Germanos Francosque sanctissimæ conversationis suismet oculis hausissent exempla. Ergo rationi omnino consentaneum est sentire, Carolum Calvum in suis precibus reposuisse invocandum non alium Paulinum, quam Aquileiensem, et quia cum cæteris Paulinis confessoribus nulla, vel remotissima ei erat relatio, et quia cum Aquileiensi omnis analogia, quem ex gente sibi subdita, ex potitâ in aula adhuc durante, ex amicitia

avil sui Caroli Magni, ex recenti conversationis recordatione, ex sanctitatis vulgata opinione, miraculis etiam (uti Deus assolet statim ab obitu sanctos suos illustres reddere) comprobata, etsi vellet, non poterat ignorare.

IV. Hoc quod ferme, omni dubitatione seposita, asserendum videtur, probabilius sit adhuc ex concordia (ut sic dicam) quæ inter Aquileiensem et Germanas Gallicasque Ecclesias ab immemorabili intercessit. Quandoquidem plurimi sanctorum, qui apud has regiones vel floruerunt, vel ab his culti specialiter sunt, in diocesi quoque nostra coluntur; et insuper nonnullorum reliquiis ecclesia Aquileiensis se donatam congæudet. Inter hos sunt sancti Sigismundus Burgundiæ rex Gereon et socii martyres Colonienses, quorum reliquiæ Aquileiæ asservantur. Inter illos autem sunt sanctus Uldaricus Augustæ episcopus, qui adeo in hisce regionibus cultus est aliquando, ut ejus nomine præpositura, in pago ad Tiliaventi oras posito, ejus nomine dicta, instituta fuerit, quæ deinde translata in ecclesiam Uinensem nostram, pariter Uldarici nomine dictam quondam a Bertoldo patriarcha fundatore, deus Sanctæ Mariæ Majoris sub titulo Annuntiæ appellatam, approbante tituli mutationem beato Bertrando patriarcha, per ipsum Bertrandum canonicis, qui prius in ea erant, adjuvata fuit. Hæc omnia ex unionis hujus præposituræ documento (in Appendice 2, n. 24 apponendo) clarius patebunt. Sanctus Egidius abbas Narbonensis, qui temporibus Clodovici floruit, et Gallias illustravit; sancta Fides, vel potius Fidis, Agenni in Gallia virgo et martyr; sancta Ursula et sociæ, Coloniae requiescentes; sanctus Leonardus Lemovicensis, confessor: qui omnes nunc usque officio anniversario in Aquileiensi Ecclesia et diocesi coluntur. Hos autem et non paucos alios hujusmodi invenies, si Kalendaria vetera Aquileiensa evolves, ut est illud præpositum Breviario Aquileiensi anni 1496, et Missali Aquileien. anni 1519. In his enim, vel in altero ex his, sequentes Sanctos reperies, quorum quidem in præsentiarum non sit memoria, qui tamen superioribus temporibus præcipuo ritu colabantur. Hi autem sunt Walpurgis virgo 25 Februarii; Gertrudis 7 Martii; Rudbertus 23 ejusdem mensis; Maii 4 Sanctus Florianus martyr; et 13 ejusdem, sanctus martyr Gangulphus. Apra et sociæ sunt 7 Augusti. Lambertus episcopus et martyr 17 Septembris. Sancto vero Remigio, qui usque in hodiernum diem celebratur prima Octobris semiduplici officio, addebatur sanctus Vedastus. Ejusdem mensis die 16 sanctus Gallus abbas; 25 sancti Crispinus et Crispinianus m. m., et 31 sanctus Wolfgangus, et tandem Novembris 16 sanctus Othmarus abbas. Hos omnes, qui ad Ecclesias Germanicæ et Galliarum pertinent, Ecclesia quoque Aquileiensis venerata est. Insuper apud ipsam quædam festa, communia Ecclesiis prædictarum regionum celebrantur, ut festum Divisionis apostolorum 15 Julii, quod Germanis in observatione fuisse colligitur ex Du-Cange, v. Fe-

atum, ubi *Compilatio chronologica an. 1291*: « Rex Romanorum Rudolphus obiit in Divisione apostolorum, » quod festum in presentiarum quoque celebratur. Sancti Martini vero, Turonensis episcopi, in *Kalendaris Breviarii et Missalis supra laudatis est cum octava*; quod hodie non fit, nisi duplici communi officio. Addere autem festa *Breviario et Missali erat pro sua diocesi patriarchæ Aquileiensis, ut patet ex charta Appendicis 2 n. 15 pro festo sanctæ Mariæ Magdalenzæ celebrando. Ecclesiæ quoque sanctis hujusmodi dicatæ non infrequenter occurrunt. In montibus est sancti Galli abbatis, ubi quondam abbatia et monasterium, cujus originem ex testamento in Appendice 2, n. 12, reposito cognosces. Ibi nominatur inter cœlites, in quorum honorem dicatur templum, Sancta Columba*; non secus ac in *Litanis Caroli Calvi. Sancta Columba Osopii reliquias et venerationem habet. De hac consule Fontaninum, libello De sancta Columba. An hæc sit, quæ hic utriusque proponitur, liberum iudicium esto. Equidem in spiritualibus Osopii ecclesia ab abbatia Mosacensis tanquam a matrice dependet, ut hæc inter Sanctos suos Sanctam ad se velut pertinentem amplecti jure potuerit. Prope Utinum est Sancti Gothardi templum, exstructum ope beati Bertrandi patriarchæ, quondam Camaldulensium [1] eremitarum incolatus, ut patet ex charta institutionis ejusdem Fratris in Priorem, quam habes in Appendice 2, n. 38. Hujus Hildesheimensis episcopi Gothardi templum, quotannis magno populi provinciæ conventu, invisitor quinta Maii. Præter templum majus Utinense, quondam (ut dictum est) sancto Uldarico Augusten. sacrum, est sancti Antonii abbatis templum, sub titulo sancti Antonii de Vienna, uti appellatur in constitutionibus Marquardi patriarchæ mss. an. 1381 quas apud me habeo, constitutione 1 de feriis et festiuitatibus celebrandis, sic: « Item in festo sancti Antonii de Vienna; » quæ denominatio (quam Sanctus hic nactus fuerat ex suis reliquiis olim ex Alexandria Constantinopolim, deinde per Gozzelinum in Allobrogos, tandem Viennam translatis, et ex miris ejus intercessionem curationibus morbi, ignis sacri, et vulgo *ignis Sancti Antonii* appellati, ibi in illos, qui ea peste afflatis circa basilicam opem imploraturi commorabantur tanta copia et concursu, ut domum hospitem erigi necesse fuerit, quæ deinde in celebrem abbatiam et caput ordinis excrevit, patris) quæ denominatio, inquam, etsi alicubi invaluit, indicat tamen consensum, qui inter Ecclesias Galliarum et nostram vigeat. Hujus templi prospectum hoc anno 1753 quo hæc scribo, Dionysius Delphinus patriarcha, post innumera magnificentiz æque ac pietatis monumenta, quibus civitatem nostram illustravit, sectis marmoribus affabre ordinatis ad umbilicum, postquam in eo locum sepulture sibi vivens paraverat, perduxit. Ergo cum tali nexu teneretur Aquileiensis Ecclesia cum Germanicis et Gallicis, nil mirum si et ipsæ pariter Sanctos Aquileienses inter suos reposuerint, et in Kalenda-*

riis vel Martyrologiis suis adnotaverint; ut supra de sancto Paulino vidimus, et in *Litanis hisce Caroli Calvi rationabiliter putamus factum fuisse.*

V. Cum autem apud exterarum regionum Paulini cultum sæculo ipso, quo e terris ad paradisi gaudia translatus est, videamus, indubium restat, apud nostrates semper venerationem consecutum fuisse, quanquam testimonia per singula sæcula non suppetant. Est XII sæculi testimonium documentum Peregrini I patriarchæ, datum in Civitate Austriæ an. 1139 in *capella sancti Paulini* (ipsum habebis in Appendice 2, n. 14). Sub finem ejusdem sæculi assumitur Peregrinus in patriarcham, qui fecit tabulam argenteam, in qua præter quosdam sanctos universalis cultus in Ecclesia Dei, inter Civitatisenses et Aquileienses locum habet et sanctus Paulinus. Ex hac eduximus effigiem, quam in fronte hujus libri proferimus. In Missa (quam subdimus in Appendice 1, n. 13, pro specimine ritus veteris Aquileien. Ecclesiæ, et sancto Paulino accommodamus) addimus orationes ex archivio ecclesiæ Civitatisensis extractas, alteram ex ms., qui inscribitur: « *Ordo Missalis secundum consuetudinem Romanæ curiæ an. MCLIV,* » quæ quidem non ea manu, qua cætera libri illius, scripta est; quia *secundum consuetudinem Romanæ curiæ* Missale erat, apud quam de sancto Paulino non occurrit memoria. Forte tamen sub eo tempore, nimirum 1254 a clero Civitatisensi in usum suæ ecclesiæ apposita fuit; quod evincere habet sæculo XIII viguisse cultum Paulini. Alteram pariter ex ejusdem ecclesiæ archivio extractam ibi pariter producimus ex libro signato n. 12 cui titulus: *Liber sacramentorum an. Domini MCCCIII*, quod aliud est XIV sæculi testimonium. In *Kalendario* autem, quod ibi præmittitur, in Januario litteris rubeis (ut fieri solet in festis) sic legitur: « *III Non. Paulini Aquileien. patriarchæ, IX lect. duplex.* » Accedendo autem temporibus nobis propioribus, occurrunt primo *lectionarium* ms. Civitatisensis ecclesiæ, quod sapit sæculum saltem XV ante scilicet typographiam inventam, in quo pro sancto Paulino leguntur lectiones IV ex sermone sancti Maximi episcopi, *Ad Sancti*. Insuper *Missale Aquileiense anni 1519* in quo ad diem 11 Januarii missa præcipitur ex communi confessorum pontificum, a quo nos eam, quam in Appendice proferimus, extraximus. Et tandem *Kalendaria, Francisci Barbari patriarchæ jussu edita an. 1595 et 1598*, in quibus officium de sancto Paulino quidem inseritur, sed non eodem ritu utriusque: nam in *Kalendario anni 1595* est evangelium *Vigilate*, in *Kalendario autem 1598* est evangelium *Homo peregre*. Nostris diebus fit de communi confessorum pontificum primo loco.

VI. Sed et oratorium ipsi Paulino dicatum anterioribus temporibus fuisse, ex ms. de antiquitatibus Forijulii Marci-Antoni Nicolletti didicimus. Is enim, loquens de adventu patriarchæ prima vice, ad capiendam (ut dicunt) possessionem temporalem in Civitate Austriæ, uti fecerat Aquileiæ spirituales,

sic habet : *Poichè il patriarca nobilmente accompagnato giungeva alla porta di questa città (di Cividale), uno della nobile famiglia de' Bojani, eseguendo il carico onorato de' suoi maggiori gli faceva riverenza; e portandogli dinanzi una spada alta, vestita d'un fodero bianco a modo Tedesco, l'accompagnava sino alla scala del palazzo di Calisto patriarca. Nell' intimo corpo del quale. . . visitava la chiesiola sacra al medesimo Paolino, ricca di marmi bellissimi, e di figure espresse da eccellenti pittori. Finita l'orazione, circondato di tutti gli ordini saliva al coro della chiesa maggiore.* En tibi sacellum in palatio patriarchali (quod ab eo, qui sedem Foro-Julium transtulit, Callisti dicebatur) Paulino dicatum. Idem Nicolletti de patriarchatu Wolferi, successoris Peregrini Il patriarchæ, qui decessit initio sæculi XIII de exequiis hujus patriarchæ Peregrini verba faciens, sic habet : *Il corpo sotto un baldachino d'oro, donato pur allora da' ministri di Dio Corrado decano e Pellegrino preposito agli usi sacri, dalla chiesiola di san Paolino fu portato nel coro della chiesa maggiore della Città del Friuli, dal quale luogo levato, ebbe sepoltura nella santa chiesa d'Aquileia.* Et infra, loquens de infirmitate, qua sublatus est item Wolferus, hæc habet verba : *Non si poteva a gran pena muovere. . . si faceva portare nella chiesiola di san Paolino, dove elevato in ispirito mandava a Dio le sue orazioni, e pregando perdono a' peccati suoi andava messa.* Hujus sacelli, Paulino quondam sacri, nec vestigium in presentiarum apparet, nec locum ubi fuerit, perquisiti Civitatenses sciverunt indicare. Cum lustrarem archivum Civitatis Capituli, inveni quemdam librum, qui vulgo inscribetur : 1564 *Ruotolo di prebende, item degli altari e vicaria*; in quo ad pag. 284 hæc verba erant : *Entrata della cappella de' Santi Vincenzo, San Paolino patriarcha d'Aquileia, e Santa Massima vergine, nella chiesa di Santa Maria di Corte, de jure patronatus Domini Michaelis Nicolletti et fratrum, posseduta dal Reverendo vicario di detta chiesa.* Hæc ecclesia restaurata, nunc usque superest. In ea (ut vides) sanctus Paulinus specialiter cultus est. In pago Premariacensi, quo ortus creditur Paulinus (ut supra cap. 2 jam diximus) templum commune habet cum sancto Mauro abbate, quod sancti Mauri et Paulini dicitur; in coque altare ejus nomini dicatum est. Sed et in ejusdem pagi ecclesia majori, quæ sancto Silvestro pape est sacra, inter imagines Sanctorum in ara maxima positurum, sancti Paulini quoque iconem conspeximus, cum loca illa, veteres memorias rei nostræ inserentes quesituri, accesserimus. Dictum quoque illi nobis fuit, quod a familia Saccavinorum quotannis die 11 Januarii memoria Paulini, qui ejus progeniei creditur, invitatis vicinarum villarum sacerdotibus, ad sacrificia Deo in honorem gentilis sui faciendâ, celebrior habetur.

VII. Quod attinet ad reliquias sancti Paulini, miro fragrantis odore (uti scribit Nicolaus Canussius in ms. lib. II de restitutione patriæ cap. 3), Kalendaria

Alina ex jussione Francisci Barbari patriarchæ, quæ supra retulimus, asseverant Foro-Julii repositas [II] asservari : « Cujus reliquie (aiunt) in altari majori ecclesiæ collegiatæ civitatis Foro-Julii quiescunt. » Inventarium (ut vocant) vetus 15 Junii 1584 reliquiarum in archivo capituli sic habet : « Corpus sancti Paulini, quod positum fuit in altare majori, in ecclesia collegiata Civitatis Austriæ, an. 1578. » Non puto alio delatum, sed quod erat jam in ecclesia, in altare majus translatum fuit. Et forte ibi antea erat, vel non longe, ut patet ex chronica Juliani mox citanda. Sed aliquo casu, puta terræmotus an. 1548 quo ruit templum, inde semotum, et postea an. 1578 repositum. Cæterum ante hoc tempus reliquias minores corporis ejus in vasibus separatim aliquando servatas, patet ex regestis capituli. In quodam (ut dicunt) inventario anni 1407, die 19 Octob. legitur : « Item, una alia capsitula vitrea, fracta et deaurata, in qua et una Pissis eburnea parvula cum reliquiis sanctorum Hermagore et Fortunati, et in eadem capsitula est de capite sancti Paulini. » Regesta quoque posteriora (ut puta anni 1545 et 1583, 18 Novemb.) de reliquiis Paulini mentionem faciunt. Chronica ms. Juliani, canonici Civitatis, de Gregorio a Montelongo verba faciens : « Anno Domini MCLXVIII, die octavo intrante Septemb. in Civitate Austria Gregorius patriarcha Aquileien. obiit in Domino, qui exstitit patriarcha annis 17 menses 10 et diebus 16, et juxta corpus sancti Paulini sepultus est. » Idem habes in vitis patriarcharum Aquileien. apud Muratorium tom. IV in Anecdosis Latinis. Vide et Ughellum in Gregorio. Sed et eadem chronica ms. designat, et veluti digito indicat locum, nempe altare majus, sic : « Anno Domini MCC nonag. nono, in festo sancti Joannis Baptistæ in aurora diei, fulgur percussit in majori turri ecclesiæ Civitatis. et pervenit ad tertiam crucem, et interfecit Jacobum subdiaconum, qui erat monachus, ante altare sancti Paulini in choro. Et sciendum est, quod plures de dominis occidisset, sed in choro non erant, quia in sero dixerant matutinas. » Et quidem res nota vel exteris, nam P. Philippus Labbe, in additionibus ad Bellarminum de scriptoribus ecclesiasticis : « Paulinus, inquit . . . obiit, sanctitate et miraculis in vita et post mortem clarus, sepultusque est in majore urbis Foro-Julien. basilica. » Ferrarius quoque in Catalogo Sanctorum Italiæ : « Foro-Julii in majori basilica sepultus. » Cum autem altare majus ejusdem ecclesiæ an. 1716 restauratum, et nova structura erectum vellent canonici, corpus seu potius reliquie potiores corporis invente sunt in capsâ lapidea, nimium, ut verum fatear, aljecte reconditæ. Urna enim est impolitus nudusque lapis, cavatus quidem, et lapidea tabula gypso firmata tectus tantummodo. Novum reconditorium hisce diebus in sacello et altari sub choroposito moliti sunt. Documentum translationis hujus novissimæ habebis hic infra n. 9. Specimen autem reconditorii, imo et altaris, hic sub oculis tuis subjicimus. Aliquid ex Paulini reliquiis aliquando Aquileia translatum fuit, e

eo in sacrario canonici Aquileienses dicunt asservari, forte nobilior pars, quam hodie ostenditur: nam aliquando ab eo capitulo decretum fuit argenteam statuam construendi, puta aliquid reliquiarum Paulini in ea collocandarum causa (Decretum datimus in Appendice 2, n. 41). Sed et ante hoc tempus Aquileiensis Ecclesia caput sancti Paulini argenteum jam habebat. Nam inventarium vidimus, an. 1409, die 17 Maii scriptum per Joannem de Merlatis scholasticum Aquileien. et scribam capituli, in quo sic legitur: « Caput beati Paulini argenteum, cum litteris smaltatis ante pectus. » Vidimus et alium an. 1485 ult. Septemb. factum, cum consignarentur modo depositi restituendi reliquiae et alia pretiosa cimelia a canonicis Aquileiensibus, syndicis Civitatis Austriae, qui imposta super suam carrucam conduxerunt in suam civitatem » ut in eo dicitur. In eo tamen mentio capitis sancti Paulini non facta, sicuti nec sanctorum Laurentii et Sigismundi, ut in anno 1409 facta fuit, indicat, tunc haec capita sanctorum (quo casu, Deus scit) non exstitisse, et ideo anno 1494 alia capita, et praesertim sancti Paulini fieri decretum fuit. In praesentiarum Sigismundi et Laurentii insunt capita argentea Aquileiae. Non autem Paulini.

VIII. Postrema vero reliquiarum sancti Paulini repositionis historia est hujusmodi. Ab anno 1716 quo ab altari majori remota fuit, capsula lapidea superius descripta, in qua Paulini ossa quiescebant, locata fuit; sed tamen tanquam in loco non suo, et (ut dicitur) provisionis modo, in altare sancti Donati martyris (sacellum est ad dexteram chori, prope sacrarium, vulgo *sacristiam*) donec locum decentiorem nancisceretur. Delectum fuit quod sub choro est sacellum, Pietatis dictum, et Confessionem si appellas, veteri nomenclaturae te conformabis. Ergo interventu plurimum canonicorum, et D. Laurentii a Turre decani capituli, una cum Ignatio Scuffonio, Francisco Fana chirurgis, et Hieronymo Zanuttino medico, sub vespera diei vigesimae sextae Januarii hujus anni 1754 denuo recognita capsula et aperta fuit, inventaque ossium corporis major et nobilior pars, videlicet cranium non quidem integrum, nam pars asservabatur antea, et nunc quoque est in vasi vitreo facillioris ostensionis gratia; mandibula superior et inferior, dentibus viginti quatuor instructa; vertebrarum dorsum bona pars; ossa coxendicum, crurium, tibia-rumque. praeter alia ossium minorum fragmenta. Optabam huic detectioni interesse, et rogaveram monerique. Sed nescio quo fato, nec monitus fui, nec etsi pridie indictae repositionis adfuissem, videre quid licuit: nam statim ac ossa recognita fuerunt, et per notarium Joannem Baptistam Pistachium, publicum detectionis signatum documentum fuit, denuo reposita in eadem, qua prius jacuerant, urna lapidea, fuerunt et illico collocata in capsula alia ferrea, et haec in altari sacelli sub choro (ut dictum est) maltha illinita, muroque a tergo firmata fuit, inserto in ea posita parte lapide, qui alias videbatur in pavimento arvis ad meridiem basilicae inter caeteros, qui velut

A fascia intersecabant arcam templi, et ex aliquo digniori loco quondam imperitia artificum cum communioribus lapidibus interpositus. Forte antiquiori urnae Paulini fuerat aptatus, nam sic inscribitur: T PAULINUS PATRIA et olim legendum, utpote inscriptio tumuli: *Hic requiescit* vel *jacet* PAULINUS PATRIARCHA, fracto lapide post *requiesci*, vel *jace*: superest enim T. Quae inscriptio in causa fuit, ut lapis a tergo depositi in muro insereretur. Sperabam, inquam, ossium detectioni et recognitioni interesse, sed mea spe frustratus, quae adnoto, ab astantibus collegi. Ergo in crastinum caeterarum plurimum sanctorum reliquiarum repositio in eundem sacelli locum destinata est. Die autem vigesima octava mensis Januarii, qua die officium sancti Paulini (translatum ob concurrentiam B quintae diei octavae Epiphaniae ab undecima Januarii) solet Ecclesia Civitatis quotannis celebrare, feria quinta post Dominicam tertiam ab Epiphania, cantata tertia, instituitur processio et reliquiarum translatio. Post cantores, qui indesinenter laudes sanctorum, hymnosque cauebant, procedebant canonici, singuli aliquid vas reliquiarum ferentes: post quos decanus caput sancti Donati deferens, diaconus sancti Paulini fragmentum cranii, et subdiaconus alterius Sancti reliquiam portantes, pluviali et dalmatica, tunicellave respective induti, sub baldachino, praecedentibus thuriferariis, anteeuntibus et subeuntibus funalibus et intorticiis, subsequente etiam magistratu civitatis, et nobili viro Laurentio Orio, pro serenissimo Venetiarum dominio provisoro, rubra veste (quam *ducalem* vulgo appellant) induto, a sacrario procedentes, circumeundo aulitum interiorem ecclesiae, ad sacellum sub ara maxima descenderunt. [lii] Reliquiis in armario ad caput sacelli post altare repositis, quae sancti Paulini erat, in altare tunc fuit exposita, reponenda deinde peracto sacro cum caeteris. A domino decano missa sollemnis celebrata fuit: qua completa, locus datus nobis fuit in cornu epistolae ad orationem habendam, quam hic habebis inferius.

IX. Placet interim exscribere documentum detectionis, recognitionis, et repositionis reliquiarum sancti Paulini, et producere ea vulgari lingua, qua proditum fuit, quod est hujusmodi:

Nel nome di nostro Signore. L'anno della santissima sua natività 1754, indizione XII, giorno di martedì 26 Genaro, fatto in Cividale del Friuli nel duomo, a' piedi della mensa dell'altare della cappella di san Donato, alla presenza, etc. Ove

Essendo che con definizione 17 del corrente Genaro sia stato preso nel reverendissimo capitolo di questa città di levar l'urna, in cui sta incliuso il corpo di san Paolino, ed in ora riposta sopra il suddetto ven. altare di san Donato, e la cassa collocare con decente forma, cioè in altra cassa di ferro adornata, dorata, in faccia segnata con crocetta perforata, con iscrizione: CORPUS SANCTI PAULINI PATRIARCHE AQUILEIENSIS, e ben munita con serratura e chiave, e quella pure (come si è detto) riporre sotto la mensa del ven. altare di nuovo eretto sotto il coro, intitolato Della Pietà: e per-

ciò raunati qui a tal effetto i magnifici e reverendissimi signori Lorenzo del Torre decano, Vincenzo Siliani, Carlo Boiani, Luca de' Massotti, ed Andrea Foramitti teologo, e tutti canonici di questa insigne collegiata, deputati specialmente all'effettuazione sopraddetta, come in detta definizione 17 corrente, alla quale, etc. Quali eseguendo l'ordine di far collocare l'urna sopraddetta nelle forme disposte, come sopra; fu la stessa levata dalla mensa di detto altare di san Donato, e posta a' piedi di detta mensa su ritrovata un'urna di pietra viva, bianca, di lunghezza di piedi 2, oncie 4, larga piedi 1, oncie 5, ed alta piedi 1, con portella sire coperto, ovato in sommità, e preflata nel resto, chiusa da due arpe di ferro con due forti tuchetti, ed esaminata in fianco a detto coperto fu osservata una picciola crocetta lunga oncie 1, ed alla parte estrema, che corrisponde all'ovato, una croce lavorata a corda, alta oncie 8 e mezza, e stessamente larga. Qual urna aperta da Monsignor decano, sempre vestito con cotta, cioè aperti li due luchetti, e poscia levato il coperto coll'intervento delli sunnominati magnifici e reverendissimi sigg. canonici deputati, ed alla presenza degl'infrascritti testimonj, nec non assistendo ivi il molto reverendo D. Domenico Franchini vicecancelliere capitolare allo spirituale, e lo sp. signor Candido Candido cancelliere capitolare al temporale, tutti assistendo alla revisione sire inventario delle sacre ossa con due torcie accese, esaminati dall'eccellentissimo signor dottor Girolamo Zanottini medico fisico, con gli eccellenti signori Ignazio Scuffonio e Francesco Fana chirurghi professori in questa città, narrarono ed esposero, ritrovarsi in essa urna le seguenti ossa: cioè la fronte in parte glabra; parte della calvaria con la sutura sagittale; l'osso petroso vicino all'orecchio, col naso, con la mandibola superiore con nove denti, parte molari e parte incisori; maggior parte della mandibola inferiore con otto denti, tre incisori ed il resto molari; altro pezzetto di mandibola superiore con tre molari; altra simile con altri tre denti molari; altro pezzetto d'osso petroso; cinque vertebre del collo con l'atlante; un dente occhiale; una vertebra del dorso; tutto l'osso dello sterno; una clavicola intiera, e parte altro pezzetto di clavicola; la cresta dell'osso ileon con altri ossi adjacenti; i due cubiti intieri, cubito e radio di tutte due le parti della gran mano; li due femori, e fibia, e fibola de' gran piedi, ed altre particelle d'ossa, che non si possono rilevare.

Il che avuto e rilevato, fu di nuovo da detto Monsignor decano, coll'intervento de' sunnominati signori canonici, presenti essi signori vicecancelliere, e cancelliere, e testimonj, rinchiusa l'urna con due luchetti laterali, uno per parte, ed apposta la calce alle fessure attorno esso coperto, e poi con devozione levata da uomini, fu portata sotto il coro, e riposta essa urna nella cassa di ferro come avanti descritta, serrata con serratura e chiave, e questa rimessa nel corpo della mensa del detto altare, intitolato Della B. V. di Pietà, riponendovi appesa a detta cassa di ferro una scatola

A piaca (così) di latta, con entro una scrittura scritta dal magnifico e reverendissimo canonico Cimlio Pisenti di questa città, sotto il dì 29 Settembre 1733, che narra quanto gli è occorso di vedere nel 1716, quando fu ritrovata detta urna di pietra nella mensa dell'altare maggiore. Altro foglio autentico dei 17 Dicembre 1733 d'esame assunto dal signor Pietro Checcia, figliuolo del quondam signor Giannantonio de Vico, con sua legalità de' 22 detto. La definizione preallegata di questo reverendissimo capitolo de' 17 corrente rogato in atti di me nodaro, il tutto in autentica forma con sua legalità, che ogni cosa sarà unito anco al presente, chiudendo poscia il coperto di detta cassa di ferro con due suste forti, e poscia con chiave, quale con l'altre due de' luchetti rimasero nelle mani d'esso sig. decano, rilasciandosi l'ordine di subito fare il muro alla detta mensa alla parte posteriore, ad perpetuam custodiam.

Presenti per testimonj alle cose tutte premesse gl'illustrissimi signori Brandis de' Brandis, illustrissimo signor Livio Carlo, Fabio d'Attimis figliuolo dell'illustrissimo signor Giovanni, il reverendo dottor Antonio Stradiotti quondam domino Bartolommeo, molto reverendo D. Giulio Trivisano mansionario di questa insigne collegiata, eccellentissimo signor dottor Gian Girolamo Crudena q. D. Giovambatista, monsignor Antonio Provisano q. Vincenzo, monsignor Carlo Bruga q. Pietro, Francesco, Antonio, e Giuseppe fratelli Coceani, figliuoli di maestro Domenico, maestro Paolo Zanottino q. Domenico, maestro Andrea Rampone q. Simeone, messer Filippo Artesano q. Giovambatista, maestro Giacomo Dussolino figliuolo di Leonardo, Gian Maria Zuliano figliuolo di Giovambatista, Pietro Cepellotto q. Bartolommeo, maestro Giovambatista Vicenzuto, detto Casalotto, q. Antonio, tutt di questa città; e maestro Filippo Lanteris q. Zuan d'Udine, di presente in questa città.

Ommesse le carte di sopra citate, e poste nella cassa di ferro appresso l'urna, nella scatola di latta, etc.

Ex actis suis Joannes Baptista Pistachi civis publicus Veneta auctoritate, ac collegiatus civitatis For Julii notarius, sic requisitus fideliter rogavit, publicavit et extraxit, sequè in fidem manu propria subscript. L. D. O. M.

X. Ne quid tandem desit, lector optime, quod a Paulinum spectans alio petere cogaris, subdam tibi binas inscriptiones, eam scilicet quam olim, et eam quam nunc sub Paulini effigie in aula patriarcha Utinensi conspicuas legimus. Vetus est hujusmodi

[liii] SANCTI PAULINI

PRÆCLARA GESTA TAM MULTA EXSTITERUNT
UT AQUILEIENSIS ECCLESIA PRÆTER DISCIPLINAM
DEBEAT SUAM PRÆCIPUE AMPLITUDINEM
ILLIUS APUD CAROLUM IMPERATOREM
AUCTORITATI.

Nova vero, quæ cum restauraretur aula palat et recentes icones efformarentur, a tunc præfec bibliothecæ patriarchali, publico perennique com modo a Dionysio Delphino patriarcha munificenti

simo exstructæ, Bernardino Angelo Serli, nunc Utinensi collegiatae insignis canonico proposita fuit, talis est :

SANCTUS PAULINUS SUB ADRIANO I
CONTRA HÆRESIM FELICIS ET ELIPANDI
CONCILIIUM FOROJULIENSE CELEBRAVIT
IN FRANCOFORDIENSI LIBELLUM OBTULIT
SUAQUE APUD CAROLUM MAGNUM AUCTORITATE
DISCIPLINA PROVINCIAM
AMPLITUDE AQUILEIENSEM ECCLESIAM
DECORAVIT.

Imagines, sub quibus epigraphæ hujusmodi scriptæ, ut arbitrarías, omisimus. Producimus autem, et in fronte voluminis istius locamus illam, quam etsi forte et ipsa pro libito effingentis facta fuit, attamen vetustate sibi patrocinante, quippe efformatam exeunte XII, vel ineunte sæculo XIII, sicuti propriam ætati Paulini, ita verisimiliorem archetypo recentioribus cunctis arbitrati sumus. Hæc ex tabula argentea et inaurata, in qua varias sanctorum, præsertim Aquileienseis et Civitatensis ecclesiæ, iconas Peregrinus secundus patriarcha cælare fecerat, et ecclesiæ civitatis Austriæ quam ipse refecerat, dono dederat, desumpta est. Ejus tabulæ meminerunt chronica Foro-Julienenses editæ et manuscriptæ, de Peregrino verba facientes, et inter cæteras quam habet in Anecdotis suis tom. IV Muratorius in Peregrino III (aliis, et verius II) sic habet: «Iste (Peregrinus) reedificavit ecclesiam Civitatis Austriæ, quæ cum omnibus libris et thesauris exusta fuit, fecitque in ea tabulam argenteam.» Alia manuscripta sic: «Fecit tabulam argenteam valde pulchram in dicta ecclesia.» Hæc illa tabula est, quæ nunc in altari majori locata cernitur, estque altitudinis, seu longitudinis pedum 3, unc. 6, latitudinis vero pedum 6, sub qua se ipsum Peregrinus imprimi curavit, genu flexo Virginem matrem, quæ medium et principem locum tenet, adorantem, cum hac circumscripta epigraphæ et precatiuncula: *Sacerdos (vel potius legendum Secundus) Peregrinus patriarcha: Mater Dei,*

miserere mei. In superiori tabulæ parte (quam dicent Latini cum Vitruvio *zophorum*, Italis *fregio della cornice*) sunt hi versus:

MATER. SUME. DEI. DEUS. HUIUS. MATERIE
PRÆSTANS. PLACATA. PEREGRINO. REGNA. BEATA.
HOC. QUI. DEVOTE. CURAVIT. OPUS. FORE. PRO. TE.
EXORA. REGEM. FIRMAN. CONSCRIBERE. LEGEM.
NE. QUIS. FUSCARE. VELIT. HOC. VEL. CONTAMINARE.

In inferiori vero parte hi, qui sequuntur:

AD. LAUDEM. CHRISTI. SEDI. SEMPER. INHÆREAT. ISTI.
ABÆ. SUBLIMI. FIANT. ET. IN. ÆTHERE. PRIMI.
HÆC. QUIBUS. EST. CURA. QUO. PERSTET. TABULA. PURA.
AST. VIOLATORES. HÆREBI. SINE. FINE. DOLORES
FRIGORE. VIBRANTE. PATIANTUR.

Nunc quidem, argentea lamina detrita et disrupta, desunt hæc verba in primo et in altero versu, videlicet AD. CHRISTI. ET. FIANT. Sed ex chartario capituli ejusdem ecclesiæ, ubi inscriptio asservabatur, rimas supplevimus. Ex hac igitur tabula, in cujus sinistra inferiori area Paulinus noster conspicitur, effigiem ipsius educimus. Nec sit qui dubitet alius Paulini quam Aquileienseis esse imaginem: nam præter apostolos quosdam, et martyres confessoresque nonnullos, qui generali pietate in ecclesia Dei coluntur, reliqui sunt Aquileienseis ecclesiæ et Foro-Julienensis omnino proprii (ut sanctus Donatus, cujus reliquiæ in ecclesia Civitatensi asservantur; sanctus Quirinus, cujus reliquiæ Aquileiæ quiescunt; sancti Hermagoras, Fortunatus, Helavus, Aquileienses præsules) ut nihil dubii supersit, quin sanctus Paulinus patriarcha noster, et non alius sit, qui hic effingitur. Ut autem clarius tabulæ ideam efformes, et collocationem imaginum in eadem contentarum concipias; accipe idolum ab hoc schemate, quod solerti diligentia ab autographo extraxit una mecum Henricus Palladius consobrinus meus, cujus quoque ope imago sancti Paulini in fronte hujus voluminis ab ipso hinc delineata prodit (a), ad hoc dedita opera novissime Forum-Julium itinere alio instituto, et ex nominibus locum sanctorum comprehendes.

(a) Vide hanc imaginem, pag. seq.

ciò raunati qui a tal effetto i magnifici e reverendissimi signori Lorenzo del Torre decano, Vincenzo Silani, Carlo Boiani, Luca de' Massotti, ed Andrea Foramitti teologo, e tutti canonici di questa insigne collegiata, deputati specialmente all'effettuazione sopraddetta, come in detta definizione 17 corrente, alla quale, etc. Quali eseguendo l'ordine di far collocare l'urna sopraddetta nelle forme disposte, come sopra; fu la stessa levata dalla mensa di detto altare di san Donato, e posta a' piedi di detta mensa fu ritrovata un'urna di pietra viva, bianca, di lunghezza di piedi 2, oncie 4, larga piedi 1, oncie 5, ed alta piedi 1, con portella sìte coperto, ovato in sommità, e prefilata nel resto, chiusa da due arpe di ferro con due forti luchetti, ed esaminata in fianco a detto coperto fu osservata una picciola crocetta lunga oncie 1, ed alla parte estrema, che corrisponde all'ovato, una croce lavorata a corda, alta oncie 8 e mezza, e stessamente larga. Qual urna aperta da Monsignor decano, sempre vestito con cotta, cioè aperti li due luchetti, e poscia levato il coperto coll'intervento delli sunnominati magnifici e reverendissimi sigg. canonici deputati, ed alla presenza degl'infrascritti testimonj, nec non assistendo ivi il molto reverendo D. Domenico Franchini vicecancelliere capitolare allo spirituale, e lo sp. signor Candido Candido cancelliere capitolare al temporale, tutti assistendo alla revisione sive inventario delle sacre ossa con due torcie accese, esaminati dall'eccellentissimo signor dottor Girolamo Zanottini medico fisico, con gli eccellenti signori Ignazio Scuffonio e Francesco Fana chirurghi professori in questa città, narrarono ed esposero, ritrovarsi in essa urna le seguenti ossa: cioè la fronte in parte glabra; parte della calvaria con la sutura sagittale; l'osso petroso vicino all'orecchio, col naso, con la mandibola superiore con nove denti, parte molari e parte incisori; maggior parte della mandibola inferiore con otto denti, tre incisori ed il resto molari; altro pezzetto di mandibola superiore con tre molari; altra simile con altri tre denti molari; altro pezzetto d'osso petroso; cinque vertebre del collo con l'atlante; un dente occhiale; una vertebra del dorso; tutto l'osso dello sterno; una clavicola intiera, e parte ultro pezzetto di clavicola; la cresta dell'osso ileon con altri ossi adjacenti; i due cubiti intieri, cubito e radio di tutte due le parti della gran mano; li due femori, e fibia, e fibola de' gran piedi, ed altre paricelle d'ossa, che non si possono rilevare.

Il che arato e rilevato, fu di nuovo da detto Monsignor decano, coll'intervento de' sunnominati signori canonici, presenti essi signori vicecancelliere, e cancelliere, e testimonj, rinchiusa l'urna con due luchetti laterali, uno per parte, ed apposta la calce alle fessure attorno esso coperto, e poi con devozione levata da uomini, fu portata sotto il coro, e riposta essa urna nella cassa di ferro come avanti descritta, serrata con serratura e chiave, e questa rimessa nel corpo della mensa del detto altare, intitolato Della B. V. di Pietà, riponendovi appesa a detta cassa di ferro una scatola

A piaca (così) di latta, con entro una scrittura scritta dal magnifico e reverendissimo canonico Giulio Pisenti di questa città, sotto il dì 29 Settembre 1753, che narra quanto gli è occorso di vedere nel 1716, quando fu ritrovata detta urna di pietra nella mensa dell'altare maggiore. Altro foglio autentico del 17 Dicembre 1735 d'esame assunto dal signor Pietro Checcia, figliuolo del quondam signor Giannantonio de Vico, con sua legalità de' 22 detto. La definizione preallegata di questo reverendissimo capitolo de' 17 corrente rogato in atti di me nodaro, il tutto in autentica forma con sua legalità, che ogni cosa sarà unito anco al presente, chiudendo poscia il coperto di detta cassa di ferro con due suste forti, e poscia con chiave, quale con l'altre due de' luchetti rimasero nella mani d'esso sig. decano, rilasciandosi l'ordine di subito fare il muro alla detta mensa alla parte posteriore, ad perpetuam custodiam.

Presenti per testimonj alle cose tutte premesse gl'illustrissimi signori Brandis de' Brandis, illustrissimo signor Livio Carlo, Fabio d'Attimis figliuolo dell'illustrissimo signor Giovanni, il reverendo dottor Antonio Stradiotti quondam domino Bartolommeo, molto reverendo D. Giulio Trivisano mansionario di questa insigne collegiata, eccellentissimo signor dottor Gian Giorolamo Grudena q. D. Giovambatista, monsignor Antonio Provisano q. Vincenzo, monsignor Carlo Bruga q. Pietro, Francesco, Antonio, e Giuseppe fratelli Coceani, figliuoli di maestro Domenico, maestro Paolo Zanottino q. Domenico, maestro Andrea Rampone q. Simeone, messer Filippo Artesano q. Giovambatista, maestro Giacomo Dussolino figliuolo di Leonardo, Gian Maria Zuliano figliuolo di Giovambatista, Pietro Cepellotto q. Bartolommeo, maestro Giovambatista Vicenzuto, detto Casalotto, q. Antonio, tutti di questa città; e maestro Filippo Lanteris q. Zuane d'Udine, di presente in questa città.

Ommesse le carte di sopra citate, e poste nella cassa di ferro appresso l'urna, nella scatola di latta, etc.

Ex actis suis Joannes Baptista Pistachi civis publicus Veneta auctoritate, ac collegiatus civitatis Fori Julii notarius, sic requisitus fideliter rogavit, publicavit et extraxit, seque in fidem manu propria subscripsit. L. D. O. M.

X. Ne quid tandem desit, lector optime, quod ad Paulinum spectans alio petere cogaris, subdam hic binas inscriptiones, eam scilicet quam olim, et eam quam nunc sub Paulini effigie in aula patriarchali Utinensi conspicuas legimus. Vetus est hujusmodi -

[liii] SANCTI PAULINI

PRÆCLARA GESTA TAM MULTA EXSTITERUNT
UT AQUILEIENSIS ECCLESIA PRÆTER DISCIPLINAM
DEBEAT SUAM PRÆCIPUE AMPLITUDINEM
ILLIUS APUD CAROLUM IMPERATOREM
AUCTORITATI.

Nova vero, quæ cum restauraretur aula palatii. et recentes icones efformarentur, a tunc præfectæ bibliothecæ patriarchali, publico perennique commo- Dionysio Delphino patriarcha munificentis-

simo exstructæ, Bernardino Angelo Serli, nunc Uti-
mensi collegiæ insignis canonico proposita fuit,
talís est :

SANCTUS PAULINUS SUB ADRIANO I
 CONTRA HÆRESIM FELICIS ET ELIPANDI
 CONCILIUM FOROJULIENSE CELEBRAVIT
 IN FRANCOFORDIENSI LIBELLUM OBTULIT
 SUAQUE APUD CAROLUM MAGNUM AUCTORITATE
 DISCIPLINA PROVINCIAM
 AMPLITUDINE AQUILEIENSEM ECCLESIAM
 DECORAVIT.

Imagines, sub quibus epigraphæ hujusmodi scri-
 ptæ, ut arbitrarias, omisimus. Producimus autem, et
 in fronte voluminis istius locamus illam, quam etsi
 forte et ipsa pro libito effingentis facta fuit, attamen
 vetustate sibi patrocinate, quippe efformatam
 exeunte XII, vel ineunte seculo XIII, sicuti prop-
 tiorum ætati Paulini, ita verisimiliorem archetypo
 recentioribus cunctis arbitrati sumus. Hæc ex ta-
 bula argentea et inaurata, in qua varias sanctorum,
 præsertim Aquileiensis et Civitatensis ecclesiæ, ico-
 nas Peregrinus secundus patriarcha cælare fecerat,
 et ecclesiæ civitatis Austriæ quam ipse refecerat,
 dono dederat, desumpta est. Ejus tabulæ memine-
 runt chronice Foro Julienses editæ et manuscriptæ,
 de Peregrino verba facientes, et inter cæteras quam
 habet in Anecdotis suis tom. IV Muratorius in Pere-
 grino III (aliis, et verius II) sic habet: «Iste (Pere-
 grinus) reedificavit ecclesiam Civitatis Austriæ, quæ
 cum omnibus libris et thesauris exusta fuit, fecitque
 in ea tabulam argenteam.» Alia manuscripta sic:
 «Fecit tabulam argenteam valde pulchram in dicta
 ecclesia.» Hæc illa tabula est, quæ nunc in altari
 majori locata cernitur, estque altitudinis, seu longi-
 tudinis pedum 3, unc. 6, latitudinis vero pedum 6,
 sub qua se ipsum Peregrinus imprimi curavit, genu
 flexo Virginem matrem, quæ medium et principem
 locum tenet, adorantem, cum hac circumscripta
 epigraphæ et precatiuncula: *Sacerdos (vel potius le-
 gendum Secundus) Peregrinus patriarcha: Mater Dei,*

miserere mei. In superiori tabulæ parte (quam dice-
 rent Latini cum Vitruvio *zophorum*, Italis *fregio
 della cornice*) sunt hi versus:

MATER. SUNE. DEI. DEUS. HUIUS. MATERIEI
 PRÆSTANS. PLACATA. PEREGRINO. REGNA. BEATA.
 HOC. QUI. DEVOTE. CURAVIT. OPUS. FORE. PRO. TE.
 EXORA. REGEM. FIRMAM. CONSCRIBERE. LEGEM.
 NE. QUIS. FUSCARE. VELIT. HOC. VEL. CONTAMINARE.

In inferiori vero parte hi, qui sequuntur:

AD. LAUDEM. CHRISTI. SEDI. SEMPER. INHÆREAT. ISTI.
 ARÆ. SUBLIMI. FIANT. ET. IN. ÆTHERE. PRIMI.
 HÆC. QUIBUS. EST. CURA. QUO. PERSTET. TABULA. PURA.
 AST. VIOLATORES. HÆREBI. SINE. FINE. DOLORES
 FRIGORE. VIBRANTE. PATIANTUR.

Nunc quidem, argentea lamina detrita et disrup-
 ta, desunt hæc verba in primo et in altero versu,
 videlicet AD. CHRISTI. ET. FIANT. Sed ex chartario ca-
 pituli ejusdem ecclesiæ, ubi inscriptio asservabatur,
 rimas supplevimus. Ex hac igitur tabula, in cujus si-
 nistra inferiori area Paulinus noster conspicitur, effi-
 giem ipsius educimus. Nec sit qui dubitet alius Pau-
 lini quam Aquileiensis esse imaginem: nam præter
 apostolos quosdam, et martyres confessoresque non-
 nullos, qui generali pietate in ecclesia Dei coluntur,
 reliqui sunt Aquileiensis ecclesiæ et Foro Juliensis
 omnino proprii (ut sanctus Donatus, cujus reliquiæ
 in ecclesia Civitatensi asservantur; sanctus Quirinus,
 cujus reliquiæ Aquileiæ quiescunt; sancti Hermago-
 ras, Fortunatus, Helavus, Aquileienses præsules)
 ut nihil dubii supersit, quin sanctus Paulinus pa-
 triarcha noster, et non alius sit, qui hic effingitur.
 Ut autem clarius tabulæ ideam efformes, et colloca-
 tionem imaginum in eadem contentarum concipias;
 accipe idolum ab hoc schemate, quod solerti diligen-
 tia ab autographo extraxit una mecum Henricus Pal-
 ladius consobrinus meus, cujus quoque ope imago
 sancti Paulini in fronte hujus voluminis ab ipso hinc
 delineata prodit (a), ad hoc dedita opera novissime
 Forum Julium itinere alio instituto, et ex nominibus
 locum sanctorum comprehendens.

(a) Vide hanc imaginem, pag. seq.

